

МИЛОРАД МАДИЋ

КОРЧАГИН
И ЊЕГОВИ
ДРУГОВИ

ЗАПИСИ О РАТНИМ БРИГАДАМА

3

Одговорни уредник
потпуковник
МЕНСУР СЕФЕРОВИЋ

МИЛОРАД МАДИЋ

КОРЧАГИН И ЊЕГОВИ ДРУГОВИ

ТРЕЋА СРПСКА (ДЕВЕТНАЕСТА
ПРОЛЕТЕРСКА) НАРОДНОСЛОБОДИЛАЧКА
УДАРНА БРИГАДА

НАРОДНА АРМИЈА
Београд, 1968.

Ја сам за вријеле рата пратио борбу ваше бригаде и знам колико је жртва дала. Ви сте се борили на терену гдје су услови били веома тежки, нарочито због тога што сте морали да се рвете не само са спољним већ и с унутрашњим непријатељем.

(Т и т о делегацији бригаде,
4. фебруара 1964. године)

Трећа српска бригада, формирана 10. фебруара 1944. године у Пониквама код Чајнича, зачала се много раније, већ првих устаничких дана, у Шумадији, Топлици и Јабланици, у крајевима са бурном историјом и богатом слободарском традицијом. Јер: Шумадија је била средиште војних и политичких збивања у првом и другом српском устанку; у њој су планули први турски ханови, а Топлица и Јабланица су, исто тако, крајеви познати по многим бунама диганим против турског зулума и по топличком устанку 1917. године, када су се устаници сручили с планина у равнице и населена места ослобађајући их од новог окупатора Аустријанаца и Бугара.

Ти се крајеви с правом могу назвати колевком Треће српске бригаде, јер су у њима настале Прва шумадијска и Прва јужноморавска бригада од чијих је бораца образована Трећа српска (пролетерска). Пролетерском је проглашена 7. октобра 1953. године, наредбом број 134 врховног команданта оружаних снага Југославије. Одликована је Орденом заслуге за народ са златном звездом.

ТРАГОМ ПРВЕ ШУМАДИЈСКЕ БРИГАДЕ

У рано јутро 27. јуна 1941. на железничкој станици у селу Копљару (на прузи између Аранђеловца и Младеновца) сишао је из воза Милан Благојевић, човек који је из Београда, са састанка Покрајинског комитета КПЈ за Србију, носио нове директиве. На шумадијској земљи дочекао га је Милован Мика Милосављевић, члан Окружног повереништва Партије за Аранђеловац.

Истог дана Благојевић се састао са члановима Окружног повереништва, упознао их с одлуком Покрајинског комитета о формирању Првог шумадијског партизанског одреда и с њима одмах отишао на терен да би лично видео на колико се људи може рачунати и каквим наоружањем они располажу.

Већ сутрадан, 28. јуна, у шумарку између Копљара и села Бане одржан је састанак поводом припремања устанка. На том скупу је за команданта Првог шумадијског одреда изабран Милан Благојевић, поручник Шпанске републиканске армије, човек са темељним војним образовањем (од 1935. до 1937. године био је у политичкој војној академији „Лењин“ у Москви) и ратним искуством стеченим у Шпанији. За заменика команданта изабран је Милан Илић Чича, за политичког комесара Милутин Тодоровић, а за заменика политичког комесара Душан Петровић Шане.

Не чекајући дан, Благојевић са својим замеником одлази да бира место за логор одреда. Определили су се за шумски масив Орловац код села

Горње Трешњевице, места недалеко од Аранђеловца. Тај предео је, према командантовој оцени, био погодан за смештај и прихват људства и за успешно вођење борбе.

У зору 29. јуна у логор одреда је стигао први борац, Живадин Миловановић, сељак из Трешњевице, резервни поднаредник бивше југословенске војске. Његов је задатак био да, према командантовим упутствима, уреди логор. Предузимљиви борац је за два дана уредио стражарска места, простор за кухиње, изворе пијаће воде. За то време на терену су чланови Окружног повереништва за Аранђеловац и чланови штаба одреда окупљали добровољце. Првог јула је у логору освануло 70 бораца из тога краја и десетак Крагујевчана, радника из војнотехничког завода. Тога дана је стигла и група Београђана коју је довео Недељко Жакула.

ПРВА СМОТРА

Другог јула, на смотри коју је извршио штаб одреда, било је укупно 93 борца (35 сељака, 19 радника, 23 ђака, 2 учитеља, 8 студената, 2 лавника, 2 професора, 2 официра бивше југословенске војске). Међу њима је било укупно 40 чланова Партије, 5 кандидата и 7 скојеваца.

Одред је био наоружан са 27 пушака, 3 пушкo-митраљеза, 8 револвера, око 30 бомби, неколико секира и ножева и једном сабљом.

С тим снагама и наоружањем требало је почети оружани обрачун са деловима 714. немачке дивизије. (У Тополи је било седиште 742. пука те дивизије. Један батаљон тог пука налазио се у Тополи, други у Младеновцу, а трећи у Смедеревској Паланци и Лапову. У Аранђеловцу је био 220. противавионски дивизион чија је једна батерија била у Лазаревцу).

Два дана су прошла без нарочитих догађаја, па и без организованог рада. То је био период прилагођавања. На дужности су били само стражари и дежурни логора. Дежурни је седео за дрвеним столом на средини логора. Ту је било и оружје у импровизованим сошкама. А на столу дежурног — распоред дневног рада.

Трећег дана борци су се постројили. Извршен је прозив. Осморица се нису јавила. За толико се омањило бројно стање. До тог часа одред је могао да напусти ко год је хтео, уз обавезу да ни по коју цену не ода место логоровања. После прозивке командант је објавио да уводи прави војнички живот и ред. Говорећи о тежини, законима и суровости војничког живота, позвао је све оне који сматрају да не могу то поднети и да не могу одговорити тешким задацима који им предстоје да се јаве и да слободно оду кући. Нико се није јавио.

Борци су сврстани у четири чете. Командант им је поделио оружје. Пушкомитраљеци су поверени члановима Партије који су одслужили рок у бившој војсци. Комесари чете су поделили борцима литературу за партијско-политички и културно-забавни рад.

Преподне се борци обучавају да рукују оружјем, а поподне је био политички рад. Одржана су и предавања с војним темама и примерима из октобарске револуције и рата у Шпанији. Тако је то ишло десет дана. Штаб одреда је био веома задовољан резултатима обуке.

Командант је посебно разрадио тактику дејства из заседа. Настојао је да се усвоје неки основни принципи и посебно наглашавао значај стваралачке иницијативе сваког човека. Он би одредио шири рејон заседе, па би с једном четом и штабом кренуо путем кроз шуму на оном растојању на ком би отприлике могао ићи непријатељ. Када би колона ушла у заседу, ова би ступала у дејство. Коман-

дант би тада командовао да свако остане на своме месту, а он би обилазио борце и свакоме казао шта је добро урадио а шта није.

Борци су нестрпљиво чекали прву акцију да би проверили знање. Али командант је другачије мислио: да остану још десетак дана и обуче се да изводе неке друге радње, особито напад на насељена места и зграде. За то време је комесар посебно припремао борце за политичко деловање у селима.

Шеснаестог јула, у присуству чланова Главног штаба за Србију, међу којима је био и Родољуб Чолаковић, борци су положили заклетву. Текст заклетве је написао Чолаковић. Тога дана нису ишли на занимање. Време је протекло у разговорима. Већ сутрадан одред је доживео прво ватрено крштење.

По селима и варошицама Шумадије почеле су се ширити приче о томе како се на Руднику виђају наоружани људи. Те су приче стигле и до ушију немачког генерала Штала који је боравио у Тополи. Вест га је изненадила и забринула. Ставио је у покрет обавештајну службу, активирао многе сараднике на терену и тако, напоскон, открио место логоровања партизана.

Још ефикаснија је била обавештајна служба одреда. Командант је на време обавештен о немачким намерама, снагама и времену напада. (И касније је увек у прави час сазнавао све појединости о немачким плановима и акцијама. Како је то командант успевао — то је остала тајна, само изгледа да је лично одржавао везу с људима који су доносили вести из Тополе). Неки су предлагали да одред напусти логор, па да жандари, који су кренули из Доње Шаторње, ударе у празно. Командант је одлучио да одред дочека непријатеља на погодним положајима и да му покаже своју снагу.

Нападача су сачekali на благој коси испред шуме. После краћег сукоба два жандара су заробљена, а остали су се разбежали.

То је био крај заједничког логоровања и обучавања припадника одреда. Одред се дели у две групе. Две чете су кренуле на територију опленачког а две на територију орашачког среза.

Путујући у своје рејоне чете су секле телефонске стубове и окупљале младиће, нове борце, који су остављали српове и косе и заметали пушке на раме. Крстарећи селима, до краја јула чете нападају и разоружавају жандаре, пале општинске архиве, руше пругу. Крајем месеца пада први немачки војник на територији одреда. Трећа чета је, прелазећи пут код Лазарева, налетела на немачки камион у коме су била два војника. Партизани су спонтано отворили ватру. Камион је заустављен. Један војник је убијен, а камион спаљен.

Упоредо с тим акцијама политичко руководство одреда организује широку политичку делатност. Комесар и његов заменик организују зборове по селима, говоре о значају и неминовности оружане борбе, о томе шта ће она донети.

ОКРШАЈ У СЕОСКОЈ КАФАНИ

Осмог августа се десио сличан случај и на путу између Тополе и Крагујевца. Прва и Трећа чета су се спремале да пређу пут. Док је патрола осматрала терен, наишао је немачки аутомобил у коме су сем возача била два подофицира. Партизани су изашли на друм. Возач је нагло укочио. Вођа патроле Грујић је нанишанио. Возач је испустио управљач и возило је лагано склизнуло у јарак.

Подофицири су намах скочили. Један је опалио из пиштоља неколико метака и муњевито се сјурио у кукуруз испод пута. Без даха је стигао у То-

полу и својима испричао шта му се десило. У немачком штабу је настала узбуна. Јер то је био први напад на припаднике немачких оружаних снага на територији 714. дивизије. (Немац који је убијен код Лазаревца био је из 704. дивизије.)

Други, гојазнији Немац се скотрљао из кола у јарак и ту сачекао партизане. Чете су са заробљеником и пленом узетим из кола наставиле пут ка Горњој Трнави. Тамо је, према ранијем плану, био ручак. У Трнави је спаљена општинска архива и одржан је збор.

Командант дивизије Штал одмах је издао наређење капетану Конопацком да извиди случај и поднесе извештај.

На путу ка месту догађаја немачки капетан је с пратњом навратио у Горњу Трnavу. Од сељака је сазнао да су партизани одржали збор па отишли. Не могавши ишта друго да учини, Немци су свратили у сеоску кафану.

Док су пијучкали седећи за једним столом у углу, наишла је патрола Прве чете. Вођа патроле Брана Јовановић, из Овсишта, волео је кришом да попије и, мада је то било строго забрањено, предложио је друговима да сврате у кафану макар на по једну љуту, онако с ногу. Ови су се мало снебивали, али су напоследку пристали.

У кафани осветљеној шкиљавом петролејком нашли су се лицем у лице с немачким официром и његовим пратиоцима. У том неочекиваном сукобу један Немац је заробљен, други је погинуо, а трећи је лакше рањен.

У то време је у Винчи, селу недалеко од Тополе (сат хода од седишта немачког штаба), у кући Милића Радовића радила пропагандна група партизанског одреда. Из општина чије су архиве спаљене одред је покупио писаће машине и канцеларијски материјал. Тако је пропагандна група којом је руководио Јосип Шнерсон, студент из Кра-

гујевца, добила технику. Група није имала званичан назив, али је издала стотине билтена, летака и другог материјала који су састављали чланови Окружног повереништва и штаба одреда. Шнерсон је то умножавао, а Милићев отац Милутин, сестра Деса и два млађа брата, Предраг и Ненад, разносили су материјал по селима и достављали га четама одреда. Милићева мајка је спремала храну за другове из пропагандне групе и за многобројне курире који су стално долазили и одлазили. Сви чланови те породице су стално били ангажовани радећи за устанак.

БАТАЉОНСКЕ ФОРМАЦИЈЕ ПРВОГ ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА

За непун месец чете су осетно нарасле и ојачале. Стекле су и нека искуства, па су могле прећи на предузимање већих акција против Немаца. Тако су Друга и Четврта чета 13. августа, на друму између Београда и Крагујевца, код Чумића, сачекале у заседи немачке камионе са шест војника. Том приликом су од партизанске ватре убијена два и рањена три немачка војника.

Нешто касније 27. августа, Прва и Трећа чета успешно нападају Немце док су оправљали мост на реци Бистрици који је дан раније срушила Прва чета. У тој борби је погинуло 11 немачких војника, а седам је рањено.

Затим се изводе нове акције: напад на Барошевац, на Вреоце и Винчу, заседа у Бањи, у Белосавцима, упад у Аранђеловац...

У штабу одреда се опроводе опсежне припреме ради задавања још јачих удараца непријатељу, Двадесет шестог августа је у Брезовцу, на заједничком састанку чланова штаба одреда и Окружног повереништва разматрана ситуација у свету и

анализирана војно-политичка ситуација у том делу Шумадије.

Решено је да се реорганизује одред; он је већ имао 140 бораца са више од 100 пушака, 11 пушкотрице, 40 пиштоља, 120 бомби и 11.000 метака. Формирана су три батаљона са девет чета. На састанку је одређено и руководство закључно са руководством у четама.

Тако је Први шумадијски одред међу првима у земљи прешао на батаљонску формацију. Тиме је олакшано командовање на релативно великој територији. Сваки батаљон је добио своју зону дејства.

Друга, можда још значајнија одлука је била та да се по селима и варошицама стварају легални органи нове народне власти.

Због таквог стања ствари, немачки командант Штал тражи више камиона и неколико тенкова и артиљеријска оруђа која су му недостајала по формацији. Предузима и опсежне мере како би проширио своју ионако развијену мрежу обавештајне службе, и јача сарадњу са четничким јединицама.

Већ крајем јула, пошто је после првих партизанских акција у појединим крајевима ослабила окупаторска власт, јављају се групе које себе називају четницима. То су присталице Драже Михајловића, који је после капитулације бивше југословенске војске с групом официра почео да ствара четничке организације. Циљ те организације био је да створи снаге које ће се борити за повратак поретка какав је владао у бившој Југославији. Захваљујући традицији, тј. томе што је четништво постојало у време ослободилачких ратова у Србији, део народа је поверовао Михајловићу и ступио у четнике. Касније је Дража насилно мобилисао људе.

Већина четничких група у Шумадији је од почетка била склона да сарађује с окупатором. Пар-

тизани су, спроводећи политику Централног комитета КПЈ да се у борби против окупатора обједине све снаге, преговарали с тим групама, позивали их у поједине акције и у томе и успевали, али само до појављивања прогласа којим је Коста Пећанац позвао све „српске четнике“ да сиђу у градове и приђу окупатору. Пећанца, лакомог на новац, Немци су без много напора ангажовали за борбу против народноослободилачког покрета. Тако су четници Косте Пећанца, четничког војводе из првог светског рата, од првог дана оружане борбе почели отворено да сарађују с Немцима. На пут издајства убрзо су ступили и четници Драже Михајловића. Већ 8. септембра 1941. године Први шумадијски одред је код Белановице заробио Недићевог потпуковника Олујевића, код кога је пронађен текст споразума између Драже Михајловића и Недића, председника издајничке владе у Београду, о заједничком вођењу акција против Народноослободилачких партизанских одреда.

ПРЕПАД НА РУДНИК И СТРАГАРЕ

На дан формирања батаљона штаб Првог шумадијског одреда је донео одлуку о предузимању напада на варошицу Рудник, у којој је било начелство среза, и на Страгаре, село у коме је још функционисала општинска окупаторска власт под заштитом Немаца и жандара који су покушавали да обнове експлоатацију рудника азбеста. Готово у свим другим насељима на територији одреда стара власт је била срушена, а место ње су образовани органи нове, народне власти.

Напад на Рудник је поверен Трећем батаљону. С њим су кренули политички комесар и заменик команданта одреда.

Другог септембра батаљон је заноћио у Војковцима недалеко од Рудника.

Сутрадан командант батаљона Живадин Миловановић, преобучен у сеоско одело, одлази с једним борцем у Рудник да би испитао у каквом је стању одбрана варошице. Пошто је био пијачни дан, неприметно су ушли у варошицу, прошли поред средњег начелства и свратили у кафану. Од кафеције су сазнали да у месту има само 25 жандара и да Немци ретко кад навраћају.

Већ око подне батаљон је напао на жандармеријску станицу и готово без борбе ослободио Рудник. Чим су се партизани појавили, жандари су побегли. И ручак су оставили.

Много тежи задатак — напад на немачко-жандармеријско упориште у Страгарима — пао је у део Првом батаљону.

Касарна у том месту била је од камена. Имала је подрум, приземље и спрат. Таква зграда се могла освојити само препадом. Командант батаљона Душан Дугалић је стога одлучио да непријатеља нападну ноћу. Прва чета је имала да се са севера неприметно привуче згради и са око две стотине метара раздаљине смакне стражара и плотунима заспе зграду. Друга чета је имала задатак да када се огласи Прва приђе сасвим близу, с југа, и кроз прозоре убади бомбе и бензином запали подрум. Трећа је добила источну страну зграде. Она је у ствари била у резерви.

Напад се спроводио према плану. Прва чета је, користећи се помрчином испод крошњастих липа, пришла сасвим близу зидина зграде и првим плотунима покосила стражара.

Збуњени Немци и жандари су купили оружје и хитали према прозорима на северној страни зграде. Јужној нико није поклањао пажњу, јер су Немци веровали да отуда не прети никаква опасност.

Убрзо је зграду потресла експлозија ручних бомби, а затим је прозоре захватио пламен.

Преплашени жандари су искакали кроз прозоре и предавали се. Немци су и даље тукли из запаљене зграде. Али пуцњава је из часа у час бивала слабија. Немци су, напосред, један за другим почели да искачу кроз прозоре.

Пошто су им одузети опрема и оружје заробљени жандари су пуштени, што је било израз ширине и снаге народноослободилачког покрета. Партизани су отишли из Страгара са 20 нових пушака, једним пушкомитраљезом и с доста муниције.

У то време је у партизанским одредима у централној Србији било око пет и по хиљада бораца. Непријатељ је држао само поједине градове, а партизани су били на Убу, у Рачи Крагујевачкој, Рековцу, Александровцу, Кучеву и у још неколико варошица. Обреновац је био опседнут, а око Ваљева и Шапца су партизани стезали обруч. Партизански одреди су више пута нападали или ослобађали и повремено држали у својим рукама и многа друга места.

У другој половини септембра почело је систематскије рушење саобраћајница како би се непријатељ спречио да продире на ослобођену територију. У то време су готово непрестано биле у прекиду и пруге од Београда према Ужицу, од Лапова према Крагујевцу и Краљеву, од Младеновца према Ваљеву и пруга према Сењско-ресавским рудницама.

Свакодневни војни успеси партизана и немоћ окупатора да уз помоћ издајника ослаби и угуши устанак наметали су потребу да се размотре дотадашња искуства и одреде будући задаци ради јачања оружане борбе.

Стога је од 16. до 19. септембра у селу Дулену код Крагујевца одржано саветовање, коме су присуствовали чланови Главног штаба Србије и пред-

ставници штабова партизанских одреда и неки чланови окружних партијских руководства.

На саветовању је, између осталог, решено да се и даље проширује и организационо учвршћује слободна територија, да се уништавају саобраћајнице и спречава непријатељ да продире на ослобођену територију, те да се садејством одреда приступи ослобађању већих градова. У Дулену је штабовима одреда стављено у задатак да поклоне већу пажњу народноослободилачким одборима као органима народне власти и политичким органима оружане борбе против окупатора. Одредима су дати конкретни задаци ради спровођења директиве Централног комитета КПЈ и Главног штаба Народноослободилачких партизанских одреда о стварању јединствене слободне територије: одлучено је да се тамо где то није било учињено реорганизују велике партизанске чете у батаљоне, да се посвети већа пажња војној обуци бораца, да се приступи припремама, а затим и спровођењу, добровољне мобилизације и др.

БУКТИЊА НА СВЕТИЊИ

Значајан успех постигао је Први батаљон Првог шумадијског одреда у нападу на пратњу поручника Борнера, командира заштитне чете штаба XII немачке армије. Он је крајем септембра, у пратњи пет камиона, кренуо путничким аутомобилом из Берлина преко Београда у Солун. Тај ауто-транспорт је стигао у Тополу 1. октобра у сумрак. Поручнику Борнеру се журило, па је на сваки начин хтео да, иако је ноћ, настави пут за Крагујевац. Командант дивизије у Тополи био је већ обавештен о значају специјалног ауто-транспорта, те је забранио да се настави путовање ноћу. Чак је и за сутрашњи дневни марш предузео посебне мере пре-

дострожности. Пратња је појачана још једним аутомобилом и камионом с војницима. Наређено је да се возила крећу на одстојању од 50 до 100 метара и да сва аутоматска оружја буду на кабинама возила, увек спремна за дејство. Поручнику је све то изгледало сувишно. Прошао је, тако рећи, целу Европу без икаквих препрека и сметњи, а сада од једном толика опрезност.

Вест о кретању Борнеровог конвоја је већ исте вечери стигла у Винчу, у седиште штаба одреда. Одмах је одлучено да Први батаљон сачека конвој на путу ка Крагујевцу.

Командант Дугалић је за место заседе одабрао превој Светињу с кога пут, у благом завоју, пада према Крагујевцу. На том месту су услови за маскирање били врло неповољни, а није било ни добрих заклона. С њега се теже могло и повлачити. Али командант је то место одабрао баш зато што непријатељ није могао очекивати да ће заседа ту бити постављена.

Чете су распоређене дуж пута с његове западне стране. Само је прва на крају заседе поставила неколико бораца и са источне стране. Заседа је притајено чекала командантов знак за почињање дејства.

Око девет часова се појавила колона Немаца. Они су помно осматрали пут. Најпре су засипали шумарке ватром, па тек онда настављали да се крећу. Заседу ипак нису приметили, јер нису много загледали место на којем се налазила.

Када је цела колона ушла у заседу, командант је нанишанио возача првог возила и притиснуо ороз маузера. Заштектали су пушкомитраљези, грунуде пушке. Прво возило је скренуло у канал. Ватром су засута и остала возила. Немци су скакали у узани канал покушавајући да нађу заклон. Жестока ватра је трајала двадесетак минута. И

отпор Немаца је почео да попушта. Са чела заседе проломила се команда: „Јуриш!“

Убијена су и рањена 22 немачка војника. У руке партизана пао је богат плен: 16 пушкомитраљеза, 50 пушака, 7 аутомата, 40 пиштоља, 120 подофицирских униформи и друга опрема. Сем тога, партизани су запленили два килограма злата, много чоколаде, цигарета и другог.

Из Тополе и Крагујевца су ка Светињи одмах упућене немачке јединице. Претражиле су целу околину, тукле је из артиљеријских оруђа и минобацача, али од партизана ни трага.

Немци су се светили недужним сељацима. Хватили су их и стрељали, а онда су обавестили своје команде да су убили тридесет партизана.

После пораза на Светињи генерал Штал је у свом редовном извештају написао: „Шумадију је захватио устанак који се шири као пожар када га преноси ветар“.

ОФАНЗИВА НА СЛОБОДНУ ТЕРИТОРИЈУ

Штаб одреда чини све што је у његовој моћи да се споразуме с четницима о заједничком вођењу ослободилачке борбе, али узалуд, јер су се четници све више ослањали на Немце, који их обилато онабевају оружјем ради сузбијања партизанског ослободилачког покрета.

Упркос томе што су Немци појачавали своје акције и упркос разбијачкој делатности четника, одред предузима све опсежније акције и разрађује план о економској блокади немачких гарнизона у Тополи, Аранђеловцу и Лазаревцу. Услови за то су били сасвим зрели, јер је одред био осетно ојачао. Само Трећи батаљон је имао око 400 бораца.

Октобарских дана Шумадија постаје део непрекидног фронта у Србији који се протезао од

Рашке преко Краљева, Крагујевца, Тополе и Аранђеловца до Шапца. Западно од те линије била је, готово као једна целина, слободна територија, која се у то време звала Ужичка република. Њен центар је било Ужице. Ту је било седиште Врховног штаба Народноослободилачких партизанских одреда и Централног комитета КПЈ. У Ужицу је 19. октобра изашао и први број „Борбе“.

Тим успесима су знатно били угрожени интереси окупатора, па је он био принуђен да предузме прву већу противофанзиву.

Непосредно пре стварања Ужичке републике немачки фелдмаршал Лист је донео одлуку да свим расположивим снагама разбије одреде у западној Србији. Пошто није имао довољно снага за извршење тог задатка, тражио је појачања.

Већ 16. септембра Хитлер одговара Листу да му ставља на располагање једну пешадијску дивизију, оклопне возове и сто тенкова, и предочава му да, ако буде потребно, може очекивати још једну дивизију. Дајући те снаге Хитлер је поручио Листу да предузме најоштрије мере како би у најкраћем року угушио ослободилачки покрет. Кајтел, начелник немачке Врховне команде, посебно је нагласио да са Србима треба што свирепије поступати: „За једног немачког војника убити 50—100 комуниста“.

Напад Немаца је почео у другој половини септембра. Напали су на слободну територију у Мачви. После оштрих борби непријатељеве јединице су продрле на југ, свирепо се обрачунавајући са становништвом. Само у Мачви је за неколико дана стрељано две хиљаде лица.

У исто време непријатељ напада и на слободне територије у другим деловима Србије, са других праваца, вршећи свуда масовне покоље. Највећи злочин Немци су починили у Крагујевцу, у којем су за један дан, 21. октобра, стрељали седам хиљада грађана, међу њима и ученике једног одељења

крагујевачке гимназије. Готово у исто време страдало је више хиљада недужних грађана Краљева, а више места је савњено са земљом. Извршавањем тих злочина Немци су хтели да заплаше српски народ и да га одвоје од народноослободилачког покрета.

Тих дана Први шумадијски одред добија задатак да прикупи своје јединице ближе Руднику и организује одбрану према Горњем Милановцу.

Када су партизански одреди Србије водили најтеже борбе четници су показали своје право лице. Погазивши обећање да се неће борити против партизана, Дража Михајловић је наредио да се нападне центар слободне територије. Његове јединице су међутим потучене код Ужица, Ужичке Пожеге, Ивањице, Чачка и Горњег Милановца. Гонећи четнике, партизани су опколили Дражин штаб на Равној гори. Пошто је дошао у безизлазну ситуацију, Дража је молио да се обуставе непријатељства и обнове преговори. Врховни штаб је, ради спречавања братоубилачке борбе, и на то пристао.

Четници су тешких октобарских дана 1941. учинили још два злочина: један њихов одред је код Горњег Милановца на превару разоружао чету од двеста партизана и предао је Немцима, а друга њихова јединица је ноћу између 27. и 28. октобра у Пожеги насилно скинула с воза Милана Благојевића, команданта Првог шумадијског одреда који се враћао са састанка одржаног у Врховном штабу, и одвели га у гарнизонски затвор. Тамо су га најпре до изнемоглости тукли, а затим, исте ноћи, мучки убили.

Поводом смрти Милана Благојевића Покрајински комитет Комунистичке партије за Србију је издао саопштење:

„Покрајински комитет КПЈ за Србију приклања своје борбене заставе пред успоменом друга Ми-

лана Благојевића, команданта Првог шумадијског партизанског одреда, мучки убијеног од прикривених непријатеља народа у Ужичкој Пожеги.

У другу Милану, јунаку антифашистичке борбе у Шпанији, јуначком команданту Првог шумадијског партизанског одреда, Комунистичка партија губи једног од својих најхрабријих и најоданијих дугогодишњих чланова, а радничка класа и читав српски народ једног од својих најбољих бораца.

Комунисти Србије заветују се, над гробом друга Милана, да ће још беспштедније наставити своју борбу за уједињење српског народа против фашистичког окупатора и његових слугу — домаћих изрода, борбу за коначно уништење непријатеља народа и ослобођење Србије.

Слава другу Милану Благојевићу!"

УПАД У АРАНЂЕЛОВАЦ

Први шумадијски одред је на Руднику, у борби против много јачег непријатеља, исписао последње странице у дотадашњем саставу. Јер део његових снага одступа према Санцаку и нешто касније улази у састав Прве пролетерске бригаде. Неки борци су се вратили кућама. Међутим, готово сви су на превару похватани и стрељани.

Немци су веровали да је одред потпуно уништен и да је ослободилачка борба у том крају угушена. Па ипак, није било тако.

Скривени по кућама у Врбици, Даросави (сада Партизани), Брезовцу и другим селима, двадесетак бораца Првог шумадијског одреда чекало је да прође зима па да настави борбу.

Одред је обновљен 9. маја 1942. године на Букуљи и од тада дејствује до пред крај рата.

Део његових бораца је ушао у састав новоформираног Првог шумадијског ударног батаљона.

У састав Првог ударног батаљона су поред бораца шумадијског одреда ушли и борци из Ваљевског и Космајског одреда. Приликом формирања (28. јуна 1942. године) у батаљону су била 102 бораца сврстана у три чете. Командант батаљона је био Милош Дудић Сувоборац, заменик команданта Иван Стефановић Срба, политички комесар Мирослав Јовановић Трулеж, а помоћник комесара Лазар Љубоје.

На дан формирања ударног батаљона приређена је мала свечаност. Приказани су скичеви и било је весеља. Тога дана је донета одлука да батаљон упадне у Аранђеловац ради извршења казне над осуђеним петоклонашима и ради снабдевања бораца одећом и обућом.

Одмах после свечаности сачињен је план напада. Са Шутице, места на коме је формиран батаљон, предвече су чете прешле преко Букуље у Врбицу и продужиле ка Аранђеловцу. На самом улазу у град, на брежуљку код цркве постављена је заседа, а батаљон је неприметно упао у Аранђеловац, који је био у мраку, јер је група комуниста из града, у сарадњи с тројицом бораца батаљона, оштетила трансформаторе.

Борци су запосели део града до моста код пијаци, неких 200 метара од жандармеријске касарне у којој је било око 100 жандара. Немачки батаљон, који је стигао пре напада, био је у старом здању. У граду је било и 850 бугарских војника.

Када су постављене заседе, ударне групе су с пушкомитраљезима кренуле да похватају издајнике.

Пошто је извршио задатак, батаљон се, пред саму зору, вратио истим путем на Букуљу носећи рубље, ципеле и другу опрему одузету трговцима издајницима.

У граду је за време акције било пуцњаве, али ни Немци, ни Бугари, ни жандари нису интервенисали. Они су само посели положаје око својих касарни и тако сачекали свануће. Тек у зору су жандари и Бугари кренули уз падине Букуље, сустигли заштитницу батаљона и напали је. Док је заштитница пружала отпор главнина је журила ка врху планине.

У исто време су, с друге стране Букуље, ка њеном врху ишли Немци. Под самим врхом стали су да се одморе. Претходница партизанског батаљона изненада их је напала. Развила се оштра борба. Обе стране су тежиле томе да освоје врх Букуље, који је више пута прелазео из руку једних у руке других. У тим јуришима су пала три пушкомитраљесца. Њихово оружје су узели њихови помоћници и наставили борбу која је трајала цело преподне.

Предвече се батаљон под јаком заштитницом повукао ка Вукосавцима. Готово у исто време повукли су се и Немци, мада су бројно били неупоредиво јачи (ударни батаљон је имао око 110, а непријатељ око 1.500 војника).

Већ првог дана постојања ударног батаљона у његов ратни дневник је уписан значајан успех. Касније батаљон разбуктава пламен борбе на пространој територији између Рудника и Младеновца, Тополе и Лазаревца, тукући Немце у Селевцу и на Светињи, четнике у Дудовици, Сврачковцима и Рамићима, бугарске фашисте на Венчацу. Борећи се у Јунковцу, Миросавцима, Даросави, Живковцима, Ковачевцу и другим местима, батаљон прихвата нове борце не само с те територије већ и из Београда.

На борбеном путу батаљона падају многи борци, међу њима и Милош Савковић, доктор филозофије, познати културни и јавни радник и професор књижевности.

ФОРМИРАЊЕ ПРВЕ ШУМАДИЈСКЕ БРИГАДЕ

Прилив нових бораца омогућује да се 1. септембра 1943. године формира други, а половином новембра и трећи батаљон. Већ 5. октобра на Руднику је образована Прва шумадијска бригада. За њеног команданта је постављен Радивоје Јовановић Брадоња, а за политичког комесара Света Поповић. Заменик команданта био је Миша Дудић Сувоборац, а заменик комесара Слободан Крстић Уча.

На Руднику бригада остаје три дана, а онда дејствујући по Шумадији, наноси непријатељу ударац за ударцем. Петнаестог октобра упада у Лазаревац, 19. октобра у Рогачу и ту разбија четничку групацију и натерује је да бежи према Космају. Код Даросаве, 26. октобра, у трочасовној борби с немачким војницима и деловима Српске државне страже убија 5 и рањава 10 непријатељевих војника.

Већ сутрадан, на путу према Дучини, недалеко од тог места, бригада се изненада нашла у окружењу. Обруч око ње стезале су јединице Авалског, Рудничког и Ваљевског четничког корпуса, корпуса Горске гарде и коњичког ескадрона Српске државне страже са укупно 4.000 људи (четнички корпуси и друге њихове јединице биле су малобројне због тога што народ није подржавао издајнике).

У оштрој борби, у којој су поред јединица Прве бригаде учествовали 2. батаљон Првог сремског партизанског одреда, Први шумадијски и Космајски одред, непријатељев обруч је пробијен.

У општем расулу и метежу група од стотинак четника, а то су били углавном штабови бригада и батаљона, упутила се према кућама у којима су

били рањеници Прве шумадијске. Тамо није било партизана који би им се супротставили. Изненађење је било утолико непријатније што ни најближа јединица није могла да стигне на критично место и затвори четницима пут. Команданту бригаде није остало ништа друго него да покуша да с четири курира и пратиоца који су се нашли уз њега заштити рањене другове.

На раскрсници путева, стотинак метара од кућа у којима су били рањеници, командант је оставио пушкомитраљесца Николу и дао му задатак да у тренутку када четници наиђу на окуку притисне обарачу. Са три курира легао је с леве стране пута, иза бедема.

Четници нису могли ни слутити да је пред њима могао бити сам командант с неколико курира. Један четник је ипак скочио на бедем. Богдан Ризнић је опалио из карабина и четник је скочио назад. Курири су притајена даха чекали с одвртним бомбама. Њихов командант се поново огласио:

— Овамо, напред, чекамо вас!

Немајући куд, четници су продужили. Само што су избили на окуку, Никола их је заео ватром из митраљеза.

Четници су се ускомешали и натли натраг. Али и са друге стране се на њих сручила ватра (тамо је била једна од јединица бригаде).

Притиснути са свих страна, четници су решили да потраже спас у оближњој штали од камена, која је била веома погодна за одбрану.

Шумадинци су, опколивши зграду, позвали четнике да се предају. Њих тридесетак је изашло из зграде и положило оружје. Унутра су остали чланови штабова бригада и батаљона и неколико најокорелијих кољача.

МОТКА БУШИ ГРАНИТ

Заштићени дебелим зидинама, пружали су јак отпор. Пошто су оскудевали у тежем оружју, партизани су покушали да их ликвидирају бомбама, али су четници на врата и прозоре стављали камење, тако да се бомбе нису могле убацивати.

Наоружани са доста аутоматског оружја и четири-пет пушкомитраљеза, четнички официри су тукли све прилазе згради, и ко год би дигао главу намах би био засут рафалима. Тако је покошен један борац из Венчана, а Милутин Мићић Колубарац је рањен.

Пошто се никако није могла освојити зграда, један пушкомитраљезац је на овоју руку подузео занимљив потхват. Нашао је подужу мотку, наврх ње привезао гужву сламе, а онда је, под заштитом ватре својих другова, пузећи пришао зидинама. Затим је креснуо шибицу и запалио гужву сламе, подигао буктињу и пламеном потпалио кров штале.

Ватра је убрзо захватила целу зграду. Немајући куд, четници су јурнули из зграде. На излазу су их сачекивали партизани и „секли“. Само један је успео да претрчи брисани простор. Нешто касније он је покошен, али је неколико тренутака пре тога ранио командира чете Радована Васиљевића, из Буковика.

У том окршају Прва шумадијска бригада је изгубила три борца (две другарице и једног друга, сви из Венчана) и шест је рањено. А само у штали и око ње изгинули су готово сви чланови штаба Авалског четничког корпуса у коме је била делегација Драже Михајловића с 15 пратилаца. Тридесетак четника је заробљено. Међу њима је био и жандармеријски поручник, шифрант.

Док се водила борба око штале, на заседу Шумадинаца која је штитила јединице што су учествовале у борби с четницима наишла је колона од ви-

ше стотина жандара који су хитали четницима у помоћ. Малобројна партизанска заседа с једним пушкомитраљезом, ватром изблиза зауставила је жандаре.

Командант Другог батаљона Прве шумадијске сучелио се изненада, у потоку испод штале, с једним четником. Пошто у карабину није имао муниције, Коста је скочио на четника, отео му пушку, ухватио се с њиме укоштац и савладао га. Однекуд се створио још један четник. Он је замахнуо кундаком на Косту, али је овај у последњем тренутку подметнуо руку, одбио ударац и савладао и тог четника.

У борби код Дучина под Космајем партизани су запленили, између осталог, торбу са строго поверљивим наређењима. Међу тим документима био је и један примерак наређења Дражиног штаба о упућивању осамдесетак одабраних четника у Срем, ради ширења четничког утицаја у тим крајевима.

Пошто је с Првом шумадијском у тој борби учествовао и један сремски батаљон, и пошто су били обавештени о четничкој намери, Сремци су својим везама најхитније упутили обавештење друговима У Срему.

Упркос многобројним препрекама и тешкоћама, обавештење је стигло у прави час. Сремски партизани су се одмах дали на посао. Заседе на Сави су поставили тако вешто да ни један једини четник није могао прећи реку.

ПОРУКА ПРЕКО „НОВЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ“

Радио-станица „Нова Југославија“ неколико пута је тога дана, 11. новембра, поновила поруку: „Нека Михајло крене Вуку“. То је значило да Прва јужноморавска одмах пређе у Шумадију. Садржај поруке могао је да схвати само онај ко је

знао да су речи Михајло и Вук илегална имена двојице руководиоца ослободилачког покрета на југу Србије и у Шумадији, Благоја Нешковића и Моме Марковића.

Истог дана је радио-телеграфист Прве шумадијске примио депешу: „Сачекајте Јужноморавце и заједно с њима крените у Санцак“. Јужноморавци, изгледа, нису имали непосредну радио-везу с Врховним штабом, па им је упућена порука преко „Нове Југославије“.

Они су у Шумадију стигли тек дан-два после одређеног времена, па је Прва шумадијска 23. новембра сама кренула у Санцак. Кретало се преко територије која је била пуна непријатељевих гарнизона, њихових заседа и патрола.

Шумадинци нису ни покушавали да заобилазе препреке. Борбом су крчили себи пролаз рушећи уз пут железничку пругу између Београда и Чачка и друге објекте којима се служио окупатор. У Војковцу, селу под Рудником, разбијају јачу четничку јединицу; код Угриноваца минирају пругу и уређаје на железничкој станици. Ту сачекују у заседи воз у којем су били немачки војници.

Када су стигли у Бањане била је недеља. Пред једном кућом су играли сватови. Сељаци су колима довозили храну за бригаду.

Предвече је у Бранетићу још једна борба услешно окончана. После је, на пољани изнад села, изведена једночасовна обука у престојавању. Ту је дошло до дирљивог растанка с борцима Шумадијског одреда, који су дотле пратили бригаду.

Заморена маршем преко Сувобора и Равне горе, бригада је застала у Тометином пољу с намером да мало предахне и прикупи снагу за пут преко тешког терена. Још се борци честито нису били ни расподелили за одмор, а са висова око уске, уздужене пољане огласили су се четници. Бригада се сасвим неочекивано нашла у ватреном котлу. Око

ње су стезале обруч јединице Пожешке и Црногорске четничке бригаде. Командант је на брзину сачинио план пробоја. Привидним фронталним нападом батаљон је хтео да намами четнике, а да за то време бомбашке и пушкомитраљеске групе вододеринама подиђу испод четничких положаја. Изненадним ударом с бока, из непосредне близине, одакле се не очекује напад, требало је да збуне непријатеља и олакшају бригади да се пробије. План је био добро смишљен, али су четници, изгледа, стално држали вододерине на оку, и тако су избегли изненађење.

Тек предвече, у трећем налету, бригада се пробила. Пао је само један пушкомитраљезац и теже је рањен борац Милош Чоловић. Њега су колима одвезли у једну од база које је имао на располагању Милош Минић са својим илегалцима. Бригада је продужила ноћни марш ка Косјерићу.

У свануће још један окршај. Једна чета Шумадинаца је на оштрој чуки испред варошице разбила непријатеља. Двадесетак његових војника је избачено из строја. Заплењени су њихова опрема, оружје и муниција. Само један борац чете је добио малу отреботину.

Пред бригадом је уочи 25. новембра била нова препрека: Косјерић.

Командант је наредио:

— Сви пушкомитраљесци напред!

Четници који су били на положајима око градића као његова ополна одбрана били су тако брзо прегажени да четници у варошици и жандари нису ни помишљали да пружају отпор. Шумадинци су преплавили улице по групама. Свака група је имала свој задатак. Требало је спалити општинску и полицијску архиву, уништити уређаје у пошти и све оно што може користити окупатору.

Док су партизани у журби извршавали наређења, стигло је обавештење да су из Ужица према

Косјерићу кренули Немци борним колима, тенковима и камионима. На обезбеђењу је био Трећи батаљон. Његови борци су се на Црнокоси лаким оружјем, носили с моторизованом колоном све док у варошици није обављено оно што је било предвиђено.

Када су касно увече Немци ушли у Косјерић, бригада је била на путу према Кадињачи. Одатле је Врховном штабу НОВЈ упућен телеграм да је бригада на Кадињачи и да ће преко Јелове горе продужити ка Тари. Из Врховног штаба је стигао одговор да у сусрет бригади иду делови Прве крајишке бригаде. Док су радио-телеграфисти одржавали везу с Врховним штабом командант бригаде је причао борцима о јуначкој одбрани Кадињаче 1941, о догађају у којем је и сам учествовао.

Те ноћи је пао први снег. Пред зору је мраз ледом окувао мокре гране дрвећа. Бригада је по олуји, за непун дан, усиљеним маршем избила на Тару. То је био крај њеног мучног путовања. Испред Мокре горе дочекали су је Крајишници. Наставили су пут возом, до Вардишта. У Белом Брду сачекали су их чланови штаба Друге пролетерске дивизије. Дирљив је био сусрет знанаца из првих устаничких дана у Србији. После заједничког ручка, камиони су их повезли у Пријепоље.

ПРИЈЕПОЉСКА ЕПОПЕЈА

Испред првих кућа Шумадинци су сишли са возила и стројевим кораком ушли у град. Народ их је топло дочекао. На малом тргу била је трибина. Говорили су командант Другог корпуса Пеко Дапчевић и представници Друге пролетерске дивизије и народне власти. У име Шумадинаца захвалио је командант бригаде Радивоје Јовановић.

Онда су, уз помоћ одборника, раопоређени на одмор. Два батаљона (Први и Други) смештени су у болницу крај пута према Пљевљима, а Трећи батаљон, штаб бригаде и приштапске јединице — размештени су по кућама у граду.

Сутрадан, 1. децембра, културна екипа Друге пролетерске дивизије извела је за Шумадинце леп програм. Веселје је трајало до два сата после поноћи.

Тако је за борце из Шумадије — јунаке из јуриша на Букуљи и победнике са Космаја, који су у родном крају морали увек да буду на опрезу — јер су непрекидно били између замки и заседа — почео посве нов, необичан, у неку руку мирнодопски живот. Већина старешина (два команданта и три заменика команданата батаљона, десетак командира и комесара чета) отишло је на течај за команданте батаљона и командире чета, а неки чланови штаба бригаде у Пљевља — на састанак.

Бригада је дочекала 4. децембар без најодговорнијих руководиљаца. Пре сванућа, око три сата, у собу у којој је био штаб 2. батаљона улетео је борац 2. пролетерске који је својим друговима који су били на обезбеђењу возио храну. Већ с врата узбуђено је почео да виче:

— Другови, устајте, Немци!

Узбуђени борац је задихано испричао како је изненада набасао на групу Немаца који су се, у белим огртачима, прикрадали Пријеполу вукући шарце и наоружање.

Нису му поверовали. Његова прича о томе како се на једвите јаде извукао из смртне опасности била је још неуверљивија.

— Уморан си, друже, — рекли су му — лежи и спавај се.

Уто је рафал запарао зид. Други се кроз прозор просуо по поду.

Обавештење коморције Друге пролетерске било је сасвим тачно. Немци су се кришом, обучени у бела зимска одела, око поноћи 4. децембра упутили снежним долинама ка Пријепољу. Прикрадали су се у три колоне, а пред сваком су ишли војници наоружани аутоматима, пушкомитраљезима и оружјима са пригушивачима за тајно уклањање стражара. Иза тих војника, који су имали задатак да неприметно уђу у Пријепоље и заузму кључна места у граду и мост на Лиму, ишао је по један батаљон дивизије „Бранденбург“, па јединице Прве брдске дивизије.

Пре сванућа командоси су се домогли града и у садејству с осталим немачким снагама одсекли на десној обали Лима, на Кошевини изнад Пријепоља, два батаљона Друге пролетерске и у граду Трећи батаљон Прве шумадијске бригаде, а осталим њеним јединицама (Првом и Другом батаљону) ватром онемогућили да напусте болничку зграду на путу ка Пљевљима.

Борци и старешине који су били у болници нису знали шта се око њих збива. Није им било познато ни то да су смакнути стражари на мосту и да су Немци на обали Лима. Када се на зграду и на прозоре осам соба у којима су били Шумадинци сручила паљба, сви су без команде потрчали ка прозорима. Многи нису могли наћи места поред зида.

Пала је команда да Први батаљон изађе на косу изнад болнице и поседне је ради одбране, а Други да пође ка граду, у сусрет Трећем батаљону и штабу бригаде.

После првих плотуна Шумадинци су легли. Борци су пузали по снегу тражећи заштиту иза ретких стабала и у свакој неравнини. А када се појачала праскава митраљеска ватра, нису издржали: пузали су назад, не савијајући ни руке ни ноге.

Неколико пута су чете у таласима полазиле уз снежну косу и опет се, преполовљене, враћале у зграду. Од јаке ватре неки нису могли ни да се повуку нити да крену напред. Рукама су ископали заклоне у снежним наносима и у њима се притајили. Само десетак метара даље учинила је то и група Немаца, која није могла да се макне од ватре којом су је обасипали Шумадинци.

Уверени да је узалудно обнављати нападе, Шумадинци су решили да остану у болници и да се бране до краја, док буду имали снаге. Зграда је била од камена и пружала је добру заштиту. Али њене тврде зидове Немци су бушили топовима, а кров бацачима мина. Од сваке експлозије у згради падали су густо сабијени борци. Места палих заузимали су они за које није било пушкарница. Сменаљивале су се, често, и старешине. Дошао је ред на Тому Бреуља и Бату Седлара. Тома је командовао у приземљу, а Седлар на спрату.

Проређивали су се и редови Немаца, али су им кз дубине стално стизала појачања. Појавили су се и тенкови, а Шумадинци нису имали противтенковско оружје. Остало им је једино да покушају да одвоје пешадију од тенкова и да спрече да упада у зграду. Грозничаво су испљивали пушке. Једни Немци су падали, други се враћали, трећи превртали.

Тако је било у првим часовима борбе. А онда је почела нестајати муниција. У батаљонима — команде готово и нема. Сви увиђају тежину ситуације, па ипак прибрано прихватају оружје и муницију палих другова, заузимају њихова места крај прозора и пушкарница начињених погоцима граната.

Зграда се љуљала од експлозија. Унутра се од прашине и дима, готово ништа није видело.

Тенкови су пришли сасвим близу. Иза њих пешаци. Полако су се прикрадали. Стигли су до

мртвог угла. Кроз прозор су убацивали бомбе. Затим су јурнули на главни улаз. И продрли унутра.

Збуњени борци траже погледом Тому Бреуља. Чекају шта ће он рећи. Прилазе му појединци када их обузме малодушност да би му макар глас чули.

Када су Немци продрли у зграду, Тома је питао ко се јавља за добровољца. Јавило се доста њих. У борби прса у прса Немци су избачени из зграде. Унутра су остала два немачка аутомата и 200 метака.

Пала је команда да се у ходнику, на главном улазу, праве барикаде. Шумадинци су их направили од камена из срушених зидова и од цакова шећера, пиринча и брашна.

Борба се наставила. Одбијен је још један јуриш. Пешадија је опет одвојена од тенкова. И враћена.

БЕЧНОСТ НА БРИСАНОМ ПРОСТОРУ

Одједном је завладала тишина. То је било оно злокобно ишчекивање, време у којем обе стране траже преко потребан предах да би се затим још жешће судариле.

Серијом топовских хитаца Немци су прекинули затишје.

Поново је почело. С пешадијом је овог пута пошло и неколико мотоциклиста. Шумадинци су их дочекивали ватром. Један од мотоциклиста је испустио управљач и пао. Мотор је неколико метара ишао без возача, па се зауставио. Из приколице је искочила прилика са шлемом на глави и ско-трљала се у јарак крај пута.

Мотор с митраљезом остао је на пртини. Шумадинци желе да се домогну пушкомитраљеза, али како прећи тридесетак метара брисаног простора?

У једном тренутку Војислав Манојловић, младић с бујном косом препуном кречне прашине, без речи се придиже, с пода дохвати бели чаршав, омота га око себе и, ништа не говорећи, искочи кроз прозор. Када се скотрља у снег, стаде пузати према мотоциклу.

Његовим друговима се чинило да је оно што чини лудост. И они су могли презирати смрт, могли су јој пркосити, али у овој ситуацији... ! Њихов друг Воја је ишао, чинило им се, у неизбежну смрт.

А он је чврсто веровао да ће успети. Морао је то и доказати. Приљубљен уз ледену стазу, савлађивао је метар по метар брисаног простора. Прсти су грчевито тражили неравнине на леду да би грабили напред.

Изненађени тим смелим потхватом, Немци су збуњено гледали како се човек увијен у чаршав приближава мотоциклу. И пре него што су се прибрали и били спремни да предузму нешто како би осујетили Воју у његовој намери, Шумадинци из зграде су отворили на Немце ватру да би на себе привукли пажњу. Немци су одједном припуцали на стазу, али и на оне који су били у згради.

Гоњен прскањем танади, Воја се брзо приближавао циљу. Последња три-четири метра савладао је једним скоком. Бацио се под мотоцикл. Нашавши се у каквом-таквом заклону, испружио је руке да би дохватио шарац. Успео је тек у другом покушају. Ударио је дланом о доњу површину сандука и пушкомитраљез је искочио из лежишта. Воја се затим нагло скиде. Напипао је руком две кутије с муницијом и извукао их. Биле су пуне. Двоумио се шта да узме. Све није могао понети. Одлучио се за пушкомитраљез.

Зграбивши оружје, потрчао је у погнутом ставу. Ројеви зрна принудили су га да поново легне.

Учинио му се да споро одмиче, па је опет скочио и претрчао остатак простора.

— Ево, — рекао је друговима у згради показујући пушкомитраљез.

Другови су га гледали с олакшањем, али и с прекором. Један је рекао:

— Ставио си главу у торбу због те гвожђурије, а муниције немамо ни за оружје које смо раније имали.

— Није узалуд — процеди Воја кроз зубе. — Донећу и муницију.

На то се један друг диже и прискочи Воји у намери да му препречи пут.

— Јеси ли луд? Куда те сада ђаво носи?

— Морам натраг, по муницију — одговорио је Воја.

Не обазирјући се на одвраћање другова, искочио је кроз рупчагу у зиду на залеђену стазу. Ватра поново оживе.

Сада је Воја пузао још брже и још вештије. Онда се одједном зауставио, као да се скаменио. Чуо је онај злокобан звук мине када се приближава. Отворио је уста као да жели да последњи пут удахне ваздух и чекао тај ужасан тренутак. Секунди су се претворили у вечност. Одједном су око њега полетели црни комадићи земље и снега који су заударали на барут. Пошто је мало предахнуо, поново је наставио да пузи. Шумадинци су поново отворили ватру — колико да онемогуће непријатеља да без сметњи гађају стазу.

Воја је већ био на домаку циља. Опет се једним скоком нашао крај мотоцикла, зграбио кутије с муницијом и кренуо натраг. При сваком покрету је муниција у сандуцима звечала и то му је давало снагу да истраје.

Док је прелазио последње метре чистине — још неколико експлозија. Око њега су опет летели ситни комади камења и смрзнуте земље помешане

са снегом. Опипао се, јер је мислио да га је неко парче ранило, а онда се након два-три скока нашао у заклону иза дебелог зида. Неколико тренутака касније борци су пребројавали и делили метке.

У кутијама је било 1.200 метака.

То је много значило. Али тиме није била решена несташница у муницији. А требало се некако извући из уздрмане зграде.

КОМЕСАРОВ ПРИМЕР

На десној обали Лима у Пријеполу Трећи батаљон Шумадинаца је водио борбу против непријатеља који је успео да га изненади. Политички комесар батаљона Мирослав Јовановић је у тренутку напада спавао. Пробудио га је курир:

— Устај! — гласно је викнуо узбуђени борац.

Комесар је скочио с постеље.

— Шта се десило?

— Немци су у граду.

Комесар се прибрао и наредио својим борцима да по групама излазе из кућа. А он их је с неколико другова штитио с прозора. Затим их је распоредио на положај да би обезбедили излазак осталих другова. Пошто је прикупио борце повео их је к мосту, како би се Трећи батаљон спојио с Првим и Другим.

Немци су чврсто држали положаје код моста. И трећи покушај Трећег батаљона да пређе Лим није успео. Комесар је тада пришао једном нишанцији, узео његов пушкомитраљез, излетео на друм, сасуо рафал у најближу групу Немаца и опет повео батаљон у напад. У том јуришу комесар је пао.

Батаљон је продужио неравноправну борбу и — у њој се истопио. Неколицина преживелих напо-

слетку се пробила ка Кошевини, онде где су била два одсечена батаљона Друге пролетерске.

И ти батаљони су били заиали у тежак вртлог. Потискивани десет, па и петнаест пута јачим снагама, нашли су се притешњени уз обалу Лима. Река се није могла прегазити. Остало им је да јуришем протерају Немце из Соколице, јаког утврђења, да се тамо ушанче и иза тврдых заклона бране до последњег. Необична замисао. Пролетери су је ипак остварили. Протерали су непријатеља и освојили Соколицу. Она је постала њихова неосвојива тврђава. То је стена висока двадесетак метара. Израсла из земље као дрво, са одсеченим странама. На површини плоче био је бункер. На ту малену стену, дугачку једва стотину и широку педесетак метара, Немци су усредсредили митраљеску, топовску и минобацачку ватру. Пролетери су страдали од рафала, експлозија, зрна, од камења које се распрскавало...

ДЕСЕТКОВАНИ БАТАЉОНИ СПРЕЧАВАЈУ ПРОДОР ДИВИЗИЈЕ

Подне је прошло, а Шумадинци и пролетери су се још држали. Они нису ни знали да их притискују снаге немачке Прве брдске дивизије и да су драматичном борбом успорили продирање њене моторизације у Пљевља, тамо где су били рањеници, позадински и други делови Другог корпуса. Окружени Шумадинци су знали само то да им помоћ ниоткуда не може стићи и да се до мрака никако не могу пробити. Они су цео дан, у садејству с пролетерима на Соколице и Градини, задржавали Немце у Пријепољу. Тиме су извршили значајан задатак који им није био ни постављен ни познат: омогућили су деловима Другог корпуса

и рањеницима да напусте Пљевља и избегну изненадан удар немачке моторизације.

Немци нису могли да погазе на дошли Лим. Ка Пљевљима су могли проћи једино преко моста. Али њега су Шумадинци држали под ватром коју су сипали из болнице. Стога су Немци упорно и жестоко настрадали на болницу тукући је ваздан артиљеријском и минобацачком ватром. И топовима из тенкова.

Болничка зграда је остала без крова. И готово без првог спрата. Они партизани који су остали живи спуштали су се са спрата кроз отворе избушеног плафона у приземље и настављали неравноправну борбу. Без икаквог изгледа на успех. Па ипак, на предају нико није помишљао. Крај су видели сви. И сви су желели да борбом до последњег борца и уништавањем непријатеља искупе своје животе.

Строј се толико проредио да се Шумадинци нису више могли смењивати. За сваког је било места крај прозора и пушкарница. Свако је заузео бузију и борио се. Места палих нису се више попуњавала. Рањенике није имао ко да склања, ни да им пружа помоћ. И они су настављали борбу. Док год су имали снаге да притискују обарачу.

Остало је само неколико десетина бораца способних за борбу. Па ипак, Немци никако нису могли да освоје болницу и загосподаре мостом.

Тако цео дан. До мрака. Онда су почеле припреме за повлачење. Одређено је који ће другови у претходницу, који у заштитницу, који ће носити рањенике и прикупљати оне који су у преподневним часовима остали у снегу. Свима је речено да иду пажљивије, на растојању. А свако је хтео да што пре изађе из зграде — рушевине, из необичног гробља на којем мртви нису сахрањивани.

Немци су очекивали да ће партизани настојати да се пробију. Само, погрешно су проценили правац. Готово све оружје концентрисали су на јаруге и скровита места. А Шумадинци су кренули уза стрму косу ка Градини.

ОДИСЕЈА ШТАБА БРИГАДЕ

Штаб бригаде је био у кући удаљеној педесетак метара од Трећег батаљона и 150 метара од моста. После првих рафала и експлозија бомби заменик комесара бригаде Слободан Крстић Уча је бос, у чарапама, стрчао низ степенице (био је на спрату) да би испитао ситуацију. Још брже се вратио и већ с врата викнуо:

— Немци пред кућом!

Сви су зграбили оружје и истрчали напоље.

Зграда у којој је био Трећи батаљон већ је била блокирана, па су другови из штаба кренули лево, уз косу. Заменик команданта Миша Дудић Суворорац је, очевидно, хтео да с косе осмотри шта се збива како би се одлучио о томе шта да се ради.

Са узвишице се лепо видело да је око болнице и поред Лима много Немаца. Другови из штаба су одмакли непун километар од Пријепоља. Пошто су се мало средили, Миша Дудић је одлучио да се врате у Пријепоље. На путу ка градићу Немци су их обасули топовским гранатама.

Настављајући пут у скоковима, набасали су на двојицу радиотелеграфиста који су покушавали да успоставе везу са штабом дивизије, који је био у селу Сељашници недалеко од Пријепоља.

Док је Миша Дудић разговарао са друговима из дивизије наишли су први вод прве чете Трећег батаљона са тридесетак бораца и један вод Другог

батаљона Друге пролетерске који је упућен у Пријепоље да тамо испита прилике.

Преко Мшпе Дудића штаб дивизије је пренео наређење да Други батаљон Друге пролетерске одмах нападне на Пријепоље и да се на сваки начин пробије у град и с Трећим батаљоном Прве шумадијске пробије преко моста. Наређено је и то да се након преласка реке мост дигне у ваздух. У исто време је упућено наређење дивизијској артиљерији да подржи своје снаге када се буду пробијале преко Лима.

Борце из оба вода повео је заменик комесара бригаде Слободан Крстић ка Пријепољу, два курира су упућена у Други батаљон Друге пролетерске с наређењем да батаљон са дотадашњих положаја крене у напад на мост, а Миша Дудић је остао крај радио-станице одржавајући везу са штабом дивизије.

Тек што су водови и курири отишли, на стотинак метара од радио-станице Богдан Ризнић је спазио Немце на смучкама и о томе обавестио Дудића. Обојица су намах легла и стала тући Немце који су ишли у колони. Немци су, очевидно, били изненађени. Неколицина је попадала у снег, а остали су се сјурили десно у поток. Рањени Немци су почели да се преврћу запомажући. Миша Дудић је почео да виче: „А, мајку вам швапску, да видите како Шумадинци бију!“

Дудић и Ризнић су затим из стојећег става гађали оне у потоку. Одједном је Дудић поклекнуо и пао.

— Ранише ме! — рекао је свом другу.

Куршум га је погодио у колено и прошао кроз бутину. Нешто касније, када је рањеник пренешен на косу изнад града на којој су се тукла она два вода, Уча је пришао Дудићу да би видео где је рањен. Истог трену је и он погођен у десно колено.

Немци су из Пријепоља надирали уз косу ка положајима она два вода. Уто су стигли и курири који су требали да однесу наређење Другом батаљону Друге пролетерске. Обавестили су да се нису могли пробити и да одозго, низ косу, надиру Немци.

Тако су се два вода и штаб бригаде нашли између две ватре. Остављајући заштитнице према једнима и другима, кренули су уз поток према Кошевинама.

Избегавши окружење и „одлепивши се“ од Немаца, без сметњи су ишли до Кошевина. Тек тамо су се нред њих испречили Немци. Морали су да прилегну крај узаног пута. Назад нису могли, али нису имали довољно снаге ни за продирање напред. Преостало је да скрену у долину и да се кроз шуму некако провуку. Најпре је ваљало савладати чистину од око две стотине метара.

Први је пошао курир штаба бригаде. Претрчао је брисани простор, али је то скупо платио. Добио је три куршума у плећа. За куриром је ипак потрчао Ризнић. И он је рањен. Остали су се вратили мало натраг и један за другим наставили да трче преко „чистине смрти“. Најтеже је рањен Ратко Прегл, шпански борац. Није могао даље да иде. Извадио је пиштољ, принео га слепоочници и повукао ороз.

У повлачењу кроз шуму група другова с Милосавом Милосављевићем је успоставила везу с Другим батаљоном Друге пролетерске и цео дан с њим одбијала нартаје Немаца. Друга група, од тридесетак људи, кренула је ка Лиму с намером да се пребаци преко реке. Једино тамо је био слободан излаз. Свуда око били су Немци.

Лим је био надошао и мутан. Дудић је наредио да се борци похватају за руке да би лакше савладали матицу. Прва десеторица су дошла до средине реке. Матица је нагло почела да их носи. Сви су се подавили. Дудић је тада наредио да се прео-

стали врате на косу изнад реке и да ое боре до последњег. Ту, покрај реке, на месту на коме су покушали да је пређу, наишли су на кола Друге пролетерске у којима су били један шарац и лаки бацач са три сандука мина.

Са оштре камените косе одбили су први напад Немаца који су ишли преко чистине. У одбијању напада много је помогао и лаки бацач којим је руковао један Талијан. Он је брзом палбом врло прецизно тукао Немце.

Непријатељ се убрзо средио и поновио напад. Видевши да се не могу дуго одржати, између осталог и због оскудице у муницији, поново су, оставивши на коси заштитницу, стрчали на обалу и загазили у реку. Вода је оне прве почела да заноси. Дудић је са обале викнуо: „Другови, не давите се кукавички. Вратите се да што скупље продамо животе“.

Опет су изашли на косу и с ње су наставили да одбијају Немце све до предвече. У критичном тренутку, када је остао само покоји метак на пушку, стигао је Милосављевић са борцима који су заједно с Другим батаљоном Друге пролетерске водили борбу. Милосављевић је храбрио другове речима: „Издржимо до мрака, па ћемо се онда лако извући“.

И издржали су.

На два коња су натоварили Мишу Дудића и Слободана Крстића и кренули уз Лим. Знали су да су на обали немачке заседе, али друге није било — и кренули су право на њих. Доживели су пријатно изненађење, Немци су се били повукли и пролаз је био слободан. На местима на којима су били пушкомитраљези остале су гомиле чахура.

Идући тако километар-два стигли су до места на коме је река била широка, разливена. На обали је била гомила скинуте одеће пролетера који су ту препливали Лим.

Милосав Милосављевић је тражио да се јаве два најбоља пливача. Јавили су се Аћимовић и још један друг. Загазили су у воду и запливали. Матица је почела да их носи. Онај други је нестао у таласима, а Аћимовић је једва препливао.

Одустали су од нових покушаја, јер је међу двадесеторицом преживелих из два вода и штаба бригаде било непливача и рањених. Наставили су пут десном обалом реке.

Када су превалили пут између Пријепоља и Нове Вароши, дошли су у додир с Првом крајишком бригадом.

СУСРЕТ У ЧЕЛЕБИЋУ

Осмог децембра су се у селу Челебићу срела сва три батаљона бригаде. Окупило се 119 бораца. Многи са ранама, изнурени, гладни, опхрвани тугом за изгубљеним друговима.

Опокољени борци су се сврстали у два батаљона по две чете. Средивши се мало, наставили су пут ка Лиму. Снег је био покрио све трагове и пртине. Земљиште којим су се кретали било је обрасло листопадном шумом. Идући ситногорицом на којој је још било лишћа, наиђоше на четничке банде које су се скривале по шумарцима. Четници би каткад припуцали, па нагли да беже пред налетом Шумадинаца. Партизанске патроле су крстариле тереном крчећи пут батаљонима. Предвече се зауставише на једном планинском врху, и ту законачише.

Свуда унаоколо била је шума обавијена дебелим снежним покривачем. Нигде насеља, чак ни колибе, где би се могли огрејати. Спавали су на снегу, под ведрим небом. Навукли су велике гомиле сувог дрвета и наложили ватру. Око ватре су набацали грања и испружили се. Преморени, брзо су

заопали. Хладноћа је често прекидала сан. Оној страни тела окренутој ватри било је исувише топло, а супротна се ледила. Стално су били на опрези, да их непријатељ не би изненадио.

Ујутру, када су се пробудили, као да су били уморнији него кад су легли. Жељно су очекивали покрет, јер ће се тада бар огрејати.

Цео дан су провели у маршу ломећи непријатељеве заседе и логоре. На застанцима копају у снегу и замрзнутој земљи плитке раке, сахрањују другове који у суровим условима нису могли да преболе ране.

Почетком јануара (1944) Шумадинци заједно с јединицама Друге пролетерске дивизије наступају преко планине Муртенице ка Ивањици. Њихов је задатак да очисте ту територију од четника и ослободе Ивањицу.

Шумадинци су 8. јануара увече, заједно с једним батаљоном Друге далматинске бригаде, напали посаду белогардејског Руског заштитног корпуса у руднику Лиси код Ивањице. Нису успели да заузму рудник зато што је упориште било опасно бункерима и жицом. Једна чета је успела да продре у једну бараку. Међутим, у међувремену је наишла четничка колона и напала је с леђа. У краћој борби Шумадинци су заробили 21 четника и једног жандарма и запленили 10 пушака. Убијена су два белогардејца, а више њих је рањено. Шумадинцима су четири борца рањена.

У зору 9. јануара повукли су се у село Церову.

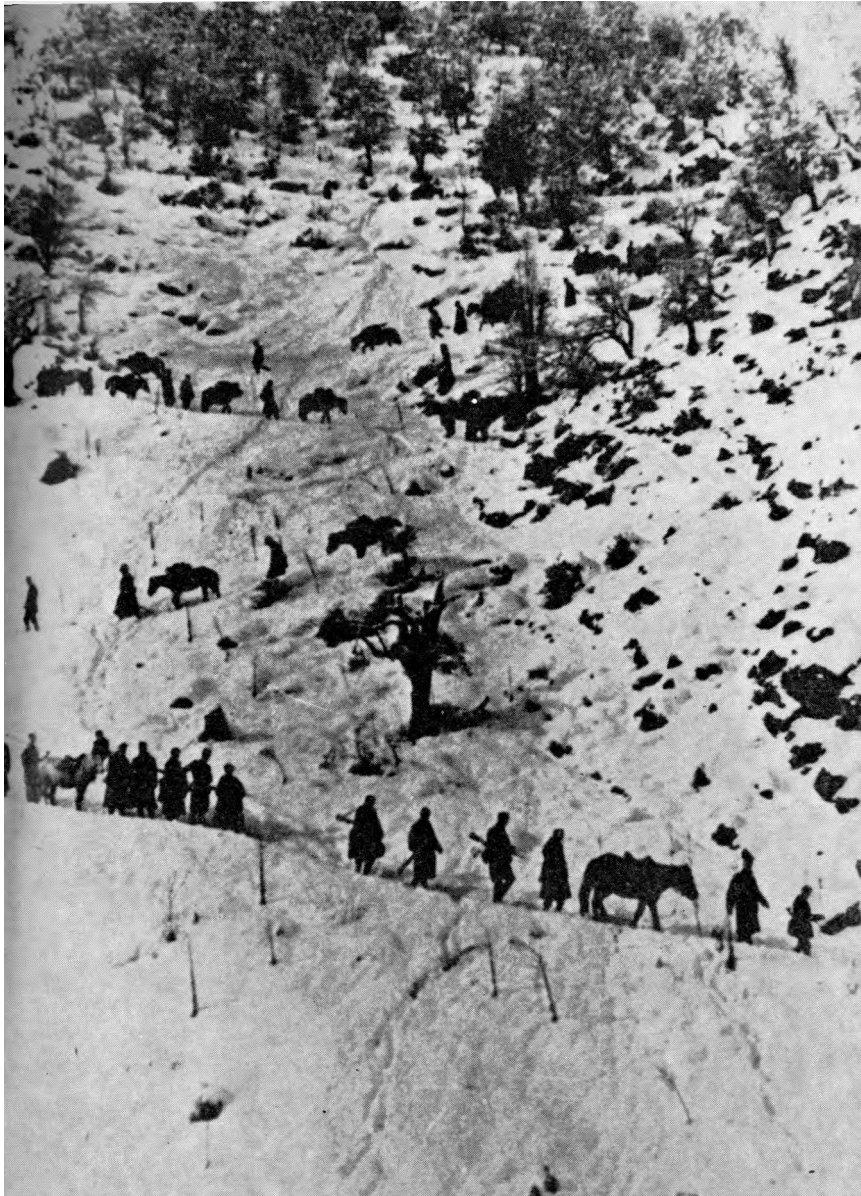
Остале јединице су лако ушле у град. Али непријатељ је и даље држао јака упоришта на коси изнад Ивањице. Чекао је појачања која су већ кретала према граду. Стога је уследило наређење да јединице напусте градић и крену натраг — преко Лима опет у Санџак.

Од Пријепоља јединице су стално у покрету, дању и ноћу. Одбијају насртаје непријатеља и на-

падају га онде где он то најмање очекује. Није било могућности ни за то да се борци одморе, оперу и окрепе.

На терену на који су стигли нема јачих непријатељевих јединица. Указала се прилика да се борци одморе, јединице среде, да се организују снабдевање и исхрана. Уз то штаб бригаде своди резултате дотадашњих борби и издаје наредбу којом се похваљују политички комесар Првог батаљона Вукосав Драјић — за храбро држање и умешно руковођење јединицама у свим борбама и за пожртвовање приликом изношења рањеног друга Дудића, командира Мирка Вукадиновића и Боже Тодоровића, командира коморе Обрена Ковачевића и болничарку Косану Бабић.

Почетком фебруара срили су се с борцима Прве јужноморавске бригаде која је, по доласку с југа Србије, исто тако осетно проређена у борбама у источној Босни.

Трећа српска бригада на Златибору, 1944. године

Трећа српска бригада на путу ка Србији, почетком 1944. године

Локомотива коју су октобра 1944. године у близини Вуприје уништили борци Треће српске бригаде

ОД ГРУПЕ ПАРТИЗАНА ДО ПРВЕ ЈУЖНОМОРАВСКЕ БРИГАДЕ

Дирљив је био сусрет с Јужноморавцима. Одмах су почела распитивања о Топлици и Јабланици, о приликама у крају у коме су напредни људи и омладинци пре устанка -откопали оружје сакривено у априлском рату и отишли на планину Пасјачу на којој је већ био Ратко Павловић Чичко, капетан шпанске републиканске војске. На Пасјачи су били и Радивоје Увалић Шпанац, Чеда Крушевац, такође Шпанац, и Војин Бајовић.

Та група је већ 18. јула 1941. извела прву оружану акцију на подручју Топлице. Уз помоћ активиста и сељака пресекла је телефонске жице. Сличну акцију су извели и омладинци Прокупља на прузи између Прокупља и Дољевца.

Тих јулских дана створен је и први магацин партизанског оружја у Топлици. У кућу партијског активисте Видака Миловића, кројачког радника у Раговици, донето је двадесетак пушака и више пушчаних метака и бомби.

На Пасјачу је крајем јула стигао и секретар Окружног комитета КПЈ у Нишу и наредио Чичковој групи да пређе на Јастребац, где ће се од те и од још једне групе бораца образовати Топлички партизански одред.

ТОПЛИЧКИ ОДРЕД

Већ 3. августа на јужним падинама Јастребца, код манастира Ајдановца, формиран је Топлички одред. Крај манастира је начињен привремени логор за биваковање. У одреду је било тридесетак бораца. Они су имали два пушкомитраљеза, а сваки борац је добио пушку, неколико бомби и пиштољ. Командант је био Ратко Павловић, а комесар Влада Поповић.

Десет дана касније је једна десетина одреда, коју су водили командант Чичко и Василије Смајевић, напала жандармеријску станицу у Великој Плани и разоружала жандарме. Пошто је заробљеницима одржан говор о значају партизанске борбе, пуштени су кућама. Затим су разоружане посаде жандармеријских станица у Житорађи (ноћу уочи 23. августа) и Александровцу (9. септембра) и нападнута је (7. септембра) посада немачког авиона који је принудно слетео код Булатовца (четворица из авиона су погинула, а авион је оштећен). У свим тим акцијама поред партизана учествују и сељаци.

Партизани пале општинске архиве, спречавају узимање хране и ствари и предузимају друге мере како би се власт на том подручју дезорганизовала. Приступа се и формирању такозваних месних или помоћних десетина и чета по селима. Те су јединице сачињавали људи који су хтели да се боре заједно с партизанима, али који из породичних или било којих других разлога нису могли да ступе у одред. Такве десетине и чете настају свуда по Топлици, а сваким даном се повећава и број бораца У одреду.

Двадесет петог августа се код Бајчинске колибе на Јастрепцу окупљају сви борци одреда. Ту су положили заклетву и реорганизовали одред. Уместо на десетине и групе, одред се дели на чете. Формиране су Пасјачка и Јастребачка чета. Дошло

је и до измена у руководству. За команданта одреда је одређен Елисије Поповски, шпански борац, за политичког комесара Никодије Стојановић, за заменика команданта Ратко Павловић, а за партијског руководиоца Конрад Житник, комунист Словенац.

БОРЦИ ПРЕД МАКЕТОМ ГРАДА

Почетком октобра штаб Топличког одреда доноси одлуку о предузимању напада на Прокупље с намером да се спречи утицај Косте Пећанца и његовог четништва на народ, четништва које се већ првих дана устанка ставило у службу непријатеља. Јер сви напори одреда и партијске организације у Топлици да постигну споразум са четницима о заједничкој борби против окупатора остали су без икаквих резултата.

Припремајући се за напад на град, месним десетинама и четама је подељено оружје. У помоћ је позвана једна чета Кукавичког одреда и упућен је позив активистима Прокупља да учествују у акцији дејствујући изнутра. И њима је подељено оружје. Образован је заједнички оперативни штаб за ту акцију, у којој је учествовало 100 бораца одреда и више припадника месних јединица.

Пре напада Ратко Павловић је од бавештајаца из Прокупља и од бораца трију месних илегалних десетина данима прикупљао податке о ситуацији у граду и о стању у непријатељевим редовима. Када их је прикупио и средио и када је упоредио податке добијене из више извора, окупио је чланове заједничког оперативног штаба и на макети начињеној од бусења објаснио им како треба прилазити објектима у непријатељевом гарнизону. Нагласак је ставио на пет објеката: железничку станицу, гимназију, среско начелство са затвором и велики

млин. За сваки објект образована је ударна група са по два водича из града. Пре него што су се срели с водичима на прилазима граду, партизани су знали све појединости о распореду људи и оружја у сваком упоришту. Свакој групи бораца је и на макети објашњен задатак.

Деветог октобра увече ударне групе су кренуле свака у свом правцу. Група у којој је био Кирил Михајловски је недалеко од града приметила две људске прилике. Претпостављали су да су то били њихови водичи. Ипак, ваљало је проверити. Знак једних је био „Прокупље је наше“, других „Топлица је наша“. Све је било у реду.

На сличан начин су се и остале групе састале са својим водичима. Водичи су затим најкраћим споредним путевима, преко башта и плотова, довели ударне групе до објеката на које је требало напасти.

Акција је изведена тако да је цео град за двадесетак минута ослобођен. Четници и жандари су, видећи да су опкољени, почели да се предају. Погинуло је око 10 њихових припадника, заробљено око стотину (међу њима и шеф полиције), а остали су се разбежали. Заплењен је тешки митраљез, 80 пушака, много муниције и ослобођено 28 затвореника. Одред није претрпео никакве губитке. Партизани су се у зору повукли из града на Пасјачу.

Упад у Прокупље, у први већи град на југу Србије, одјекнуо је не само по Топлици већ и по целој Србији. Пораз је нарочито погодио четнике.

Успеху је умногоме допринело то што су се партизани, пре извођења напада, обавестили о стању и кретању непријатеља. Тим припремама је Ратко Павловић, од првих дана оружане борбе, поклањао изузетну пажњу. Када се, рецимо, једном приликом Кирил Михајловски припремао за напад на жандармеријску касарну, Ратко Павловић

му је пришао и запитао га: „Знаш ли шта сада раде жандари? Колико имају пушкомитраљеза и аутомата? Какав је распоред зграда? Одакле су жандари? Какво је обезбеђење прилаза, када наилазе патроле?“. Пошто Михајловски није могао да одговори на сва та питања, напад је одгођен и извршен је тек онда када су прибављени сви ти подаци.

Ратко Павловић се бринуо и о партизанским сарадницима и непријатељевим јединицама. Штавише, на његову иницијативу је 1941. образован четнички одред од партизанских симпатизера. Чак је и командант тог одреда био партизански симпатизер и чинио је партизанима велике услуге.

СМЕЛА ОДЛУКА ШТАБА ОДРЕДА

После неуспеха у Прокупљу четници су припремили око 3.000 људи за напад на јединице Топличког одреда у Пасјачи.

Топлички одред је имао податке о груписању четника, али му њихове намере нису биле познате. Зато су се сви делови одреда кретали веома обзриво. Патрола одреда је 12. октобра уочила четничку колону између села Јовине Ливаде и Белог Камена. Борци одреда су га сачекали испред Белог Камена, изненада напали и натерали у бекство. Од заробљених четника штаб одреда је сазнао готово све појединости о припремама четника за напад, о јачини, распореду и непосредним задацима њихових јединица.

Одред је, према тим подацима, био у врло тешкој ситуацији. Јаке нападачеве снаге биле су већ затвориле обруч око одреда. Командант је донео занимљиву и смелу одлуку. Уместо да се извлачи из обруча, решено је да одред иде још дубље у опкољену територију, ка Пасјачи, која је била циљ нападачевих снага, и да отуда, из Пасјаче, не че-

кајући да га четници нападну вештим маневрима напада четничке јединице.

Док је одред био у Белом Камену око 300 четника је ушло у Пасјачу. Њима су се придружили и преживели четници из колоне коју се партизански борци разбили 12. октобра. Пошто је добио податке о јачини непријатеља у Пасјачи, штаб одреда је одлучио да нападне село. Напад је извршен у зору 13. октобра, без икакве ватрене припреме и без знака за јуриш. То је четнике изненадило, јер нису очекивали напад у то време и у таквим временским условима (пре подне је падала киша, место које је касније, нарочито пред мрак, почео да пада снег, који је до поноћи нападао десетак сантиметара). Борба се развила тек у селу. Партизанима су дејства била отежана тиме што нису хтели да употребљавају бомбе да од њихових експлозија не би страдали мештани. Па ипак су разбили четнике, заробили 130 њихових војника, десеторицу убили и толико ранили.

Сутрадан топлички партизани разбијају још једну четничку јединицу код Белог Камена.

После тих победа створена је велика слободна територија од Пасјаче до Јабланице. У Топлички одред нагло пристижу нови борци, па је стога реорганизован у три чете. Седмог новембра је, на позив Јабланичког одреда, који је формиран 21. октобра од бораца из Јабланице који су били у Кукавичком одреду, Топлички одред прешао на планину Радан.

План Јабланичког одреда је био да ослободи Лебане, Медвеђу и рудник Леце, из чијих окана је опет почело да се вади злато — за Немце. За ту замашну акцију, којом је требало везати уза се што више непријатељевих јединица како би се ослабио притисак на партизанске онаге у западној Србији — стигло је 150 бораца Топличког и 50 бораца Бабичког одреда.

Седмог новембра увече са Радана су кренуле две колоне. Једна (од 160 бораца), под командом Милоша Манојловића, ка Лебану, а друга (од 150 бораца), под командом Ратка Павловића, ка Лецу и Медвеђи. Леце и Медвеђа су брзо и лако ослобођени. У њима су заплењене веће количине хране припремљене за рударе и доста експлозива који је касније употребљен за рушење пруге и мостова. Заплењено је и неколико камиона, који су употребљени за пребацивање бораца.

И колона која је ишла ка Лебану лако и без жртава је извршила свој задатак. Сломиле је отпор неодлучног непријатеља и тако ослободила цео бивши јабланички срез.

Распоређене на положаје према Лесковцу, снаге партизанских одреда су наредних дана одбиле неколико непријатељевих напада. Деветог новембра напала их је немачка јединица од око 400 војника. На Лебанском кршу се развила тешка и неравноправна борба. Бројно јачим Немцима стигла је у помоћ једна четничка јединица. Партизани су са погодних и утврђених положаја одбили напад. Не успевши да јуришем слома партизана, Немци су их стали тући топовима. Топовска паљба је била тако снажна да је партизани нису могли издржати, а ниоу имали ни довољно снага за извођење противнапада. Стога одлучују да стрељачки строј развију лево и десно и да у погодном тренутку обухвате непријатеља с крила. Заобишавши немачки положај с леве стране, омладинска десетина је изненада набасала на три Немца. Омладинци су потегли оружје и покосили их. Међу том тројицом Немаца био је и немачки командант, мајор.

Немци нису ни слутили да туку празне положаје. Чим су се партизани појавили онде где их они нису очекивали, и пошто се пронео глас о погибији њиховог команданта, почели су се колебати.

Партизански одреди су, користећи се тиме, одлучно пошли напред и потисли Немце ка Леоковцу.

Сутрадан су Немци уз подршку артиљерије и тенкова, поновили напад још јачим снагама. Намера им је, изгледа, била да се домогну тела свог команданта. Пошто у томе нису успели, вратили су се у Лесковац.

СПРЕМАЛИ КЛОПКУ ДРУГОМЕ, А САМИ У ЊУ УПАЛИ

После тог пораза Немци су, почетком децембра, израдили замашан план за напад на слободну територију у Пустој реци и Јабланици. Једна колона од 1.200 војника требало је да иде из Лесковца према Ђинђуши, друга, од 1.500 војника, од Лесковца према Лебану, а трећа, од 800 војника, такође ка Лебану, али преко Војковца. План напада је био да се Немци изненада нађу за леђима бораца Јабланичког и Кукавичког одреда и да их униште изненадним нападом са три стране.

Прецизно разрађен план дошао је, неочекивано, у руке партизана Кукавичког одреда, који су заробили курира који је носио тај план једном четничком војводи. О томе је, природно, обавештен Јабланички одред, те је он одмах — својим снагама и снагама Кукавичког одреда — затворио све правце којима је непријатељ наступао.

Напад је почео 3. децембра. И текао је баш онако како су партизани били обавештени. Главним друмом ка Лебану ишла је и моторизована батерија топова.

Ворба на фронту дугом десетак километара почела је у зору и трајала цео дан. Немци су, користећи се својом надмоћношћу, потиснули партизана на оба крила. Али они тај успех нису искористили док је трајао дан. Кад је почела падати ноћ, пар-

тизански борци с левог крила прешли су у противнапад. Борци Јабланичког и Кукавичког одреда дигли су се као један човек. Ваздухом су запарали рафали, загрмеле су експлозије бомби и с једне и с друге стране. У тој борби прса у прса неко је морао да окрене леђа. Команданти одреда су били сигурни у то да шихови борци неће то учинити. Јер они су са собом имали готово све саме комунисте и скојевце. Пред њима ће непријатељ, без обзира на то што је бројно нешто јачи, морати да попусти.

Фијукала су зрна, на све стране је грмело. Строј Немаца, четника и недићеваца је почео да се повија и ломи. Непријатељ је отишао одакле је и дошао оставивши 30 палих војника.

Када се у каону ноћ све смирило, почело је прикупљање заробљеника и плена. Док су се пред зору на пепељастом небу гасиле последње звезде, прикупљено је 17 заробљеника, претежно недићеваца и четника, два пушкомитраљеза, десетак хиљада метака и више другог оружја и опреме.

Тако је сачувана велика слободна територија на којој су стварани нови органи власти. У Пустој реци и Јабланици образовани су народноослободилачки одбори и територијалне десетине, тако да је цео тај крај, сав тамошњи народ имао своју народну власт. Одбори су вршили функције војнопозадинских органа, а за време борби бранили су своја села.

То је био тежак ударац за четнике, недићевце и окупатора, јер је стварањем слободне територије био лишен великих привредних богатстава тога краја, а био је угрожен и његов саобраћај Моравском долином која је била веома значајна за немачке трупе у Африци, Средоземљу и на Балкану.

Партизански одреди су нагло расли, нарочито Јабланички, који је само у децембру примио у своје редове око 200 нових бораца.

ПОБЕДА У БОЈНИКУ

Истина о народноослободилачком покрету про-дирала је и у најзабаченија села, па и у она у којима се партизани нису појављивали. Свуда се прочуло да они лепо поступају са четницима — присилно мобилисаним сељацима и да их, када их заробе, пуштају кућама, уколико нису зликовци. Такав став припадника одреда много је допринео томе да се мобилисани сељаци — четници приликом првог сукоба с партизанима предају или да пре борбе побегну кућама.

Увидевши да су четници компромитовани у народу и да нису кадри да одржавају ред на територијама које су имали да контролишу немачка Врховна команда је 24. децембра 1941. године понудила Министарству рата монархистичке Бугарске да њихова војска окупира део територије у Србији. Бугарска фашистичка влада је то оберучке прихватила, јер је желела да прошири своје окупационо подручје у Србији. Споразум је постигнут 27. децембра, а већ 1. јануара 1942. године у Србију су почеле да стижу јединице бугарског окупационог корпуса од три дивизије.

Наступили су тешки дани за партизански покрет у том делу Србије. После повлачења главнине партизанских снага из западне Србије, окупатор и његове домаће слуге преносе тежиште своје борбе на слободну територију на југу Србије с намером да униште народноослободилачки покрет у том крају.

Ради остваривања тога циља, фебруара и марта 1942. непријатељ предузима велике офанзивне операције на слободну територију у Пустој реци и Јабланици. За те операције Немци су се дуго и систематски припремали. Поред јединица бугарског окупационог корпуса, Немци доводе нове Недићеве и Љотићеве одреде из Баната и других крајева

окупиране Србије. За та дејства мобилишу и све четничке јединице из тог краја.

У то време мала чета Топличког одреда готово оваке ноћи врши препаде на непријатеља. Тако је 9. фебруара касно увече пошла на Пуковац, четничко упориште у коме је био четнички штаб.

Тридесетак бораца чете и исто толико ненаоружаних сељака који су помагали у диверзантским акцијама неопажено су се привукли самој згради у којој је био штаб. Изненада су бомбама засули зграду. Али бомбе су се враћале одбијајући се од жичане мреже којом су прозори били заштићени. Борба се наставила сву ноћ. У једном тренутку је комесар чете Гавро Чех митраљезом улетео у зграду. Стигао је на први спрат и почео решетати ходнике и врата.

Уто је почело да свиће. Тада је командир чете Бошко Ивановић Мијат кроз кишу куршума потрчао стопама свога комесара. Дошао је до првог спрата и позвао Чеха. Морали су се повући јер је почело да свиће и из Дољана су опкољеном штабу стизала појачања.

Четири дана касније Јабланички одред је приредио непријатељу ново изненађење. Делови бугарског 13. пука одмарали су се у Бојнику. Они су били у школи, кафани и у неколико оближњих кућа.

Кроз мрклу ноћ борци Јабланичког одреда су се привукли на двадесетак метара од зидина зграда. Од непријатеља их је делила само улица. Бомбаши су били спремни. Када је дат уговорени знак, бомбе су запраштале и зграде су се потресле од експлозија. Тресак прозорских стакала помешао се с јауком војника.

Фашисти су решили да се предају. Јабланичани су их сачекивали на углу зграда, разоружавали их и упућивали у двориште заузете школске зграде. Неки официри и подофицири нису били вољни да

се предају. Борци су из непосредне близине чули њихов разговор: „Кренућемо као да се предајемо, па кад дођемо сасвим близу — засућемо их бомбама“.

Ваљда решени да тако поступе пошли су. Али узалуд. Остваривање њиховог плана спречено је противдејством партизанских бораца.

У Бојнику су борци одреда остали до сванућа. Тек онда је почело повлачење. А требало је прећи брисани простор између школе и обале Пусте реке по дану. И опет су прошли срећно. Само један друг је рањен.

Сутрадан је бугарска фашистичка штампа саопштила своје губитке у Бојнику — 70 мртвих и рањених.

Шестог марта увече слободна територија је опкољена са ових страна. На полазним непријатељевим положајима било је око 20.000 војника, а на окруженој територији су били борци Топличког и Јабланичког одреда, две чете Лесковачког, делови Бабичког партизанског одреда и више месних чета — укупно 3.500 бораца.

Седмог марта ујутру непријатељ је почео наступати на свим фронтима. Обилно помаган артиљеријом и авијацијом, жестоко је нападао.

У неравноправној борби партизани се поступно повлаче тукући непријатеља и наносећи му такве губитке да је био приморан да уводи у борбу нове, свеже јединице.

Једанаестог марта, партизански одреди су на Радану. Око њих се све више стеже обруч. Непријатељ настоји да их на сваки начин уништи. А они, иако десет пута слабији, до увече задржавају нападача на свим правцима, а испред Добре Воде га у противнападу разбијају. Онда се, ноћу, небрањеним међупросторима извлаче из обруча. Непријатељ је цео дан тукао у празно.

Док је трагао за борцима одреда, оНИ су се зећ пели уз обронке Пасјаче и Белог Камена. На тим планинама непријатељ опет око њих затвара обруч. Раопламсавају се тешке борбе које трају два дана. Одреди се, напоследку, борбом прса у прса, пробијају ка Пустој реци. Одатле Јабланички и Лековачки одред хитају ка Радану, а Топлички се враћа у своје базе на Пасјачи и Белом Камену.

ДВА УДАРЦА У ПРАЗНО

И у тим тешким условима партизански одреди на југу Србије успешно настављају борбена дејства, разбијају квислиншке и окупаторске јединице, спаљују општинске архиве и спречавају непријатеља да одузима народу храну. Вешто маневришући и брзо се пребацујући с једног краја на други, и ударајући непријатеља онде где је он био најслабији и где је то најмање очекивао, одреди су везивали за себе његове јаке снаге не само с подручја на коме су дејствовали него и његове снаге из других крајева Србије. Тако је осујећено и остваривање плана о окруживању Јастребачког и Расинског одреда на Јастрепцу. Око те планине су средином јуна 1942. распоређене бугарске и недићевске јединице и четничке јединице Косте Пећанца — укупно око 25.000 војника.

За ту прилику су штабови окупаторских јединица темељно проучили дејства партизана у томе крају, испитали терен, опремили јединице за изненадна и брза дејства. План је био да само за једну ноћ, уочи 20. јуна, јединице из Куршумлије, Блага, Прокупља, Крушевца и Житковца блокирају партизанске одреде на Јастрепцу, затварајући све прелазе и превоје на главном гребену. У исто време су четници Косте Пећанца и друге издајничке јединице имали да држе сва околна села не дозвоља-

вајући партизанима да упадну у њих ради снабдевања храном, да би их, тако изгладнеле, лакше савладали.

Али, упркос свему, и том приликом су ударили у празно. Развијени у чете, одреди су вештим маневрима избегли судар с много јачим непријатељем и, без губитака, изашли из чврстог обруча; Великојастребачка чета се, након неуспелог покушаја да се борбом пробије из обруча, поделила у групе од по три до четири борца. У овакој групи је био по један члан Партије или скојевац. Групе су се склониле свака за себе и када је прошла опасност, 22. јуна су се поново састале на уговореном месту. А Малојастребачка и Рударска чета поступно су узмицале пред непријатељем до беспутне косе изнад Срнаљске реке и ту се притајиле. Непријатељ је продужио ка гробу Јастрепца, а партизанске чете су му остале иза леђа.

И на терену Расинског партизанског одреда непријатељ је ударио у празно. Тако ни та добро припремљена офанзива, уз све мере предострожности предузете ради систематског окруживања партизана и стезања обруча око њих, није дала готово никакве резултате. У тој борби и у свим другим акцијама нарочито успешно је дејствовао Јастребачки одред, (Топлички је 25. априла 1942. преименован у Јастребачки). О њешвим дејствима у 1942. години Врховни штаб у Билтену бр. 23 од 27. децембра 1942. године између осталог каже:

„Јастребачки одред је покретом успео да се очува упркос многим тешкоћама. Трајне блокаде читавих срезова и ужаоан терор над народом нису ометали борбу ових партизана. Окупатор је посудањем многих околних села хтео да га уништи глађу. Међутим, ни то није помогло. Јастребачки одред је наставио борбу против фашиста“.

ПРВИ ЈУЖНОМОРАВСКИ ОДРЕД

Крајем 1942. године поново се распламсава оружана борба и обнавља слободна територија на југу Србије. Почетком идуће, четрдесет треће године на левој обали Јужне Мораве су дејствовали поред Јастребачког, Јабланичко-пасјачки, Лесковачки и Расински одред. Они су, углавном, држали територију између Јужне Мораве, Космета, Ибра и Западне Мораве.

Ту се, на тој слободној територији, на путу према Македонији, неколико дана задржао представник Врховног штаба Светозар Вукмановић. Он је од 6. до 8. фебруара одржао партијоко-политичко саветовање, на коме је решено да се све јединице на подручју од Јастрепча на северу до Кукавице на југу уједине и да се од сва три одреда формира један. На основу те одлуке је 7. фебруара 1943. у селу Калуђерици формиран Први јужноморавски одред, који је у свом саставу имао три батаљона: Лесковачки, Јабланички и Јастребачки. За команданта одреда је постављен Димитрије Писковић, за заменика Милош Манојловић, за политичког комесара Радован Ковачевић, а за заменика политичког комесара Радоап Јовановић. За начелника штаба постављен је Ратко Павловић.

Остали одреди на југу Србије — Расински, они око Ниша и на десној обали Мораве — и даље су самостално дејствовали.

После саветовања је одржан збор, а увече је била приредба. Док је трајала приредба курири су донели вест да су Немци и четници блакирали Кукавицу и да се већ ујутру може очекивати напад.

Вест је била тачна. Непријатељеве јединице су ишле концентрично, из шест праваца.

Новоформирани одред их је сачекао на свим правцима. Девог фебруара око подне почела је борба. Партизани су зауставили наступање одреда

Српске државне страже из Лесковца и Ниша, љотићевце и чету немачких војника. Неке непријатељеве јединице су тада почеле да нападају и из позадине, па је штаб Јужноморавског одреда морао да одвоји део снага за одбијање напада с леђа. Група која је штитила правац према Црном врху добила је појачање, а затим је извела противнапад и разбила непријатеља. Том ттриликом је запленила један митраљез и њиме стала тући противника који је одступао у нереду.

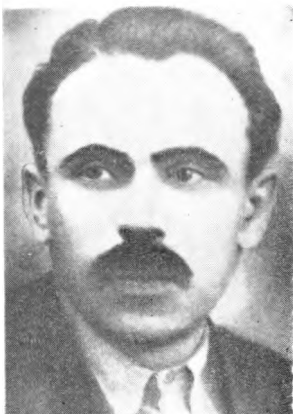
Тек предвече је нови одред на овим правцима разбио непријатеља и избацио из његова строја 20 војника. Заплењено је пет холандских митраљеза и 20 пушака. Одред није имао губитака — само два борца су рањена.

ОБРАЧУН С ПАЛИКУЋАМА

После те борбе одред одлази у Јабланицу. У ноћ између 12. и 13. марта (око поноћи) напада на рудник Леце, разбија тамошњу посаду и заробљава је и уништава сва постројења у руднику.

Сазнавши да је извршен напад на рудник, две бугарске фашистичке специјалне јединице „Ловне роте“ — око 200 војника одевених у кратке кожухе уместо шињела и наоружаних искључиво аутоматским оружјем и бомбама, који су обављали операцијалне, најтеже задатке и били оспособљени за дејства у планини — кренуле су ка селу Гајтану ради напада на партизански одред. За тим јединицама су из Леоковца кренуле једна немачка полицијска чета и окружни одред Српске државне страже из Лесковца.

Јединице „Ловне роте“ су стигле у Гајтан 13. марта око 14 чааова. Свој долазак су обележиле паљењем кућа у селу. Одред је решио да сачека паликуће код Јововића-ливаде. Батаљони су распо-

*Народни херој
Милан Благојевић*

*Народни херој
Ратко Павловић Вићко*

*Народни херој
Мирослав Јовановић*

*Народни херој
Бождар Стојановић*

Командант Друге пролетерске дивизије Средоје Урошевић предаје одликовања борцима и старешинама Треће српске бригаде 17. децембра 1944. у Чачку

Трећа српска бригада пре дефилеа поводом уручивања одликовања борцима и старешинама бригаде, 17. децембар 1944. у Чачку

ређени у облику троугла да би се противник намамио у ватрени цак и ту уништио.

Тако је и било. Када су фашисти ушли у клопку, у дејство је најпре ступио Јабланички батаљон, који је био на десном крилу. Одмах затим на сцену су ступила и остала два батаљона и становници Гајтана. У вишечасовној борби они су приморали противника на повлачење. На бојишту је остало 65 његових војника и 5 официра.

Сутрадан су припадници главнине бугароке дивизије са свих страна пожурили настрадалим јединицама у помоћ. Али одред је на време то приметио, те се поделио у две групе: једна је отишла на Кукавицу, а друга на Јастребац, па је непријатељ опет ударио у празно. У бесу су фашисти убили 100 сељака и 600 отерали у логоре.

ДВА НОВА БАТАЉОНА

Пошто су снаге Првог јужноморавског одреда стално нарастале и све више угрожавале саобраћај на прузи између Београда, Ниша и Врања, 1. маја је око 700 непријатељевих војника кренуло из Прокупља и Алексинца ка Малом Јастрепцу с намером да окруже Трећи јастребачки батаљон. Али пре него што су они затворили обруч партизански батаљон је код Девце разбио нападача и натерао га да се повлачи.

Сутрадан су на Јастребац кренула два пука бугарске 27. дивизије. Батаљон је, подељен на чете, опет избегао окружење и сачувао своје снаге сачекујући са погодних положаја само непријатељеве претходнице.

После окупаторовог неуспеха на Јастрепцу иницијативу преузима Први јужноморавски одред спремајући се за борбу с четничким снагама у Горњој Јабланици. Те групе су се биле помало осигу-

лиле, јер су им у то доба Енглези бацали оружје и муницију. Њихова три корпуса (укупно 1.000 до 1.200 људи) спремала су се да нападну Први јужноморавски одред.

У исто време одред се спремао за противакцију. Стога су се његови батаљони окупмили на Радану. Тамо је стигао и Расински партизански одред (око 100 бораца и око 150 наоружаних активиста и чланова Партије и Скоја с терена).

Тако се окупило око 800 бораца. За ту акцију је образован оперативни штаб. Командант је био Димитрије Писковић, а политички комесар Риста Антуновић.

Пре акције је извршено изкиђање терена и на макети свакој јединици је објашњен задатак.

У ноћ између 26. и 27. јула партизанске снаге су у три колоне, кренуле ка Горњој Јабланици. Четници нису очекивали напад, те су се у нeredу почели повлачити. Али веома брзо су средили своје редове и, користећи се бројном надмоћношћу и тиме што су боље познавали терен, зауставили су напад партизана да би их затим одбацили натраг.

После те борбе су неки активисти с терена решили да остану у одреду, па је Окружни комитет за Лесковац и Топлицу, у -окладу с директивом Покрајинског комитета, решио да се у саставу Првог јужноморавског одреда образују још два батаљона.

ФОРМИРАЊЕ ПРВЕ ЈУЖНОМОРАВСКЕ БРИГАДЕ

У другој половини четрдесет треће Први јужноморавски одред ствара пространу слободну територију у Топлици, Јабланици и Пустој реци. Делови те територије су међусобно били тако повезани и организовани: у свим селима раде партијске и

омладинске организације и органи народне власти од окружних до месних одбора; образују се радне бригаде ради пружања помоћи партизанским и сиромашним породицама; уместо свадбеног руха девојке спремају одећу за партизане; дечаци, чувајући овце, стражаре и преносе извештаје; на сеоским зборовима се јављају нови борци; на челу сваке групе која одлази у одред био је члан Партије, скојевац или одборник; на више места раде војни и политички течајеви, течајеви за санитетско особље, па и за одборнике и просветне раднике.

У јесен те године стварају се и органи војно-позадинске територијалне власти: Команда подручја и команде места са по једном четом и две-три партизанске страже. Команде места с тим снагама чувају слободну територију од напада непријатеља споља и од непријатељског деловања изнутра. Јединице команди места често упадају на неослободјену територију и разоружавају четнике и недићевце. Прихватају, уз све то, нове борце, обучавају их и преко Команде подручја упућују у оперативне јединице.

Команда подручја, између осталог, организује пушкарске радионице за оправку и преправку оружја, обућарске, кројачке, пекарске и друге радионице.

Суочени с тако наглим замахом народноослободилачког покрета, Немци нису могли да прикрију своје незадовољство. Своју немоћ признају и недићевци. Командант Српске државне страже у извештају Недићу отворено пише да је Српска државна стража немоћна да изађе с комунистима на крај и да је стављена „пред највеће проблеме у свом битисању“, јер „комунисти наваљују са свих страна“. То у својим извештајима признаје и немачки заповедник Србије генерал Фелбер. Он пише

Да је У јужној Орбији „у последње време образована територија с комунистичвсом влашћу“ и да је крај око Леоковца још увек „партизанска тврђава“.

У таквим околностима врховни командант је 28. августа четрдесет треће наредио Главном штабу за Орбију да формира бригаде, с тим да избегавају круте фронталне борбе одбрамбеног карактера, а да углавном, усмеравају своја дејства на мање непријатељеве гарнизоне ради прибављања оружја и муниције. Сем тога те ће бригаде рушити саобраћајнице, у првом реду железничке мостове и тунеле, чистити територију од квислиншких оружаних формација, сузбијати утицај недићеваца и Драже Михајловића и створити услове за масовну мобилизацију.

Већ крајем септембра у Пусту реку стиже секретар Покрајинског комитета за Србију Благоје Нешковић. Он одржава више састанака с члановима окружних комитета за Лесковац и Топлицу и с члановима штаба Првог јужноморавског одреда. Тада је решено да се образује Прва јужноморавска бригада. О томе је донета и одлука Главног штаба за Србију.

Једанаестог октобра је у селу Ображду под шумовитом Радан планином формирана бригада од бораца Првог јужноморавског одреда (у одред је дан-два раније стигло много нових бораца из Пусте реке и Добрича). Смотру бригаде, у присуству много мештана извршио је Благоје Нешковић. Он је борцима шворио у име Главног штаба за Србију.

Затим је био заједнички ручаж и весеље ратника и више стотина људи из околних места. Честитајући борцима образовање бригаде, девојке су им од орца делиле поклоне: нове чарапе, кошуље, шалове, цемпере.

На дан свог формирања бригада је имала 576 бораца. Командант је био Предраг Марковић капе-

тан бинше југословенске војске, политички комесар Кирил Михајловски, заменик команданта Милош Макојловић, заменик политичког комесара Мило-рад Константиновић.

ПРЕПАД С ЛЕЂА

Бригада је кренула преко Пасјаче према четничким упориштима у Косаници. На том путу је 17. октобра заноћила у Космачи, сеоцету од двадесетак кућа покривених каменим плочама, под планином Космачом. Непријатељ је, изгледа, био обавештен о покрету бригаде, и те ноћи је ојачани батаљон 122. бугарског пука с неким јединицама Српске државне страже посео све висове око села.

У освит јесењег прохладног дана борцима Првог и Трећег (омладинског) батаљона у школском дворишту је подељен ручак: кван кукуруз и мало проје с нешто пооног сланог сира. И тек што је колона кренула ка Соколовици, на њу се са свих страна сручила ватра. Ситуација је била веома тешка. И ко зна шта би било с бригадом да њен Други батаљон није повукао спасоносан потез.

Тај батаљон је, наиме, био заноћио у засеоку испод Соколовице, далеко изнад села. Бугари нису знали за њега. А у тренутку када је извршен препад на бригаду Други батаљон је, не оклевајући ни за тренутак, на своју иницијативу с леђа напао Бугаре. То је бригади био знак да и она с Пасјачким батаљоном Јужноморавског одреда (одред се није гасио ни после формирања бригаде, већ је и даље дејствовао, између осталог, и ради мобилизације људства са терена) с фронта изврши јуриш на бугарске положаје. Развила се жестока борба, у којој су Бугари после пет-шест часова разбијени И натерани у бекство према Куршумлији. Они су

оставили 23 мртва (међу њима су били један пуковник и два нижа официра) и много оружја и опреме, између осталог једну радио-станицу, 4 пушкомитраљеза и један минобацач, и део пуковске архиве из које су дошли до значајних података о једном сељаку који је, под плаштом партизанског сарадника, био у ствари фашистички шпијун.

Другу, исто тако успешну, борбу бригада је водила 28. октобра код Рујковца. У том селу је дан раније Други батаљон јужноморавског одреда сачекао немачку полицијску чету, разбио је убивши 14 њених војника и запленивши више возила.

У бригади је процењено да ће непријатељ покушати да продре дубље на слободну територију, па се бригада припремила да га сачека код Рујковца. Њене снаге су у облику потковице распоређене поред пута у кланцу између Лебана и Медвеђе.

Прорачун је био тачан. Двадесет осмог октобра око 10 часова наишла је непријатељева колона од око 200 војника. Мада је био изненађен, непријатељ се брзо снашао: војници су се сјурили у реку тражећи заклок иза дубоко усечене обале. Многи су ушли у куће и из њих се упорно бранили. Појединци су на бајонетима истицали беле крпице — знак да се предају. Када је група бораца Другог батаљона појурила к њима, отуда су их дочекали рафали. Непријатељ је сипао ватру, те је ваљало бити опрезан у наступању. Командант бригаде наређује да чете Другог батаљона, заклањајући се за стогове сена и дворишне ограде заобиђу куће и неприметно им се приближе с друге стране. То им је пошло за руком. Али иако је био окружен, непријатељ се и даље упорно бранио.

У први сумрак, када је његов отпор почео да јењава, затутњало је тамо негде према Лебану. То је опкољеним бугарским јединицама кренула помоћ, али је непријатеља сачекао Трећи батаљон Прве бригаде и вратио га натраг.

Тек тада, после пуних 10 часова борбе, окружене бугарске јединице су биле потпуно разбијене.

У борби код Рујковца у којој је учествовао и Други батаљон Јужноморавског одреда убијена су 63 непријатељева војника, 7 је заробљено, више од 50 је рањено, а остали су се спаоили бекством. Бригади је пао у руке и богат плен. Изгубила је 5 бораца и пет је рањено.

ОБРУЧ ОКО ШИЉЕГОВЦА

У то време су четничке групације у Жупи и Расини још биле јаке. Оне су угрожавале Расински одред, па је зато бригада добила задатак да пређе тамо и рашчисти с четницима. Око 400 четника било је у Великом Шиљеовцу. Одлучено је да бригада у садејству с Трећим батаљоном Јужноморавског одреда и Расинским одредом, опколи Шиљеовац и уништи четнике.

У складу с том одлуком 15. новембра је бригада кренула на задатак и већ у први мрак почела борбу с четницима који су били на обезбеђењу. Ти су делови брзо одбачени, а онда је и четничка главнина отерана с положаја и приморана да се повуче у село. У наставку борбе четници су сатерани у школску зграду која је била од тврдог материјала, прозри заидани, а двориште опасно рововима и бодљикавом жицом. Борци су се примицали тешко савладивој препреци, али даље нису могли.

До поноћи пуцњава није престајала. Тада је неко дошао на помисао да минирају школу. Покушали су да то учине енглеским бомбама од 15 килограма које су запленили од четника. Снажан младић Дика Божовић откопљао је тешку бомбу готово до самог зида школске зграде. Прозорска стакла су летела на све стране. Али зидине су остале нетакнуте.

Окршај је трајао целу ноћ. И сутрадан су четници држани у блокади, али се нису хтели предати. Неколико пута су покушали да се пробију из обруча, али без успеха. А увече, у први мрак, одлучно су кренули у пробој тукући из свих аутоматских оружја. Том приликом се само око стотину њих извукло. Седамдесет је логинуло, а 150 заробљено. У руке бораца Јужноморавске бригаде пало је око 200 пушака. У тој борби су пала два борца бригаде, а 6 их је рањено.

Четницима опкољеним у Шиљеговцу пошао је у помоћ Расински четнички корпус од око 1.200 људи. Када се враћала из Шиљеговца, Прва бригада се сукобила с тим снагама код Здравина. Командант бригаде је уочи тог окршаја позвао команданта Другог батаљона Божидара Стојановића Дреничког и рекао му:

— Ко први избије на чуку изнад Здравина његова ће бити победа.

То је у ствари била својеврсна заловест за борбу. Дренички је одмах повео батаљон трчећим кораком. На чуку су избили неколико тренутака пре четника и изненадном ватром изблиза тако их разбили да су се они већ после неколико минута разбежали куд је који стигао.

ПРЕКО ШУМАДИЈЕ У БОСНУ

Тих дана је стигло наређење да бригада крене у Шумадију и одатле, с Првом шумадијском, настави пут у Босну. Некако у исто време дотадашњи комесар бригаде Кирил Михајловаки је упућен на нову дужност у Македонију, а на његово место је дошао Жива Ђиклован, графички радник из Београда, човек који је стекао углед својих сабораца, пре свега, ратничким врлинама, али и говорничким даром и познавањем књижевности.

Снабдевена одећом и обућом, добро наоружана, бригада 22. новембра полази на далек пут. Наредног дана атрелази Расину, пролази поред Крушевца и оставља за собом још једну водену препреку: Западну Мораву. У селу Милутин-овцу не стиже ни да предахне а већ мора да одбија насртаје Расинског четничког корпуса.

Тек што је свануо нови дан четници опет на срћу на бригаду. Опет су одбачени. Сада у борби која је трајала цео дан. Биланс: четрдесетак заробљених и исто толико убијених четника. У строју бригаде упражњена су два места, а четири борца су морала на носила.

Непосредно с положаја чете се свијају у колоне и настављају пут. До краја дана — још пет рањеника. Рањени су приликом одбијања напада Жичке четничке бригаде.

Журећи ка Шумадији, Јужноморавци крче себи пут преко Бајчетине, Момчилова, Брестовца, Рудника. Прелазећи пут између Горњег Милановца и Крагујевца, руше телефонске стубове, а у селу Мијајловцу укрштају оружје с тврдокорним јединицама Горског корпуса Краљеве гарде. С њима дели мегдан и сутрадан цело пре подне. Онда, треко Букуље, 1. децембра стиже у Босут.

У том селу је требало да се Јужноморавци састану с Првом шумадијском бригадом. Уместо ње дочекује их око хиљаду четника и недићеваца, који су, користећи се маглом, почели затварати обруч око Јужноморавца. Али јединице Јужноморавца се брзо сређују и пробијају се из обруча без икаквих губитака, с пет заплених пушкомитраљеза и педесетак пушака.

У зору 3. децембра преко Гараша стижу у Даросаву, село познато по томе што су његови становници једнодушно пружали подршку народно-ослободилачком покрету.

Жељни одмора и сна, борци се распоређују по кућама. Све мере око обезбеђења и обавештавања преузели су на себе гостољубиви мештани. У њиховим домовима им је било веома пријатно и угодно. Угодан починак је пресекло обавештење које је у првим поподневним часовима стигло у штаб бригаде: из Аранђеловца иде војска. Били су то четници 1. јуришне бригаде, бригада Недељковића и корпус Нинковића, љотићевци и делови 24. бугароке дивизије — укупно око 3.000 војника.

Јужноморавци су за тили час били на положајима испред села. Одбили су први и други налет. Затим су касно увече приморани да се повуку ка Трбушници. У том селу — неочекиван сусрет с Првим шумадијским партизанским одредом. Штаб одреда их обавештава да је Прва шумадијска бригада већ отишла ка Босни.

Јужноморавци хитају трагом Прве шумадијске. Тешким путем, пуни неизвесности, 10. децембра стижу у Гостиље, село на два сата хода од Вишеграда. Ту сазнају вест да су Крајишници ноћ раније прешли на леву обалу Дрине. Обавештени од мештана да у Старом Броду, вероватно, постоји скела за прелазак, кренули су баш тамо. Те ноћи, у току спуштања ка реци, 15 бораца је самовољно напустило бригаду (сви су по повратку у родни крај наставили борбу против окупатора).

У зору 11. децембра бригада је избила на Дрину код Старог Брода, сеоцета приљубљеног уз стрму косу. Као и у свим местима кроз која је прошла на путу до Дрине, бригаду ту дочекују четници. Јужноморавци их у једном налету протерују, и док је један батаљон одолевао настрадајима нових четничких снага — остали су прелазили преко, у Босну. А то је ишло ђаволски споро. На располагању су имали само један чамац. А река је била брза, надошла, па се није могла прегазити. Ме-

штани су говорили да се без челичног ужета вода не може савладати ни чамцем који су имали. Два снажна и вешта веслача, командир чете Пеко Поповић и интендант бригаде Баја Флота, кренула су, упркос уиозорењу с десетином бораца и пушкомитраљесцем који су требали да штите место преласка са супротне обале.

Цео дан се отиокивала група за групом праћене фијуком четничких зрна с брда с којих су непрекидно нападали батаљон који је био у заштиници бригаде.

ДРАМА НА ДЕВЕТАКУ

Дванаестог децембра је и последњи борац био на левој обали. Нешто раније се с косе изнад реке чуо пуцањ. Хитно је упућена патрола да испита шта се тамо дешава. На пола пута борце је зауставио глас:

— Ко је доле?

— Партизани — одговорио је Сава Блечић, члан патроле, питајући ко је горе.

— Партизани — уследио је одговор.

Патрола је наставила пут, а они горе су остали у заклонима мислећи, ваљда, да им се приближавају четници. Да би их разуверио, Сава је изашао на чистину и, истуривши груди, повикао:

— Ако сте четници — пуцајте, а ако сте партизани — сиђите доле да се споразумемо.

Тада су Крајишници изашли из заклона.

Тек овде, после сусрета с Крајишницима, Јужноморавци су први пут након 21-дневног марша добили топлу храну: по порцију макарона и по парче црног хлеба. Радовали су се утолико више што су очекивали да ће се бар ту на миру одморити, нахранити, боље снабдети оружјем и муници-

цијам и онда наставити барбу анде где буде наредио врховни командант. Али прилике су биле такве да о предаху није могло бити ни швора. Готово из пакрета, преморени и прегладнели, Јужноморавци ступају у нове, још теже борбе.

Тринаестог децембра стижу у село Жепу у долини окруженој кршевитим брдима. Дочекују их махом стари људи, жене и деца.

Недалеко одатле, на пут између Сребренице, Власенице, Хан-Пијеска и Соколца биле су јединице немачке 369. легионарске и 187. резервне дивизије и једног моторизованог пука. Постојала је могућност да исто тако јаке снаге чекају с друге стране, на планинама Јавору и Деветаку. Тиме би се још више отежао положај Пете дивизије и Прве јужноморавске бригаде. Ваљало је што пре напустити угрожену просторију. Одлучено је да се те јединице пребаце на јахоринско-калиновички сектор.

Каоно увече 14. децембра све јединице су у три колоне кренуле преко Деветака ка Рогатици. Намера је била да следеће ноћи пређу преко железничке пруге између Сарајева и Вишеграда. Међутим, у рано јутро 15. децембра из Рогатице су им пошли у сусрет Немци. Већ у 8 часова развио се сусретни бој између делова немачке брдске дивизије и Прве бригаде Пете крајишке дивизије. Готово у исто време је из Саколца кренула 7. СС дивизија. Њене јединице су почеле да обилазе Прву јужноморавску и Десету (крајишку) бригаду с намером да их одсеку, набаце на онаге 13. СС пука и униште. Јужноморавци су на време прозрели њихову намеру и повукли се ка Деветаку.

Тада је било јаено да је већ 13. децембра био затворен обруч око територије на којој су поред Пете дивизије и Прве јужноморавске бригаде биле и јединице 27. дивизије.

Непријатељ је раполагао са више артиљеријских јединица, минобацача и аутоматског оружја, па су се Крајишници морали повући са поседнутих коса. Њих је у дејствима ометала комора, која је, ради безбеднијег смештаја, одмах упућена у шуму, у планину Деветак. Али пре него што су стигле тамо наишли су немачки авиони. Експлозије су потресале планину, изваљивана су стабла, колона је засипана комадима челика и земље.

ц Тако се Пета дивизија са Првом јужноморавском бригадом нашла у врло тешкој ситуацији. Донета је одлука да се у ноћ између 15. и 16. децембра пробију преко друма Соколац-Власеница — у две групе. Једна код Хан-Пијеска, а друга код Крама. Прва јужноморавска и Десета (крајишка) бригада биле су у групи која је имала да се преко Деветака пробије код Крама. Али, због недостајања водича и због непознавања терена, све јединице се сврставају у једну колону. Пут је био дуг, време веома хладно, а борци уморни и гладни. Пролази се кроз спаљена села. Нема хране, ни тоглог кутка. Газе час снег преко колена, час смрзнуту покорицу која се ухватила преко смрзнуте траве. Измучени глађу и неиспавани, борци на сваком застанку падају као покошени у дубок сан. После се с муком буде, а неки тако и остају и постају жртве умора и сна.

Негде око три по поноћи рафали су пресекли тишину. То је претходница Прве бригаде избила на цесту. Наишла је на два непријатељева логора и два тенка која су патролирала путем. Ипак је некако отворила пут дивизији. Али, док су стигле остале јединице, које су биле помешане с коморама, Немци су успели да затворе брешу, па је свака јединица морала себи крчити пут. До сванућа је и Прва јужноморавска, сем њеног Другог батаљона, прешла друм.

ДЕСЕТКОВАНИ БАТАЉОН

Драма тог батаљона у Деветаку још није била завршена. Претходног дана храбро се борио на косама око Боровца. Не добивши наређење о повлачењу, нашао се одсечен на непознатом планинском терену. Чак се није знао ни правац наступања дивизије и бригаде. Требало је да се борци сами, на сумице, пробијају из обруча. Куда, којим правцем — то нису знали. Решено је да на сваки начин нађу водиче. Упућено је неколико патрола. Она у којој су били Сава Радојичић и Нађан Станишић успела је да у шумској колиби на спавању ухвати шест четника. Командант Другог батаљона Дренички је издвојио најотреситијег заробљеника и наредио му да им буде водич.

После два сата хода наишли су на заседу (прву од седам заседа на које су наишли те ноћи). Од првог рафала пао је водич, а патрола се отргла од јединице и залутала у планину. И у наредним изненадним ноћним сударима неке групе бораца Другог батаљона су остајале одсечене у планини.

У сам освит дана батаљон је заустављен на путу. Померио се нешто улево. И тамо је пролаз био затворен.

Командант Другог батаљона Дренички стао је пред борце и рекао:

— Овде се мора проћи.

Уследила је команда:

— Батаљон за мном!

Као и увек у таквим приликама, Дренички је кроз густе рафале први потрчао. За њим је кренуо батаљон — као један човек. Око њега су падали борци. Остали су, следећи команданта, незадрживо надирали. И тако су за неколико тренутака просто прегазили немачки строј.

Савладавши чистину (прокрчени појас око пута), у шуми су сустигли главнину бригаде и по-

чели се пребројавати. У батаљону је било на окупу тридесетак бораца. Највише је страдала чета којој је командир био Пеко Поповић. Само неколико њених бораца је остало живо. Осетне губитке претрпели су и остали батаљони. Бројно стање бригаде смањило се за 102 борца. На Деветаку су, међу осталима, заувек остали командир чете Другог батаљона Славољуб Вуксановић, чувени јастребачки партизан и народни херој и интендант бригаде Воја Вуксановић, адвокат из Андријевице.

^ У селима иза шуме Јужноморавци се размештају за одмор. Али ни ту, далеко од непријатељеве војске, немају мира. Нападају их авиони.

Опет покрет. Пролазе кроз спаљена, пуста села. Нема хране ни топлог кутка. Наредног дана, 18. децембра, цео дан борба против снага које су ишле од Хан-Пијеска и Крама, око 5.000 војника.

Јужноморавци су толико преморени и исцрпени да појединци почињу да халуцинирају. Увече Јужноморавце повлаче с положаја да би били ближе штабу Трећег ударног корпуса како би их он упутио на безбеднију територију. Али такве просторије нема. Јужноморавци поново упадају у вртлог борби.

ПОСЛЕДЊИ ЗАДАТАК КОМАНДАНТА БРИГАДЕ

Пошто у претходној офанзивној операцији Немци нису успели да униште Пету и Седамнаесту дивизију и Прву јужноморавску бригаду, штаб 5. СС брдског армијског корпуса доноси одлуку да поново окружи и уништи јединице Народноослободилачке војске на том подручју. План је био да с југа, од Вареша и Олова, наступа 7. СС дивизија, с југоистока, од Хан Пијеска и Власенице, 1. брдска дивизија и 1. резервни пук. На

територији коју је требало окружити биле су 5, 17. и 27. дивизија и 1. јужноморавока бригада. Земљиште планинеко, пошумљено, испресецано. Немачке дивизије су биле оопособљене за ратовање на таквом земљишту. Све наоружање било им је на товарном транспорту. А борци Народноослободилачке војске су били слабо одевени, боси, гладни, преморени. Једини излаз је био да се „одлепе“ од непријатеља, да се онаге групишу и пробију. У том растојању јединице 5. Дивизије, и с њима Јужноморавци, више пута мењају правац кретања. Када је требало да се састану е јединицама 27. дивизије, сазнали су да се она пробила из обруча.

Двадесет трећи децембар проводе у шуми, јер их немачка авијација непрекидно надлеће и бомбардује. Напоследку снаге се групишу и пробијају преко Криваје код Рибнице. Сутрадан, после пробоја, Прва јужноморавска на Озрену улази у састав Седамнаесте дивизије. И — одмах у нове сукобе. Јер већ је било одлучено да се Седамнаеста дивизија пробија у две групе: прва, у којој су биле Шеста и Осамнаеста и Прва јужноморавска бригада — ка Бирчу, а друга ка Варешу.

Двадесет четвртог децембра прва група је у селу Тумару. За време застанка неко је наједном викнуо:

— Немци.

Командант Прве јужноморавске Предраг Марковић се намах машио двогледа и потрчао ка огради да би осмотрио шта се збива. Само што се наслонио на ограду митраљески рафал га је пресекао преко паса. Тако је бригада остала боз омиљеног команданта, који је, како каже његов тадашњи борац Данило Стојановић, из Топлице по-нео неколико комада двопека и чувао их само за другове који сасвим онемоћају од глади, остала је без команданта који је на сваком маршу уступао

свог коња рањеницима и изнемоглима, а сам увек ишао пешке, често сасвим бос, јер би обућу коју су му обезбеђивали интенданци скидао с ногу и уступао борцима.

Немачке јединице које су се изненада појавиле испред Гумара биле су из састава 1. брдске дивизије. Батаљони Прве јужноморавске се, после погибије команданта бригаде, брзо сређују и, у садејству с осталим бригадама из групе, одбијају напад Немаца. Али тек што су (негде око девет часова) борци били спремни да предахну, појавиле су се још две колоне непријатеља који им је претио обухватом. Стога је решено да се Јужноморавци повуку ка Омеровој Води.

Трећем батаљону Прве јужноморавске, једном батаљону Осамнаесте и двома четама Шесте бригаде поверен је задатак да задржавају Немце док се остале јединице буду извлачиле. Заштитница се убрзо нашла у опасном вртлогу. Немци су успели да је одсеку, и она се после много труда и искушења, тек 30. децембра састаје са главним — код Бирча.

Стигао је Трећи батаљон без свог комесара Милана Момчиловића, ученика из Липолинаца, који је са групом бораца пао у једном окршају за време повлачења, и без комесара Друге чете Обрена Милићевића, кога су с преломљеном ногом изнад колена оставили у првом селу на које су наишли, а други, исто, тако тежак рањеник, Александар Иванишевић, натоварен је на коња и наставио пут с батаљоном.

Онда опет дуг напоран марш ка Коњуху. Пекмеће уз стрмен по снегу местимично дубоком и преко појаса. Коњи стално пропадају, борци их муком извлаче. Затим иду да би прешли само километар пута. Најзад, на обронку — село. У кућама се нашло мало брашна за качамак, а домаћини су износили и пекмез од јабука. Многи пре-

гладнели борци су имали муке зато што су јели редак пекмез.

У зору су наставили пут ка Шековићима, да би се, напослетку, после борбе за Тузлу, обрели у Власеници.

Ту су им савезнички авиони дотурили одећу, обућу и храну.

За успехе у борбама од формирања до доласка у Власеницу Врховни штаб је Прву јужноморавску прогласио ударном. Одушевљени том одлуком, припадници бригаде су 29. јануара упутили другу Титу телеграм у коме је стајало:

„Борци, командири, команданти и политички комесари Прве јужноморавске ударне бригаде шаљу Теби, наш врховни команданте, друже маршале Тито, своје ватрене борбене поздраве и захваљују Ти на брзи и пажњи коју си указао нама, борцима из Србије. Ми смо поносни што се под твојим врховним руководством можемо борити за слободу наше домовине, за братство и равноправност свих народа Југославије“.

Из Власенице Прва јужноморавска ударна бригада одлази у Поникве.

ОСАМДЕСЕТ ДАНА НЕПРЕКИДНИХ МАРШЕВА И БОРБИ

Освануо је десети фебруар. У Пониквама код Фоче први пут се постројила нова бригада: Трећа српска, образована од бораца Прве шумадијске и Прве јужноморавске. Одлуку о формирању Треће српске су 9. фебруара донели чланови Главног штаба и Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Већ два дана касније Врховни штаб је потврдио ту одлуку.

Командант новообразоване бригаде био је Радивоје Јовановић Брадоња, политички комесар Сава Радојичић, заменик команданта Никола Љубичић, заменик политичког комесара Мирко Милојковић.

Командант Првог батаљона био је Митар Радановић, политички комесар Ћира Матијашевић; командант 2. батаљона Миша Гавриловић, политички комесар Димитрије Тодоровић, командант Трећег батаљона Реља Колић (нешто касније Божидар Стојановић — Дренички), политички комесар Радојко Илић.

ШТАБ БРИГАДЕ У ОБРУЧУ

На дан формирања бригада је имала око 500 бораца. Они су сврстани у три батаљона и у приштапске јединице. Борци су размештени у мале сеоске куће. Преко дана су имали војну обуку и политичку наставу, а увече забавни програм. Ин-

тензивно се радило **и** на оређивању партијске организације у бригади. То је била овојеврсна припрема за први борбени задатак — за продор у Србију.

Врховни штаб је већ крајем четрдесет треће донео одлуку да се, у погодном тренутку, тежиште дејстава наше војске пренесе на источни део Југославије, јер је било потребно да се помогне нагли развој народноослободилачког покрета у Србији и да се коначно разбију и униште квислишке снаге. А оне су биле прилично јаке, јер су уживале потпуну подршку окупатора и насилно мобилисале људство. Њиховом ликвидацијом убрзало би се ширење устанка и формирање крупних српских јединица. Проширивањем слободних територија у Србији утицало би се и на држање јединица бугарске окупаторске војске; њих је требало поколебати и придобити за заједничку борбу против Немаца.

Ослобађањем Србије повећао би се прилив нових бораца у редове Народноослободилачке војске и били би створени повољни услови за коначно протеривање непријатељевих снага из Југославије.

Значај Србије био би све већи и због тога што би након пресецања комуникација у долини Велике Мораве положај немачких снага у Грчкој, тј. њихове групе армија „Е“, био веома много отежан. Стога је Врховни штаб крајем фебруара четрдесет четврте од Друге пролетерске и Пете (крајишке) дивизије образовао ударну групу и ставио јој у задатак да продре у Топлицу и Јабланицу и да с тамошњим јединицама створи ослонац за продор већих снага Народноослободилачке војске. Сваки борац и руководиоцац био је спреман да крене на извршење часног задатка.

Почетком марта су почеле припреме за остваривање плана Врховног штаба. У тим припремама учествује и Трећа српска бригада. Она 1. марта

полази из Поникава ка Лиму, да би већ сутрадан у свануће протерала из Заборка четничку летећу бригаду запленивши целокупну њену архиву. Трећа српска затим ослобађа четничке напасти још два места: Забрђа и Лисичане.

То је био саставни део припрема јединица Друге и Пете дивизије за прелазак преко Лима. Забринут због плана Врховног штаба о продору Друге и Пете дивизије у Топлицу и Јабланицу — тамо где је почетком марта прешао Главни штаб за Србију ради непосреднијег руковођења операцијама у том крају земље — немачки генерал Фелбер упућује извештај немачкој Врховној команди. У њему, између осталог, пише: „ ... у ситуацији је најважније то што су Титове јединице угрозиле западну и северозападну границу. Друга и Пета црвена дивизија, и позади њих делови Двадесет седме, добиле су задатак да продру у Србију и да овладају подручјем Топлице, које је већ дуже време под неограниченом комунистичком влашћу ... Комунистичке снаге у југоисточној Србији — у Топлици и Јабланици — имају задатак да касније помогну прелазак Друге и Пете дивизије преко Ибра“.

Чинећи све да спречи прелазак Друге и Пете дивизије преко Лима, непријатељ 10. марта у подне прелази код Прибоја на леву обалу реке и покушава да нашим јединицама затвори пут ка рени. У исто време из Пљеваља према Чајничу предузима напад у бок и позадину Треће бригаде и осталих јединица Друге дивизије. Намера му је била да наше јединице одбаци што даље, од Лима, и да их спречи да продру у Србију. Међутим, бригаде Друге дивизије, међу њима и Трећа српска, задржавају непријатеља у надирању и присиљавају га да се повуче у Прибој и Пљевља.

Непријатељев покушај да изврши противнапад био је поуздан знак да ће он упорно бранити

Лим. Стога је решено да Пета дивизија што пре крене према Лиму и из покрета форсира реку, а да Друга дивизија активним дејствима веже за себе што више непријатељевих снага и да их доведе у забуну у погледу места преласка реке. Трећој бригади пало је у део да 14. марта увече нападне Балковице. Задатак је успешно обавила.

Тога дана, негде пре поноћи, јуришна група Пете дивизије чамцима је прешла Лим и, одмах по преласку, уз снажну подршку митраљеза и минобацача с леве обале, извршила јуриш на непријатеља који је био густо посео десну обалу, и приморала га да се у неред у повуче.

Док су борци Треће бригаде од приручног материјала правили сплавове и чамце, четници су покушавали да спрече прелазак осталих јединица. Прикрали су се и најпре окружили штаб бригаде, који је био у сеоским кућама направљеним од дасака. То је била слаба заштита од рафала који су се одједном сручили са свих страна. Чланови штаба су се извукли уз помоћ бораца јуришајући за време једног затишја — када су непријатељеви меци нешто ређе добовали по дрвеним зидовима.

Сутрадан, шеснаестог марта, око три часа, борци Треће бригаде су почели да прелазе преко порушеног моста на Лиму код Рудог.

Како би која јединица ступила на десну обалу одмах би била упућена ка селу Будимлији са задатком да штити наше снаге од евентуалног напада непријатеља са комуникације између Ужипа и Вишеграда. А један батаљон бригаде између 17. и 18. марта у ноћ учествује с јединицама Прве крајишке у акцији на Добрун и Вардиште. Напад је припремљен веома брзо. Изведен је изненада и муњевито. У првом налету су разбијене непријатељеве посаде, а затим је пруга онеспособљена за саобраћај. Збуњени немачки и бугарски војници су скакали с прозора зграда у којима су се за-

текли на спавању. Партизани су их сачекивали и заробљавали, а оне који су покушавали да беже убијали су. Окршај је трајао кратко време али је био веома жесток. Спаљено је десет камиона с муницијом и опремом.

У тренутку када је непријатељ у тим местима био савладан и када су борци почели да прикуљају плен, с леђа, од Станишевца, опет долазе четници (Дрински корпус). То је било у свануће, па су се јединице бригаде морале повући.

ХЕРОЈЕВ ОТАЦ И САБОРАЦ

Као и у свим другим тешким приликама у борбама на десној обали Лима је међу првима био најстарији борац бригаде Обрен Ковачевић.

Људи који нису били из Топлице знали су га само као Чича Обрена. Висок, брајлија, с лицем којем су ратови и њиве дали неку препланулу боју и које су наборали. Војевао је и у првом и у другом балканском рату. Па онда у првом светском — од почетка до краја. Из села код Ђевђе-лије, где је после првог светског рата добио земљу, прогнан је и зауставио се у Топлици.

Један од првих устаника у том крају био је Обренов син — народни херој Радован Ковачевић. А онда су на планину Радан, у одред, изашла још три његова сина, кћерка и жена.

Са својих шездесет и неколико година Обрен је био у редовима Кукавичког, Јужноморавског и других одреда, у Првој јужноморавској и Трећој српској бригади. Сваког борца је звао синовцем, а бригада му је била породица. Последњи је узимао храну, последњи одлазио на спавање, а први устајао и међу првима излазио на положај. Рањеном другу би први честитао ране, придигао га и осоколио.

Године му нису сметале да се надмеће с младићима у бацању камена и другим витешким играма. Своју изузетну снагу осведочио је у једном необичном догађају који се збио на Деветаку — и који он сликовито дочарава: »Пролазили смо ноћу кроз неки пропланак усред планине. Немци отворише ватру. Али, кроза њ се мора, нема се куд другде. Један је митраљез тукао здесне, а један с леве стране. Како уђосмо у шуму, неко у пелерини мину испред мене и хоће право на митраљез. А био је неки Минић из Стубле код нас, па увек набијаше шатор на главу, ђаволи га не знали. То је био плав дечак, сличан Немцу, који се у свакој борби рани. Ја мишљах да се он унезнанио па иде тако. Шчепих га да га угурам у строј. Како ја ухватих њега, он ухвати мене и завикну:

— Но, но ...

Бога му, видим шта је: Немац. Понесмо се: а горе, а доле, али видим, мајку му, окреће са мном. Млад неки јак Немац. Али, бога му, кад дође да се мре... ја се стегао с њим добро. И у моменту не можемо ништа један другом. Нити могу ја њега да обалим, нити он мене.

Носимо се тако пет до десет минута. Уто чух Пекове кораке. — »К мени, Пеко!« завиках. Пеко полете к мени с пушком на готовс. Убисмо Немца. И опет за партизанима."

Тако је по ко зна који пут чика Обрен осветио свог сина Радована. Био је сведок његове смрти у борби код Гајтана 13. марта 1943. Пао је на положају поред оца обављајући дужност комесара Првог јужноморавског одреда. Отац је извео сина с положаја и опростио се с њим гласно наричући.

— Шта кукаш, чика-Обрене, да ниси рањен?

— запита га Кирил Михајловски који је случајно ту наишао не знајући шта се десило с комесаром Радованом.

— Рањен сам, синко, посред срца.

— Не говори тако, чика-Обрене, да си рањен у срце не би био жив.

— Боље да сам мртав ја него мој син Радован, куку мени — тукао се стари по грудима.

А када се нешто касније развило коло, чика Обрен се ухватио с целом породицом. Интимно је свакако још патио, али је био тако снажан да је могао да пригуши бол желећи да и на тај начин допринесе борбености јединице.

А у јесен 1944, још док се није био ни вратио са сахране другог сина Глигора, који је погинуо у борби против Немаца код Грделице, примио је нову потресну вест:

— Драго је тешко рањен у Врњцима.

Предосећао је чика Обрен да се десило нешто страшно. Хитао је да се лично увери у то. У болници у Крушевцу нашао је ковчег с мртвим сином Драгом (погодила га је граната немачке далекометне артиљерије из Краљева док је био на официрском курсу у Врњачкој бањи).

Желећи да дочара тај потресан тренутак, народни песник је рекао:

»У очима суза му заблиста,

Не заплака стари комуниста«.

У стварности, стари ратник је ипак зајецао над мртвим сином. Тешила га је његова храбра жена Сава, која је исто тако много пропатила по затворима због мужа и четири сина и ћерке у партизанима.

Чика-Обренови саборци су запамтили и један његов необичан спор. У бригади се често причало о јунаштву Црнотравке Врбице, изузетне храбре девојке, и о подвигу Београђанке Оливере — Јеле Сулић у пријеполској бици. Баш тај Лелин подвиг био је предмет спора између интенданта бригаде и чика-Обрена. Интендант је једном, док су били у Беранима, рекао у шали чика-Обрену да

више вреди једна Лела него пола некадашње Јужноморавске бригаде. То је старог толико увредило и наљутило да је одмах потегао у штаб бригаде и политичком комесару рекао: »Ма чуја сам ја за ту Лелу, али да бар помену десетину — де, већ пола бригаде, побогу!« Политички комесар Феђа је с доста муке умирио узбуђеног ратника.

НА СНЕЖНИМ ВРХОВИМА МУРТЕНИЦЕ

После састанка одржаног 20. марта у штабу Пете дивизије, коме је присуствовао и делегат Врховног штаба, свим јединицама, па и Трећој српској бригади је наређено да енергично наступају према Ибру и да на том путу разбијају органе квислиншког државног апарата.

Борцима је стављено у задатак да за време покрета, нарочито у местима у којима ће се макар и краће време задржавати, окупљају становништво, тумаче му политичку ситуацију и резултате народноослободилачке борбе.

Само што се приступило остваривању тих задатака, у рано јутро 21. марта је око 2.000 војника

— Немаца, недићеваца и четника — уз подршку тенкова и артиљерије, потиснуло Четврту крајишку и избило пред положаје Друге пролетерске бригаде код Бијелих Брда. У оштрој борби непријатељ је одбачен, а јединице Друге и Пете дивизије су наставиле пут ка Ибру. У сламању отпора противника на снежним врховима и превоју Муртенице учествовали су и Топличани и Шумадинци да би се одмах затим нашли пред новом препреком. У рано јутро, под запггитом магле, батаљони Треће бригаде су се неприметно примакли Кушићима, селу на друму између Ивањице и Сјенице. Уто се магла разишла. Неке јединице су биле откривене и на

њих се сручила паљба. Чете су за тренутак застале тражећи какве-такве заклоне. Брзо се затим сређују крчећи себи пут ка долини Студенице.

На попришту код Кушића остало је двадесетак Немаца и недићеваца, један њихов тенк, оклопни аутомобил и камион. Бригада је изгубила два друга. Један од њих био је комесар чете Миодраг Марковић из Спанца код Куршумлије, младић који је 1940. искључен из гимназије зато што је био скојевац.

После искључења из школе запослио се у предузећу за изградњу пруге између Куршумлије и Приштине. На том послу остаје до априлског рата. Када се вратио у родно село, приступа образовању партизанских месних десетина. Јуна четрдесет треће ступа у Први јужноморавски одред, а на дан образовања Прве јужноморавске бригаде постављен је за комесара чете у Другом батаљону. На тој дужности остаје до краја живота.

Док је бригада, после пробоја код Кушића, савлађивала планински терен, четници су од Ивањице привукли два корпуса и поставили их испред бригаде.

Иако исцрпени и уморни од дугих маршева и претходних борби, борци Треће српске су успели да потпуно разбију четнике и да њихове остатке гоне цео дан и целу ноћ да би их затим, уморне и исцрпене, хватали на спавању по околним селима. За борце Треће српске је то значило искуство више; кад разбијеш непријатеља — не престај да га гониш.

Тукући четнике бригада је била приморана да одбија нартаје јединица бугарског пука које су из Ивањице кренуле за њима. После тих окршаја штаб бригаде је обавестио дивизију да борци немају довољно муниције; на пушку су имали по пет а на пушкомитраљезе 15 метака.

ПОДВИГ ДРУГЕ ЧЕТЕ ТРЕЋЕГ БАТАЉОНА

Бригада је иосле осмодневног марша и сталних борби, преваливши више од 150 километара по дубоком снегу и вејавици, била на домаку Ибра. Кретање је било веома напорно, јер су јединице немачког 4. пука „Бранденбург“, једног СС пука.

24. бугарске дивизије и јединице шест четничких »корпуса« биле поселе сва насељена места кроз која је бригада с осталим јединицама Друге и Пете дивизије пролазили. Покрет је успоравало и ношење рањеника. Ипак су јединице брзо надирале, јер је сваки борац схватио значај повереног му задатка. Борци Треће бригаде су уз то, ишли у своју ужу домовину — Србију (неколико дана раније добили су Историју бољшевичке Партије, штампану у Београду, на којој су другови написали: »Дођите, ваша домовина вас жарко очекује.«) Све је то носило борце, храбрило их да истрају и у најтежим приликама, да заједно с осталим јединицама задају такве ударце непријатељу да је он био принуђен да у ноћ између 26. и 27. марта тражи нова појачања из Чачка и Ивањице, Ариља и Лисе.

Пошто ни те снаге нису биле довољне да се спречи избијање Друге и Пете дивизије на Ибар, штаб немачке 2. армије хитно прегруписава своје снаге и упућује их у долину Ибра.

Двадесет деветог марта, после састанка са штабовима батаљона на коме су анализирани до-тадашње акције и одређени наредни задаци, Трећа бригада је кренула на обалу ради преласка реке.

Трећи батаљон, у малим колонама, надире све брже.

Пред њим је Ибар. С једне стране га је ођерданио бело кривудава друм. Упоредо с друмом вијуга железничка пруга. Предњи делови бригаде хватају се косе изнад саме реке. Иду обазриво,

иако нема никаквих знакова да је пред њима непријатељ. (Тако је вешто био маскиран његов стрељачки строј). И тек када су колоне пришле на стотину метара до једва видљивих заклона, пролетњу тишину су искидали рафали. Борци из претходнице су намах полегали тражећи какве-такве заклоне.

Огласили су се и непријатељеви минобацачи. Од првих мина пао је један борац. После је непријатељ покушао да заобиђе претходницу. Док се наканио да то учини наишао је строј Трећег батаљона и одбацио га натраг, у заклоне.

Онда је противник приковао за земљу и строј Трећег батаљона. Нарочито су грлата била немачка оруђа са Вељег врха, утврђеног положаја пред којим је лежала трећа чета.

Командир Мирко Вукадиновић наређује бомбашима да припреме ручне гранате, десетарима одређује правце којим ће наступити, а онда командује.

— Равнање по мени! Напред!

Цела чета, упркос томе што око ње кључа, стиже на домет бомби.

Командир зубима извлачи осигурач и погађа ров. Исто то су учинили и борци који су имали бомбе. И сви су притисли обараче. Пошто су испалили неколико плотуна, командир је потрчао напред. За њим је кренула цела чета.

Збуњени тако смелим нападом, непријатељски војници су искакали из дубоких ровова оставивши у њима, између осталог, два пушкомитраљеза, више од четири хиљаде метака и седам мртвих и више рањених војника. Чета је у том јуришу могла да постигне још већи успех, али је непријатељ добио помоћ са суседних положаја.

Трећа бригада и друге јединице Друге и Пете дивизије нису могле да савладају тешку водену прелреку, јер су се биле премориле у претходним маршевима и окршајима, а десна обала Ибра је била начичкана бункерима. Уз то су возовима и камионима непријатељу стално стизала појачања. Четници су се спустили са Голије и нападали бригаду с бокова. С леђа су били делови бугарске 25. дивизије који су дошли из Ивањице.

РАДЕНКОВ ПЈЕН

Предвече су чланови штаба ушли у дубоку јаругу са стрмим странама. Јаруга је у почетку врло узана, затим мало шира, а после опет уска. Негде на другом суужењу крај пута је била кафаница. У њој је штаб бригаде заноћио. Батаљони су били на падинама јаруге. Уверени да у близини нема непријатеља, чланови штаба су поепали готово без обезбеђења.

У свануће је курир отишао у батаљон. Када је било време да стигне натраг — од њега ни трага. Улућен је други курир. Није прошло много, а он бану у штаб, сав узбуђен.

— Четници свуда око нас! — једва је стигао да каже.

После је додао да је први курир, његов друг, убијен.

Четници су били свуда око јаруге. Преноћили су, на висовима, на снегу, и у свануће кренули низ стрмен. Били су у много повољнијем положају од бораца Треће бригаде. Изненада су их просто запљуснули ватром. Заклањајући се иза облика нешто дебљих од руке, борци и чланови штаба су, газећи ледену воду до колена грабили преко потока да би се домогли погоднијих поло-

жаја. Када су у томе успели, одбили су налет четника.

Ту је Раденко Мандић учинио својеврстан подвиг.

Средивши се после првог изненадног напада четника, другови из штаба су се сетили случајног познаника из кафане, човека који је продавао цокуле. Тај човек је био четник. Позову га и почну саслушавати. Све је признао и обавестио партизане да је на брду изнад јаруге четнички штаб. На брзину је сачињен план препада на четнички штаб. Задатак је поверен Раденку Мандићу. Идући с групом бораца уз стрмен, он је изненада просто налетео на цев четничког митраљеза. Само изгледа да је митраљезац био задремао. Раденко је присебно и спретно скренуо цев митраљеза у тренутку када је буновни нишанџија био спреман да повуче обарач. Затим је отео оружје противнику и заробио га. Захваљујући томе, није дошло до изненадног напада четника на штаб.

То је само један од многих подвига хероја Раденка Мандића, токара из Виљуша код Чачка, човека који се од првих устаничких дана па све до ослобођења земље, у свим борбама које су водиле јединице у којима је био, истицао храброшћу. Код Заблаће се, у лето 1941, оставши без муниције Раденко нашао очи у очи с наоружаним Немцем. Сачувао је присебност. Пре Немца је потегао празну пупкку и приморао противника да се преда. О том његовом подвигу писала је »Ворба«, која је излазила у Ужицу.

Једном приликом су га опколили четници у пећини у Сјенику на планини Јелици. Мандић је, не губећи присебност у борби с њима, једног четника убио, а остале је натерао да беже. И другом приликом, када су га четници опколили у селу Негрушима код Лучана, смакнуо је једног непри-

јатељевог војника и извукао се из обруча. А непуну годину касније, код Мочиоца, спасавајући рањеника, бива рањен у руку. Не чекајући прву помоћ извлачи рањеног друга, а онда с оштећеним пиштољем, наилази на групу четника и празним оружјем их тако преплаши да су устукнули.

ЈАБУКЕ ИЗ ЗАГЛАВКА

Јединице Друге и Пете дивизије нису успеле да савладају Ибар. Углавном због тога што је одбрана реке била веома јака и добро организована и што није било довољно средстава за прелазак преко реке. Зато се одлука мења: Друга дивизија полази на север ради затварања правца од Чачка и Краљева, а Трећа бригада састављена од 462 борца (у батаљонима и четама је било 319 другова и 17 другарица, а остали су били у коморама и болници) другог априла полази ка Богићевцима и Добром Долу ради обезбеђења од Ивањице.

Пред борцима се отвара широк видик. Мирише влажна земља. Свуда се осећа дах пролећа. Пред борцима воћњаци, њиве, ливаде, шумарци. Али долази и до сукоба с непријатељем на изненађење обеју страна. Припадници Треће су били присебнији и бржи, па је 150 бугарских фашистичких војника принуђено да се врати у Ивањицу не стигавши да својим јединицама у Буковику и Студеници дотуре храну и муницију.

Сутрадан, 3. априла, бригада и с Великих ливада протерује Бугаре ка Ивањици. Неколико дана касније Бугари опет, у два наврата, врше испаде из Ивањице према Будожелу, али у оба случаја их Трећа бригада враћа.

Те борбе су биле део непријатељевог плана да са око 10.000 војника одбаци Другу и Пету дивизи-

зију на Голију и тако преузме иницијативу у своје руке.

У таквој ситуацији Друга и Пета дивизија добивају задатак да маневром заобиђу непријатеља. Све јединице се развијају у две колоне. Једна, у којој је била и Трећа српска, имала је задатак да избије источно а друга западно од Ужица.

Двадесет првог априла Трећа бригада полази правцем који јој је одређен. Већ 27. априла избија на железничку пругу између Ужица и Пожеге. Не желећи да испусте погодну прилику за обрачун с непријатељем, батаљони бригаде сачекују воз пун Немаца и недићеваца и избацују га из шина. Затим спаљују железничку композицију на станици Узићима. Један батаљон је, пролазећи кроз село Добри До, заробио капетана Павла Симића, шефа Дражиног центра везе број 6 и запленио исправан радио-предајник и радио-апарат.

Избивши североисточно од Ужица, бригада се, заједно с осталим јединицама, изложила сталном притиску непријатељевих јединица које су нападале од Ваљева. Да би избегла јак притисак и фронталне борбе с непријатељем, бригада прелази друм између Ужица и Бајине Баште и под борбом избија на пут код села Заглавка. Село је било пусто. Пред кућама само покоји старац. Пред колону излази жена шездесетих година:

— Све су однели — каже борцима, — имам само јабука, њих нису могли да нађу.

Затим замоли командира да два борца изнесу јабуке. Онда она стаде крај гомиле и поче делити поклоне борцима, који су у колони по један пролазили крај старице.

Уз пут: поубијани људи, разбацано покућство што су га они који су страдали понели из својих кућа бежећи пред зликовцима.

ДАН ПРОВЕДЕН У НЕПОСРЕДНОЈ БЛИЗИНИ НЕМАЦА

На пропланцима у пределу Таре Јужноморавци су се поново срели с мештанима Заовине у коме су неколико месеца раније на путу за Босну заноћили, али су били приморани да ужурбано напусте домове гостољубивих домаћина, јер су их изненада напали бугарски фашисти. Нови неочекивани сусрет био је веома срдчан. Сељаци су се радовали што виде своје борце, јер су до тада веровали (о томе су читали у квислиншком листу »Ново време«) да су страдали сви до једног.

После првих поздрава и речи добродошлице мештани су почели да доносе завежљаје — поклоне и ситне предмете које су Јужноморавци оног зимског јутра у журби заборавили. Борци су били веома дирнути пажњом.

У пределу Таре било је погодних места за спуштање падобрана. Требало је да се Друга и Трећа бригада ту задрже, с тим да се што је могућно мање примећују како би се борци снабдели муницијом коју би бацали савезници, а затим да се према замисли представника Главног штаба и Покрајинског комитета КПЈ за Србију, врате на терен око Повлена и Маљена и да евентуално, продру у Шумадију.

Међутим, непријатељ је био прегруписао своје снаге и почео их припремати за напад на јединице Народноослободилачке војске на Тари. Већ десетог маја његове (надмоћније) снаге су кренуле ка положајима Друге и Треће бригаде. Упркос бројној и техничкој надмоћности, непријатељ је био приморан да се повлачи, а Друга и Трећа бригада добијају наређење да крену за Петом (крајишком) дивизијом преко комуникације Ужице-Вишеград. Та је одлука била у складу са депешом друга Тита у којој је стајало:

»Неправилно је и опасно задржавање Друге дивизије на Тари. Нека се одмах Друга дивизија пребаци ка Петој. Пета нека садејствује при прелазу пруге«.

Предвече, око 19 часова, обе бригаде су образовале једну колону и, уз јака бочна обезбеђења, кренуле у правцу који им је био одређен. Терен је био испресецан, свуда наоколо се налазио непријатељ па је колона споро одмицала и није стигла да преконоћ пређе пругу. Морала је да проведе дан недалеко од ње.

Обе бригаде, веома исцрпене, распоређене су по увалама, усецима и око поточића. Наређено је да се предузму све мере обезбеђења, да се сви маскирају и да се нико не креће. Забрањено је и паљење ватри да се не би одали.

Ситуација је била веома тешка: испред бригаде је била комуникација, коју дању јединице нису могле прећи, а иза њих, на Тари — јаке непријатељеве јединице. Бригаде су успеле да цео дан остану неоткривене, мада су на неколико стотина метара од њих пролазиле немачке брдске јединице. Оне су ишле у празно, ка Иверу.

Увече, када је почео падати мрак, повучена су борбена осигурања и бригаде су прешле пругу. Тек на Шарганском превоју наишле су на немачке и четничке снаге, разбиле их и продужиле пут.

Крчећи тај пут борбом, бригаде су стигле у село Горњу Јабланицу. Тамо су добиле наређење да крену према Златару и даље ка ослобођеној територији у Црној Гори, јер је тих дана из Врховног штаба стигло упутство да се Друга и Пета дивизија ослоне на снаге Другог корпуса у Црној Гори, да се тамо одморе, добију одећу, обућу, оружје и муницију и да се затим опет врате у Србију.

Док су се бригаде спремале за покрет четири четничка »корпуса« су кренула у напад на њих

с намером да их, у садејству са снагама из Прибоја, натерају у врло стрму и беспутну долину Увца, да их ту окруже и униште. У таквој ситуацији Трећа бригада се ухватила укоштац с надмоћнијим непријатељем и, улажући крајње напоре, успела је да га задржи. Увече је из Јабланице колона кренула убрзаним маршем ка друму између Ужица и Нове Вароши, да би се пребацила преко њега и опојила с Петом дивизијом.

Тако је осујећено остваривање непријатељевог плана о окруживању и уништењу бригада на Тари. Али наредних дана, на путу ка Златару, још у два наврата су бригаде биле у врло критичној ситуацији, а 19. маја су се нашле на врху Златара одакле су једва одолевале насртајима непријатеља. Због оскудице у муницији, примењивале су тактику задржавања одбране на главним линијама, али је долазило и до врло оштрих сукоба на појединим положајима који су и по неколико пута прелазили из руке у руку.

УСПЕЛО ЛУКАВСТВО

Пошто су одбиле неколико напада непријатеља са Златара, бригаде су биле спремне да пођу за Петом дивизијом, преко друма између Сјенице и Пријепоља. Пета дивизија је тамо водила веома жестоке борбе. Непријатељ је рачунао на то да ће тамо кренути и Друга дивизија, па је почео да пребацује на ту страну и свеже снаге.

Сазнавши то, у Штабу дивизије су решили да прибегну лукавству. Неколико сати пре заласка сунца Трећа бригада је упућена истим правцем којим су прошли Крајишници. Борци су се кретали у колони по један, на већем одстојању један од другог. Колона је била веома дугачка, што је остављало утисак да партизана има веома много. Борци се нису много ни прикривали како би их

Немци уочили. И одиста, од Сјенице су почела да јуре возила с немачким војницима који су имали задатак да затворе пут Другој дивизији.

Чим се смрачило Трећа бригада се неприметно вратила натраг. За то време се и Друга бригада спремила за покрет. Обе су кренуле ка Сјеници да би тамо прешле друм. У највећој тишини су журиле према путу. Претходница је најзад опрезно изашла на друм. Лукавство је успело. На друму није било ни једног Немца. Они су чекали чак на Качеву.

Тако су бригаде без сметњи прешле друм и наставиле марш према планини Јадовнику. У свануће су се пеле уз обронке Јадовника на коме су се среле с Петом црногорском бригадом.

Свежи јутарњи ветрић с врха Јадовника као да је одмарао људе и уливао им нову снагу. После дугих маршева и свакодневних тешких борби, борци су журили ка врху, ка граници слободне територије.

Изнад села Страњине разместили су се ради одмора. Јединице нису поставиле обезбеђења. Иза њих, према непријатељу, били су делови Пете црногорске.

Истог дана, 20. маја, поново покрет. Сви делови дивизије су код Бродарева прешли на леву обалу Лима. Тек тада је неколико непријатељевих авиона почело да надлеће Јадовник и Златар.

Тако су се крајем маја завршиле осамдесетодневне непрекидне борбе и маршеви о којима Никола ЈБубичић, тадашњи заменик команданта бригаде (касније командант, а данас генерал-пуковник, државни секретар за народну одбрану) каже да су биле веома тешке, нарочито оне код Ариља, Каленића, Варде и на планини Тари. »Било је дана и окршаја«, наставља друг Јубичић, »који су ме подсећали на најтеже тренутке у четвртој и петој офанзиви. Пред наше колоне су се испре-

чиле јаке непријатељеве снаге, а нарочиту упорност у одбрани и у покушајима да наше јединице по сваку цену задрже испољавали су четници Драже Михајловића. За њих су ти тренуци значили бити или не бити. Због тога је многим бојевима командовао непосредно Дража Михајловић. И не само Дража. Командно место немачког команданта снага за Србију тада је било у Краљеву. Ту је дошао зато што је сматрао да ће из Краљева најбоље моћи да прати ситуацију и командује свим снагама које су се бориле против нас.

Па ипак, ми смо увек смогли снагу да, иако смо били бројно слабији, пробијемо непријатељеву одбрану, да јој нанесемо ударе, да стигнемо чак до испред Ваљева. Наши борци су се, најчешће ручним бомбама, бајонетима, пиштољима, па и голим рукама, хватали укоштац с непријатељем.

У Шумадију, куда смо кренули средином марта, ипак нисмо стигли, јер је концентрација непријатеља свих боја — Немаца, Бугара, недићеваца и Дражиних четничких корпуса — била веома јака. А у нас (да наведем само тај пример), када смо се после двомесечних непрекидних борби заједно с Другом пролетерском бригадом нашли на планини Тари, једва по пет метака на пушку.

Али боравак наше бригаде заједно с бригадама Друге пролетерске и Пете (крајишке) дивизије и борбе које су тамо вођене имали су огроман значај. Народ је био уверен у снагу своје војске упркос томе што су је надмоћнији непријатељи вратили. Сусрет и победа су само одгођени. Синове Србије је српски народ видео како се, заједно с крајишким, далматинским и црногорским пролетерима, херојски боре за национално и социјално ослобођење земље. За све наше борце, опет, сусрет са Србијом је значио снажну моралну подршку: народ Србије је био уз своју војску, а

његову мржњу према окупатору није сломио ни трогодишњи терор окупатора и његових помагача.

Коначно, резултат наших борби и победа у западној Србији у пролеће 1944. године били су снажан замах ослободилачког покрета у Србији и стварање четири дивизије НОВЈ — у Јабланици, Топлици, Црној Трави и Тимочкој крајини. Оне ће нам бити чврст ослонац за то да у наредном продору у Србију, у лето 1944, потпуно успемо. Тешке борбе и напорни маршеви по западној Србији очеличили су Трећу српску бригаду, и она је била равноправна с осталим, већ прекаљеним, бригадама Друге пролетерске дивизије."

У ЦРНОЈ ГОРИ

После тешких непрекидних борби у западној Србији борци бригаде су се одмарали у питомој долини Лима, у цветним воћњацима око Беран-Села и Долца код Берана. Борци се окупљају после вечере и причају о томе како се бригада, комбинујући офанзивна и одбрамбена дејства, одупирала бројно и технички надмоћнијем непријатељу, који је брзо прегруписавао своје снаге и затварао готово све правце којима би кренуле јединице ослободилачке војске.

Борци с великим нестрпљењем слушају и вести о јединицама у Србији. Радост обузима срца и долином се разлеже песма:

***Ој, Србијо, мила мати,
нећеш више робовати.***

Пошто је ова територија већ дуже била слободна, то је за бригаду долазак овде добродошао да би се, између осталог, обезбедила наоружањем и муницијом које су савезници авионима доносили на аеродром у рејон Берана (сада Иванград). Авиони који су довозили опрему с тог аеродрома су пребацивали рањенике у болнице на савезничкој слободној територији.

Док је била на овом терену, Трећа бригада је, углавном, обезбеђивала аеродром и пребацивање рањеника. А сваким предахом између тих послова користила се за војничко и партијско политичко уздизање бораца и командног кадра. Стога је при штабу дивизије у Берану био организован партијско-политички течај на коме је било другова и из

Треће бригаде. Основне теме су биле: Пракомунизам (тако су називали првобитну заједницу), Робовласничко друштво, Феудализам, Капитализам, затим О дијалектичком материјализму, О интернационализму, О комунистичком манифесту и друге.

У самој бригади су борци обучавани да рукују оружјем које су добили. Једна од тема била је: Борба против падобранаца.

Тих дана почео је да излази бригадни лист „Наш пут“.

СВАКИ ТРЕЋИ — ЧЛАН ПАРТИЈЕ

Партијска организација се тада понајвише бавила сређивањем односа међу људима. То зато што су неки другови, јунаци из ранијих борби, који су испољили све особине добрих руководиоца, без икаквог разлога с командних дужности доспели у интендантуру или у друге лриштапске делове. Такви случајеви били су утолико осетљивији што је бригада била састављена од људства из две јединице које су настале и раније дејствовале у различитим условима, у два краја земље.

Након свестраног анализирања стања у бригади, комунисти су дошли до закључка да за борце није битно то ко је из које јединице дошао и да су односи донекле нарушени само због непромишљених поступака појединаца у политичком раду и кадровској политици. Пошто су грешке те врсте исправљене, касније о лошим односима није више било ни говора.

У то време, у лето 1944, сваки трећи припадник бригаде био је члан Партије. Већина осталих били су чланови Скоја, сви одлучни и чврсти борци. Такав састав бригаде омогућио је партијској организацији да успешно решава и неке задатке који су стајали пред јединицама. Она је стално развијала

борбени дух припадника бригаде, чувала и непрекидно јачала борбени морал људства, које је било изложено изузетно тешким напорима и великим искушењима.

Осим непосредног, свакодневног деловања комуниста, пре свега личним примером, примењивани су и други облици рада, између осталих, и политичке конференције по четима, на којима би један комунист, обично комесар или његов помоћник реферисао о политичкој ситуацији, а после би се о томе расправљало, постављала би се питања и давали одговори.

Комунисти су најпре на својим састанцима разјашњавали политичка питања и изграђивали јединствене ставове, а онда су решавали о томе када ће се држати конференција и о чему ће се на њој расправљати.

Партијска организација је развијала и теоретски рад, и то на посебним теоретским састанцима партијских ћелија. Расправљало се о националном и сељачком питању, дијалектичком материјализму и слично. О томе су комунисти разговарали и на застанцима за време маршева или одмора, па и на положају за време затишја. То је била својеврсна припрема чланова Партије како би могли тумачити политичке и друге догађаје осталим припадницима јединице, у непосредном разговору или на конференцијама.

Такав, интензиван рад почео је у Пониквама (а било га је и раније — у Првој јужноморавској и Првој шумадијској) и редовно се развијао за време похода у Србију и на путу у Црну Гору, да би се још више појачао за време боравка јединице у долини Лима. Ту су се припадници јединице спремали за то да, сви до једног, буду активни политички радници и пропагатори идеја за које су се борили. То је било утолико значајније што је непријатељ, користећи се моћним пропагандним

средствима, неуморно клеветао народноослободилачку борбу и Комунистичку партију, нарочито у крајевима кроз које су борци Треће бригаде, с осталим јединицама, имали да прођу.

На првом походу у Србију становништво неких села је, под непријатељевим утицајем, бежало испред бригаде. Борцима је то тешко падало, па су просто тражили људе и причали им о томе за шта се боре, о потреби да међу нашим народима влада братство и јединство. Непријатељску пропаганду су обезоружавали лепим поступањем према народу, па и према четницима пошто су они претежно били присилно одведени у четничке јединице.

Партијска организација се посебно бринула о односу сваког појединца и сваке јединице према народу и његовој имовини. За грешке у том погледу комунисти су одговарали на састанку ћелије и четној конференцији, а остали припадници јединице на четној конференцији. Партијске ћелије су претресале проблеме у снабдевању, исхрани, одржавању хигијене, а предмет њене највеће бриге и пажње били су рањеници.

Партијску ћелију је имала свака чета, сваки самостални вод и штаб бригаде. Организацијама у батаљонима руководили су бирои, чији су секретари били заменици комесара батаљона, а чланови: комесар батаљона, секретари ћелија и руководилац организације Скоја. Партијском организацијом бригаде руководио је заменик политичког комесара бригаде.

Упоредо с партијским ћелијама у свакој чети и самосталном воду била је организација Скоја. Преко те организације Партија је руководила омладином васпитавајући је у комунистичком духу. Омладинци су, заједно с комунистима, у свим, па и у најтежим, ситуацијама, испољавали снажљивост и самоиницијативу у савлађивању свих препрека на путу ка победи.

СУСРЕТНИ БОЈ

Одмор у долини Лима није дуго трајао.

Непријатељ је опет чинио све што је могао да спречи продор главних снага Народноослободилачке војске у Србију. Тако, између осталог, предузима офанзивне операције и против снага које су се концентрисале за продор у Србију и против јединица које су већ биле тамо, на великој слободној територији у Топлици, Јабланици и Пустој реци. Са те територије оне су потисле непријатељеве снаге у Ниш, Лебане, Прокупље, Лесковац и Куршумлију. Пет новоформираних српских дивизија у том крају угрожавало је најважније комуникације и главне раскрснице на њима. Осим тога њихова слободна територија је могла да послужи и за прихват других јединица Народноослободилачке војске.

После 10. јуна Немци, неколико пута узастопно, безуспешно нападају на положаје Друге дивизије. Да би се спречило да дође до изненађења, Трећа бригада, према наређењу штаба дивизије упућује један батаљон (Други) у Штитаре, тамо где није било снага дивизије, са задатком да контролише Лим до Фемића крша и осујети сваки покушај Немаца да се пребаце на леву обалу реке. Тај батаљон је имао задатак да, ако се укаже потреба, садејствује Четвртој пролетерској бригади (на Градини) и деловима Треће дивизије (на Фемића кршу).

Батаљон још није био честито ни стигао на циљ, а Немци су га стали тући артиљеријом. Од експлозија првих граната рањен је заменик команданта батаљона.

Тај батаљон је, упркос свим мерама безбедности, доживео велико изненађење. Немци су се, наиме, ноћу, између 1. и 2. јула неприметно провукли кроз положај батаљона код Дрезге и избили у село Штитаре код штаба батаљона. Све се то

десило тако изненада и брзо да батаљон није стигао да пружи организован отпор него се, готово без борбе, повукао ка Берану.

Обавештен о продору Немаца, командант бригаде Никола Љубичић најхитније упућује Први батаљон у сусрет Немцима. Задатак је био кратак: на сваки начин зауставити Немце који надиру и спречити их да продру у Беране.

У сусретној борби Први батаљон је тако енергично и вешто дејствовао да је за сат и по потпуно разбио групу од око 200 Немаца и дошао до богатог плена у оружју, одећи и другој опреми. Многи борци су се после тог окршаја обукли у немачке униформе.

Тај успех је био веома значајан, јер је то била прва већа борба бригаде с немачким снагама.

Батаљон се после окршаја код Дрезге утврдио на левој обали Лима. За успех у тој борби похвалио га је штаб бригаде, а сељаци су га наградили даровима. Мада су и сами много оскудевали у храни, сељаци су изнели борцима готово све што су имали говорећи:

„Што је у селу — ваше је, јер да вас није било, Швабе би узеле све“.

ТРАГОВИ НАСИЉА

У исто време се и на Градини распламсала ноћна борба. Јединице Четврте бригаде и батаљони Треће српске су најпре задржале, а затим у противнападу разбиле око 3.000 непријатељских војника који су имали задатак да на сваки начин овладају левом обалом Лима и заузму Беране, пре свега ради аеродрома.

На попришту борбе остало је 70, а пред батаљонима Треће бригаде лежала су 23 немачка војника. Непријатељ је, сем тога, 25 палих и 125 ра-

њених извукао. Четврта бригада и батаљони Треће бригаде изгубили су 6 бораца и 14 је рањено.

То је био само увод у борбе које су тек предстојале и које ће бити још теже. Немци су 18. јула око 7 часова извршили напад према Андријевици. Већ сутрадан су је заузели и продужили према Берану. У том нападу су учествовали немачка легионарска 21. СС дивизија, ојачан 14. брдски ловачки пук немачке елитне 7. СС дивизије, два пука албанске квислиншке војске и делови немачке легије „Кремплар“.

Бежећи пред непријатељем, стизале су колоне избеглица из села у којима се водила борба: жене са голишавом децом у наручју, мајке босе с нешто мало хаљина држећи дечицу на грудима. Бежали су из својих домова носећи само мало постељних ствари.

Колона бескућника била је дугачка. У очима тих људи биле су сузе, преко њихових усана су прелетале речи страха:

— Швабе иду, пале, убијају, унишавају све!

У таквој, новој ситуацији два батаљона Треће бригаде остају на положајима између Берана и аеродрома, а један са батаљоном Четврте бригаде одлази на положај код села Трпче ради затварања пута од Андријевице према Беранима. Оба батаљона, под командом начелника штаба Треће бригаде Милоша Манојловића почињу да минирају и руше цесту.

Сутрадан, 21. јула, батаљон Треће бригаде садејствује Четвртој и Другој пролетерској у противнападу. Касно увече враћа Дрезгу. Немци нагло узмичу. За њима остају ужасни призори.

Ево како је то у бригадном листу описао борац Драгиша Ћирић:

„На прагу једне куће страشان приказ: голишава жена раздрљених груди лежала је с главом забаченом уназад, чврсто држећи у наручју своје тро-

годишње дете. Очи су јој биле отворене... а лобања с дугом црном косом и просутим мозгом лежала је мало даље. Млаз усирене крви руменео јој се на усни сливан низ леви образ. Дете је лежало преко ње. Његове ручице су држале њену горњу хаљину, а детиња плећа крвава. Види се траг фашистичког бодежа.“

Гонећи Немце Трећа и Друга (пролетерска) и Девета (црногорска) бригада 25. јула ослобађају Андријевицу.

Потиснути ка Мурини, Немци су се нашли у врло критичној ситуацији: били су окружени са свих страна и трпели су тешке губитке. Налазили су се пред потпуним поразом. Али баш у време тих борби још више се погоршала ситуација у коју су биле запале српске дивизије захваћене немачком офанзивом у Топлици и Јабланици, па је врховни командант наредио да Друга, Пета и Седamnaеста дивизија прекину дејство у Црној Гори и одмах крену ка Ибру, ради продора у Србију.

Штаб Треће бригаде је одмах одржао састанак са штабовима батаљона, на коме су укратко размотрене прошле акције и на коме је указано на пропусте који су учињени. Понајвише је било речи о наредним задацима. Свим руководиоцима је скренута пажња на то да у додиру са становницима места кроз која пролазе ништа не говоре о снагама које продиру у Србију, да до тих података не би дошао непријатељ.

Да би тајност била што већа, свака јединица је добила шифрован назив.

ПРОДОР У СРБИЈУ

Праћена кишом и другим недаћама, бригада је, заједно с осталим снагама одређеним да продру у Србију, 28. јула увече кренула на нов задатак. (Пре марша су извршене измене у штабу бригаде: пошто је ЈБубичић постављен за вршиоца дужности начелника штаба Друге дивизије, за вршиоца дужности команданта Треће бригаде је постављен дотадањи начелник штаба Милош Манојловић.) Села у којима је требало да се бригада првог августа увече размести ради одмора била су попаљена.

Настављајући покрет, 2. августа бригада стиже у село Бербериште. Њен задатак је био да обрзугује леву колону дивизије и изврши наступни марш преко Крстаца и Шанца, с тим да један батаљон пређе Ибар код Језерина, поруши друм и пругу и затвори правац према железничкој станици Лешку. Остале снаге бригаде требало је да пређу Ибар код Доњег Крњина.

Извиђачи бригаде већ сутрадан обавештавају да непријатељ довлачи појачања на железничку станицу Лешак. Нешто касније — нови извештај извиђача:

— У више колона, непријатељ нам иде у сусрет.

Јединице настављају пут ка реци. Други батаљон се спуштао благом издуженом косом, а први је ишао јаругом лево од косе. Нешто даље улево биле су јединице Седамнаесте дивизије, а десно Четврте пролетерске бригаде.

Предвече је на Крстацу изненада дошло до борбе између Другог батаљона, који је био најистуре-

*Група јужноморавских партизана на Великом Јастрецу
у пролеће 1942.*

Партизани Кукавичког одреда 1943. године

Група партизана из Јабланице 1943. године

нији на коси, и Немаца. Окршај је био жесток. То се могло закључити и по јачини ватре. Приметивши то, Први батаљон је продужио јаругом. Немци, ваљда, нису очекивали да ће партизанске снаге отићи у јаругу, те су тамо били сместили комору, која је готово без борбе била заплењена.

У ранчевима је било слаткиша, чоколаде, цигарета, па и колоњске воде и помаде. Батаљонски кицош Перишић снабдео се том приликом са више кутија помаде. Када су га другови запитали шта ће му толико одговорио је:

— Мислим ја и на наше другарице, нисам као ви.

У ранчевима су се нашле и беле коцкице налик на шећер. Радозналци су и ту „посластицу“ пробали — и сви добили грчеве у стомаку.

Борци настављају покрет. Обазриво и хитро се приближавају коси заобилазећи положаје с којих су Немци одбијали напад Другог батаљона.

Заузети оним што се дешава испред положаја, непријатељеви војници нису ни приметили да им се чете Првог батаљона примичу с леђа. Неочекиваним ударом Први батаљон се као клин забио у немачки положај. То је изведено тако изненада и дрско да Немцима није остало друго него да се почну повлачити. Први батаљон их потискује ка реци.

Када је изгледало да је пут ка Ибру отворен, са узвишице изнад реке борце Првог батаљона дочекује снажна ватра. За тренутак су застали. Опет се први дигао и хитро јурнуо Војислав Манојловић, прослављени јунак из пријеполске битке. Само неколико тренутака је сам ишао кроз густу ватру, а онда је за њим кренула цела чета.

На домаку циља Воју погађа парче минобацачког зрна. Око њега је већ било пало неколико другова из чете. А он, онако рањен, настављајући

борбу, први избија на узвишицу и спушта се на обалу реке. Тек тада је превео рану.

То му је била трећа рана. Понајвише јада задала му је друга, када је рањен у Мачиоцима јануара 1944. године. Тада је рањен у десну руку. Рана је била тешка, те је рука остала згрчена. Прстима није могао повлачити обарачу. Воја је брзо научио да левицом рукује пушкомитраљезом. И није се раздвајао од њега све док није погинуо на домаку родног краја, у борби за Крушевац — код Малог Шиљеговца.

Када је почео рат Воја је имао 14 година. Син скромног и сиромашног сељака из села Бање код Аранђеловца, притиснут немаштином, није могао ни основну школу да заврши. А био је бистар и марљив дечак.

Прича о њему је једноставна:

Упознао се с неколико скојеваца. Од првих дана устанка помаже партизанима.

У шумарку изнад Бање, онде где је напасао сеоска стада, састајао се с друговима. Доносио им је храну, чинио разне услуге. А они су му причали о ослободилачкој борби и њеним циљевима, говорили му о својим сновима, сањарили о будућности.

Дуго је то за многе била тајна. Онда се у селу почело говоркати о Војиној сарадњи с партизанима. Приче су дошле и до ушију оних који то нису смели знати. Воја је морао да бежи.

Тако се септембра 1943. нашао у Шумадијском одреду, постао је његов борац.

Када је у Даросави, октобра 1943, непажњом оних који су били на обезбеђењу угрожен Главни штаб за Србију, Воја на своју руку стаје на чело вода, зауставља нападача и разбија га.

Тек што се смирила пуцњава, на путу су затупњали камиони. Први је пројурио поред Воје. Кад је наишао други одјекнула је експлозија. Тако

исто и приликом наиласка трећег, четвртог, петог и шестог. Немци су тукли иза преврнутих камиона.

Окршај није дуго трајао. А његов биланс је био: 47 непријатељевих војника мање, 6 запаљених камиона. Из једног камиона Воја је изнео пушкомитраљез.

После је командир дао заплењено оружје Воји да га носи.

Много касније, када је као борац Треће бригаде у долини Лима разговарао с друговима присећајући се борби у Шумадији, Воја је говорио: „Да су ми узели пушкомитраљез узели би ми другара уз кога сам заборављао на смрт, на страх. А жив човек мора и да се плаши. Али пред сваку битку стиснем зубе и кажем себи: не смеш, Војо, да се плашиш, гледају те другови“.

После ослобођења је проглашен за народног хероја.

Јединице су у малим колонама почеле да прилазе реци. Заустављају се на самој обали.

На другој страни, на друму поред реке, била је јача немачка моторизована колона. Војници из те колоне су мирно прали порције, а онда, не чекајући свануће, наставили пут на север, тамо где су јединице Седамнаесте дивизије водиле борбу с Немцима.

Благодарећи томе, и водичу који је добро познавао реку, Први батаљон је на једном газу, лако — без борбе, савладао водене препреке и обезбедио мостобран.

Убрзо је и Трећи батаљон био спреман да пређе преко реке. Он је имао и неколико чамаца.

Када су први чамци пошли и када су коњи почели да пливају, на другој страни, на друму, појавила се нова немачка колона. Између насипа и реке окупљале су се, под копреном мрака, чете

које су прешле. Чекале су -да се сви превезу. Али чамаца је било мало, па је прелазак ишао споро.

Трећи батаљон је спреман да настави пут. Насипом је протутњало још неколико камиона. Пролаз је био слободан.

Пошто су ишли преко ораница, борци су тешко извлачили ноге из расквашене земље. У даљини су опет блеснули фарови камиона.

Насип мора да се пређе. Колона трчи. Последњи ипак нису могли да пређу. Враћају се у заклон.

С друге стране насипа наставља се трка. На реду је железничка пруга. И она је лако савладана.

ВИШЕ ЗАРОБЉЕНИКА НЕГО БОРАЦА

Све јединице су на десној обали Ибра. Два батаљона остају на железничкој прузи да би порушили објекте на њој. Задатак су извршили одбијајући нападе непријатеља са станице Леска и тукући се са онима који су били на железничкој станици Дренку. Рушење је настављено и идуће ноћи, а онда су све јединице отишле на брда изнад пруге.

Касно увече један батаљон је кренуо на брдашце испред села Дрена, на узвишицу на којој су се Немци ваздан утврђивали. Била је месечина, па се преко брисаног простора никако није могло прићи немачким рововима. У пакленој пуцњави Баја Флота је рањен у руку, те је пошао да се превије. Уз пут угледа поручника Кнежевића како скакуће на једној нози тражећи помоћ. Баја је похитао да га пренесе у превијалиште. Тек што су кренули неколико корака, обори их тресак гранате која је пала крај њих и обојицу поново ранила.

Батаљон се повлачио.

Тешко рањени Баја једва је смогао снаге да каже:

— Другови, не остављајте ме, убијте ме.

Болничарка Дара из Даросаве, видећи га уна-
каженог, потегне пиштољ.

Уто је, срећом, наишао Александар Ивановић.

— Шта радиш? — упита строго.

— Молио ме Баја да га убијем.

Ивановић је развио шаторско крило и уз помоћ
болничарке понео Бају, који се после лечења у
Италији вратио у земљу опорављен.

Пошто је оперативна група савладала немачку
одбрану на Ибру и почела се хватати огранака
Копаоника, Немци су, 5. августа, одлучили да њој
у сусрет упуте четничку групу јуришних „корпу-
са“, без једног „корпуса“, уверени да ће тим сна-
гама, које ће се користити замљешним објектима
повољним за одбрану, успети да је зауставе на
Копаонику и спрече је да даље надире ка Топлици
и Јабланици.

Прозревши намеру Немаца, штаб оперативне
групе је наредио својим дивизијама да, наступа-
јући ка Копаонику левим крилом (Седамнаеста ди-
визија), разбије и сломи четничке корпусе, а да
десним крилом (Друга пролетерска) продре у по-
задину четничких снага ради спречавања доласка
појачања из Куршумлије, Прокупља, Бруса и
Александровца.

У тој ситуацији Трећа бригада добива посебан
задатак: да групе бораца који су родом из тих
крајева упуте дубоко напред, у позадину непри-
јатеља ради прикупљања података о четничким
снагама из целе Србије, које су кренуле из Јабла-
нице и Топлице према Копаонику у сусрет једи-
ницама Народноослободилачке војске које су про-
дирале са запада.

На основу података до којих су дошле те групе
под руководством Ђорђа Нешића, обавештајног
официра бригаде, и уз помоћ народа, јединице Дру-
ге дивизије су на путу ка Копаонику разбијале и
уништавале целе четничке јединице.

Први батаљон Треће бригаде је у једном окршају заробио више четника него што је имао бораца. Четници су били махом мобилисани сељаци. Када је стрелачки строј батаљона пришао њиховим рововима и засуо их митраљеским рафалима и бомбама, одједном се зацрнела блага падина брда. Четници су почели да беже, а батаљон је јурио за њима. Ретко ко је пуцао. Чули су се само галама, смех, вика. Четници брзо беже, а партизани у стопу за њима. Многе сустижу и заробљавају.

Политички комесар батаљона је после борбе окупио заробљене четнике и објаснио им циљеве народноослободилачке борбе. На крају им је рекао:

— Ко жели да се бори против окупатора и домаћих издајника нека пређе овамо (руком им је показао место), а остали могу кућама.

Неколико четника је одмах прешло на место које им је комесар показао.

ХЕРОЈ ДРЕНИЧКИ

Потукавши на Копаонику четничку 4. групу јуришних корпуса, најборбеније јединице Драже Михајловића, које су изгубиле петину својих снага — оперативна група дивизија наставља дејства ка Топлици и Јабланици.

Већ 13. августа бригада укршта оружје с бугарским 22. пуком код Сагоњева, недалеко од Куршумлије.

Батаљони се примичу положајима. Док митраљесци засипају грудобране бугарских ровова, борци прилазе сасвим близу. Посматрају како непријатељеви војници у страху пуцају увис не смејући да помоле главе. Они смелији једни другима добацују бомбе које су се стале котрљати према борцима Треће српске. Морали су да устукну.

Појавили су се и авиони. Истресали су товари бомби на шумовите падине, али без икаквог резултата. У дејство је ступила и њихова артиљерија. Сада непријатељ прелази у напад.

Бригада је, упркос бројној надмоћности противника, одолевала његовим нартајима све док јој у помоћ није стигла Четврта пролетерска. Тада оне прелазе у противнапад. Уто је у бок и позадину бугарског пука ударила Друга пролетерска бригада. Изненађен неочекиваним препадом, бугарски пук се у нереду повлачи ка Куршумлији остављајући на бојишту 59 војника. Пук је у тој борби изгубио још 58 војника, и два официра који су пали у заробљеништво; изгубио је и доста оружја, те казане са тек скуваним пасуљом. Али за њих су становници Сагоњева припремили много богатију и разноврснију трпезу.

Трећа бригада се вратила из те борбе без команданта батаљона Божидара Стојановића Дреничког, лугара из Медвеђе, који је неко време живео у Дреници на Космету, па му отуда назив Дренички; вратила се без човека изузетне људске лепоте и храбрости, о коме су се још за живота испредале легенде.

Један од најпопуларнијих бораца целе Јабланице пао је од гранате док је постављао задатак батаљону.

Дренички је међу првима ступио у строј Јабланичког партизанског одреда.

Младом храбром борцу поверен је посебан задатак: да пресеће колоне немачких тенкова који су децембра четрдесет прве надирали према Лебану.

Дренички и његови другови су за борбу против тенкова имали само обичне пушке и ручне бомбе.

Недостајање оружја Дренички и његови другови су надокнађивали храброшћу. Притајени у јарку

крај пута према Лебану, чекали би тенкове. Када би челни тенк пришао тако близу да својим оруђима не би могао да их туче, Дренички би се нагло дигао, хитро скочио на тенк и у њега убацисао бомбе кроз отворену куполу. Из челичне грдосије букнуо би пламен, а Дренички неустрашиви јунак, опет би се нашао у јарку крај другова.

У једној од таквих борби „прса у прса“ с тенковима Дренички је тешко рањен.

Када се опоравио од рана, постао је мајстор и за извођење напада на бункере. Једном је стрелачки stroj застао пред пушкомитраљеским гнездом. Дренички је, кроз најгушћу ватру, одмах притрчао непријатељевом митраљезу и засуо га бомбама. Пушкомитраљеско гнездо је ликвидирано, а пут партизанима је био отворен. То је могао да учини много безбедније по себе, пузећи потрбушке, али он као да је хтео да потврди речи које је често изговарао: да њега зрно у најгорем случају може да рани, а никако да усмрти.

Ослободилачки покрет у јужној Србији се развијао, а с њим и Божидар Стојановић Дренички. Најпре је био командир чете, па командант батаљона у Првој јужноморавској, а затим у Трећој српској бригади. Увек идући испред строја, с батаљоном је прокрстарио Србију, Босну, Санцак, Црну Гору. Било је дозвољено да борци у критичном тренутку чују глас команданта Дреничког, глас Олује како су га у шали звали, па да им се врати самопоуздање. Имали су у рвеха неограничено поверење. Вазда је био на најтежим деловима положаја, увек у првој борбеној линији. А за време напорног марша преко Озрена, сазнавши да су другови који су носили рањеног Мишу Дудића решили да га оставе, Дренички је похитао натраг да сам носи рањеног друга, оштро корећи оне који су, опхрвани умором и глађу, решили да оставе рањеника.

УПАД У ПРОКУПЉЕ

Упоредо с продором Оперативне групе на Копаоник и у Топлицу Први пролетерски корпус је избио на Златибор, а Дванаести ударни корпус (16. септембра) на планину Тару.

Главни задатак тих снага у Србији био је да разбију окупаторско-недићевску и четничку власт, а затим да у новоослобођеним крајевима образују нове јединице Народноослободилачке војске и помажу успостављање народне власти онде где је до тада није било.

Извршавајући тај задатак, Трећа бригада је у ноћ између 20. и 21. августа прешла путеве између Куршумлије и Блаца и Куршумлије и Прокупља и наставила да продире све дубље не обазирјући се на непријатељеве јединице које су остајале лево и десно од места продора Треће бригаде и претећи да угрозе њене бокове. То је, у ствари, била добро замишљена замка. За Трећом бригадом су на нешто већем одстојању, одатле ишле јединице Друге дивизије, а нешто лево јединице Седамнаесте дивизије. У њихове ватрене цакове упадале су све непријатељеве јединице које су се спремале да ударе Трећој бригади у бок.

Народ је хитао у сусрет својим борцима. Биле су то махом жене (мушкарци су били углавном у Народноослободилачкој војсци), са тепсијама гибанице и пусторечким погачама у рукама, а девојке с котарицама воћа и с цвећем. Дочек се свуда претварао у славље. Највеличанственије је било у Коњуцу. У том селу се окупило око пет хиљада људи. Испред села славолук од природног цвећа с натписом:

„Добро нам дошли, наши пролетери!“

Дан је био сунчан. Од јутра су почели да пристижу свечано одевени људи. Борци и мештани певају борбене песме. Наједном команда за строј.

Стигао је Коча Поповић, командант Главног штаба Србије. Пошто је обишао строј, Коча је са свечане говорнице поздравио борце одајући им признање за успехе у дотадашњој борби.

Многи младићи су добровољно ступили у бригаду, али ту, у Пустој реци, бригада се први пут почела попуњавати и мобилисањем људства.

На путу од Коњувца ка Прокупљу Трећу бригаду су сачекали представници бугарских окупаторских јединица које су биле у Прокупљу, молећи да Шумадинци и Топличани не нападају град и тврдећи да ће они сами предати оружје.

У штабу бригаде су проценили да команда бугарског гарнизона жели да добије у времену. Али неки другови из Главног штаба Србије (бригада је у то време била под његовом непосредном командом) нису тако мислили, па је напад на град одложен. Већ у зору 1. септембра стигло је обавештење да су у Прокупљу остале само заштитнице окупаторских јединица.

Трећи батаљон бригаде био је најбржи. Први упада у Прокупље и ослабађа га. Трећи дан по уласку батаљона у град — неочекиван обрт. Осам немачких тенкова и шездесетак других возила изненада улазе у Прокупље тутњећи његовим улицама. Трећи батаљон није могао да спречи Немце да продру, те се повукао ка Ристовници. Група његових бораца је испред тог села ужурбано прекопавала друм да би немачким тенковима запречила пут у том правцу. Али тенкови су наишли пре него што је канал био ископан. Притешњени између стрмог брда и амбиса на десној обали Топлице, борци су по самој ивици амбиса полегали с пушкама на готовс.

Први тенк се зауставио пред ископом. Из њега је искочио официр с пиштољем у руци. Разгледао је свеж ископ осветљавајући га батеријском лампом, па је онда сноп светлости уперио баш тамо

где су били борци који су лежали десетак метара од њега и нишанили. Борци су били у великој недоумици: официра би лако смакли, али би се онда и сами изложили опасности, јер нису имали куд да се повуку. Притајили су се и чекали.

Суочен са опасношћу занемео је и Немац. Неко време је непомично стајао. Борцима је то трајало као вечност. Немац је затим спустио пиштољ у футролу и угасио лампу. Промрмљао је нешто на немачком, увукао се у оклоп и — тенк се вратио.

Сутрадан око 9 часова Немци су, узевши све гориво из складишта, напустили Прокупље. Ради бензина су и упали у град.

Наредних дана — акција на прузи између Житковца и Сталаћа, победа на Ђуниском вису и напад на Трубареву, па демонстративни напад на Крушевац. Све то за четири дана.

У то време је у бригаду ступило више нових бораца. У извештају који је 10. септембра упућен Штабу дивизије пише:

„Деветог овог месеца добили смо 230 бораца. Они су добровољно ступили у Народноослободилачку војску. За сада бригада има 1.150 бораца. Потребни су нам, што хитније, оружје, одећа и обућа...“

ВАТРОМ ИЗ ПУШКЕ ОБОРИО АВИОН

У Другој чети Другог батаљона већ се било забавило на то како је четрнаестогодишњи Драгољуб Спасић постао ратник и четни курир. Само се причало о његовим курирским згодама и невољи с оделом и ципелама.

Борци су се, као што се зна, подмиривали оделом отетом од Немаца. За малог Драгољуба било је тешко наћи одело и обућу који би му по величини одговарали. Зато их је подешавао, преправљао, понекад би једноставно скратио ногавице и

рукаве одела. Ципеле се нису могле тако лако пре-
правити. А пошто су му увек биле превелике, про-
сто се губио у њима.

Оно што се о малишану понајвише причало тих
дана и по чему се он надалеко прочуо, десило се
потпуно неочекивано. Његов Други батаљон је био
на положају код Крушевца. Једне ноћи је ровове
батаљона надлетео немачки извиђачки авион дво-
крилац, (рода).

Тај авион је задавао јединици доста брига. Јер
немачки извиђачи би откривали наше јединице,
па би после долазили бомбардери и други добро
наоружани авиони и тукли их из ваздуха.

Када се тог септембарског предвечерја појавила
рода изнад рова у коме је била команда Друге чете,
курир Драгољуб је, никога не питајући, потегаво
пушку, нанишанио колико се могло у мраку и
опалио два светлећа метка. Први је отишао нешто
десно од авиона, а други је нестао негде око трупа.

— Шта радиш? — скочио је љутито командир
Друге чете. — Прекини пуцњаву, не откривај по-
ложај!

Док је командир корио Драгољуба, гзион се
некуд изгубио и није се више појављивао.

Сутрадан су борци задиркивали малог Драго-
љуба и збијали шале на рачун новопеченог „про-
тивавионца”. Али тада су чули нешто што нико
није очекивао, а најмање исмејани Драгољуб. У
команду чете су дошли сељаци и обавестили да се
те ноћи на пољану изнад села срушио авион.

Био је то двокрилац који је летео изнад поло-
жаја Другог батаљона. Утврђено је да је срушен
поготком из пушке. Пошто те вечери нико сем
Драгољуба није гаравио пушку, тај успех је, при-
родно, био успех малог курира. За њега је то била
велика радост. А они који су до тада збијали шале
на рачун малишана од срца су му пружили руку
и честитали му.

Предвече 18. септембра Други батаљон бригаде полази преко Западне Мораве. Његови борци прилазе води. Почињу да је газе. С друге стране блесну ватра. То им је добродошло да сазнају где су четници. Командири упућују једну групу бомбаша нешто даље низводно, а другу узводно. Оне нечујно прелазе реку, заобилазе противничку заседу и неочекивано је, препадом с леђа, заробљавају готово без метка.

Батаљон је пред Вратарима. У селу је више од хиљаду четника. Однос снага — неповољан за батаљон. Командант се ипак одлучује да нападне из покрета.

У првом налету батаљон је просто распршио непријатеља и заробио 1.200 тек мобилисаних четника. Дошао је до богатог плена. Борци су се понајвише обрадовали муницији (пуна четвора кола), а добро су им дошле и тканине за одело.

Продужујући ка Глобару, заробљавају још две стотине четника.

КОМАНДАНТ ТОМА

Тек формирани Четврти батаљон (командант је био Тома Бреуљ, а политички комесар Божа Жижић; помоћник политичког комесара Жарко Васиљевић, **а** заменик команданта Сава Вуковић) продро је дубоко у непријатељеву територију код Крушевца и заробио више стотина четника. Оружјем ког се у тим акцијама дочепао батаљон је наоружао све своје борце. Тако опремљен, 20. септембра се код Текије цео дан у окружењу борио с немачким и љотићевским снагама и увече пробио обруч, прешао Мораву и спојио се с осталим јединицама бригаде изгубивши 4 друга, међу њима командира и комесара Треће чете.

Успеху је највише допринео командант батаљона Тома Бреуљ, радник из Крушевца код Бенковца, који је и много пута раније потврдио своју храброст и умешност у руковођењу јединицама.

Од првих дана окупације народни херој Бреуљ учествује у диверзантским акцијама у Београду. Половином четрдесет друге ступа у Први шумадијски одред и одмах постаје заменик политичког комесара чете.

Октобар 1942. Шумадинци су били код Трешњевице недалеко од Аранђеловца. Напао их је много јачи противник. Они су га ипак одбацили натраг. Тома се, потрчавши, нагло пробијао кроз непријатељев разбијен стрељачки строј.

Онда је дошло до обрта. Сада Шумадинци морају да узмичу. Тома је одједном осетио бол дубоко у грудима. Био је истурен, далеко од другова. Нису му могли помоћи.

Четници су (било их је двојица) појурили да га живог ухвате. Веровали су да ће с рањеним партизаном лако изаћи на крај. Тома им се храбро супротставио. У једном тренутку отео је једном пушку и из ње убио обојицу.

Оставља одсечен од јединице, рањен и непревијен, тек после седам дана лутања успео је да се врати у одред.

У борби с четницима априла четрдесет треће на Руднику Тома се са осам другова борио до последњег метка, штитећи одступницу осталим друговима. Том приликом је са чистине, под снажном непријатељевом ватром, успео да извуче рањеног друга.

Пошто је формирана Прва шумадијска Тома је постављен за заменика команданта батаљона. У пријеполској бици, после погибије команданта батаљона, командује борцима два батаљона и увече их изводи из окружене зграде.

ВЕЛИКИ УСПЕХ ПРОТИВТЕНКОВАЦА

Двадесет првог септембра опет измене у руководству бригаде. За команданта је одређен мајор Михајло Гавриловић, а за комесара мајор Живомир Јеремић. Два дана касније Друга дивизија обавештава Главни штаб Србије да су њене јединице, међу њима и Трећа бригада, извршиле задатак: на левој обали Мораве су потпуно разбиле четнике, дезорганизовале их и унеле панику у њихове редове.

На реду је била борба за Крушевац, Трстеник, Врњачку Бању и насеља северно од Западне Мораве. Иајпре је ваљало покидати комуникације између тих места. Трећа бригада добива задатак да се њена три батаљона спусте на железничку пругу и друм између Крушевца и Сталаћа и да их из темеља поруши изводећи демонстративне нападе на Крушевац.

Сутрадан, 25. септембра, у штаб дивизије је стигло обавештење да су Други и Трећи батаљон претходне ноћи сишли на пругу, срушили мост дугачак осам метара и уништили део пруге код моста и да је Четврти батаљон, изводећи демонстративан напад на Крушевац, потиснуо непријатеља чак до Расине и у зору се повукао. У извештају се говори и о нападу Првог батаљона на Тунис, где су се Немци и белогардејци врло упорно бранили уз подршку тенкова.

Без предаха, бригада улази у нове окршаје: борба код Мешева. Исход: непријатељ је изгубио 23 војника, а више војника је рањено. Строј бригаде остаје без четири борца, а 17 је рањено. Затим жесток окршај код Церове горе недалеко од Крушевца, па напад на непријатеља код Горњег и Доњег Степоша. Заробљено је шест четника и заплениено шест кола муниције. Све то за три дана.

— Одмах затим нов смео потхват: прелазак на леву обалу Расине ради павезивања са Шестом српском бригадом и прихвата њених тешких рањеника. Али оружје којим је бригада располагала није било довољно ефикасно за обрачун с немачким тенковима. Упркос томе што је у борбама испољена крајња упорност, бригада се морала вратити на десну обалу реке.

Сада четници и недићевци, уз подршку 16 немачких тенкова, полазе у напад код Горњег Степоша и Мешева. Противтенковски вод бригаде сачекао их је на две стотине метара. Тек тада су, на команду заменика командира Живка Томића, грунула оба топа. Још један тресак и први тенк је букнуо у пламен. Оштећена су још два тенка, те су остали морали да стану. Али тенкисти се убрзо сређују и опет полазе напред.

Великом успеху противтенковаца највише је допринео нишанџија Милутин Крстић, врло спретан и присебан артиљерац, који је тих дана у свој ратни биланс уписао још два подвига: топовском гранатом је уништио авион на аеродрому у Крушевцу и избацио из строја још један тенк код Горњег Степоша, у борби у којој су штаб бригаде, приштапски делови, па и делови културне екипе, под непосредном командом команданта Гавриловића, цео дан одбијали настртаје Немаца.

Својеврстан подвиг учинио је и Душан Филиповић, борац пратећег вода бригаде. Он се попео на трешњу и митраљеским рафалима, из непосредне близине, распршио непријатељеву чету која је са заставом ишла на положај.

Сутрадан, 3. октобра, штаб бригаде пише дивизији:

„Наша два батаљона која су била на положају код Горњег Степоша и Мешева нису могла да се одрже због тога што је непријатељ био јак и што је имао тенкове ...

*Народни херој
Војислав Манојловић*

*Народни херој
Момчило Поповић*

*Народни херој
Ратко Мандић*

*Народни херој
Тома Брцуљ*

Јужнолоравски партизански одред у Србији 1943. године

Диверзантска група Првог јужноморавског партизанског одреда 1. маја 1943. у селу Шумарцима

Молимо ако имате нагазних мина бар неколико комада, пошаљите нам да можемо да минирамо друм. Јер изгледа да су ови тенкови доста велики те наш топ не може да их оштети. Јуче је десет граната испаљених из топа погодило тенкове, али су се све оне одбиле увис и прелетеле их.“

Дан касније је минерско одељење бригаде положило неколико мина код Степоша и Липовца. Из предострожности, сељаци су обавештени да се тим путем не крећу, али они нису веровали да је пут миниран па су трајица страдала.

БИТКА ЗА МОРАВСКУ ДОЛИНУ

Када су јединице Оперативне групе дивизија, Првог пролетерског и Дванаестог корпуса Народноослободилачке војске допрле до брдовитих предела Суворора, Рудника, Венчаца, Букуље и Космаја, у срце Шумадије, тамо, на истоку, између река Мораве и Тимока, у ширем рејону Ниша, дивизије Тринаестог и Четрнаестог корпуса Народноослободилачке војске водиле су тешке борбе с немачким јединицама које су улагале велике напоре да трупама Трећег украјинског фронта спрече улазак на територију Југославије.

Совјетске трупе су ступиле на југословенску територију после склапања споразума између маршала Тита и владе Совјетског Савеза о томе да јединице Црвене армије учествују с Народноослободилачком војском у борбама за ослобођење источног дела Србије и Београда.

Сви покушаји Немаца да задрже совјетске трупе у долини Тимока и да спрече њихово продирање и продирање јединица Четрнаестог корпуса НОВЈ ка Великој Морави нису успели. Исто тако, неуспехом су се завршила и њихова настојања да дивизијама Народноослободилачке војске онемогуће да

наступају са запада ка комуникацији Краљево — Крагујевац — Београд. Стога су на сваки начин настојали да задрже само узани простор у долини Велике Мораве и друм између Краљева и Крагујевца и Крагујевца и Београда, који су им били преко потребни за повлачење њихових трупа с југа Балкана.

Тако је долина Велике Мораве првих дана октобра 1944. постала један од најзначајнијих делова балканског ратишта. Према тој долини наступале су Народноослободилачка војска и јединице Црвене армије. Основна замисао југословенских и совјетских штабова је била да се избије у долину Велике Мораве којом, узводно, воде друм и железничка пруга, да на обалама реке затворе пролаз и пресеку одступницу немачкој групи армија „Е“ која се почела повлачити према Хитлеровој заповести од 3. октобра с намером да преко Београда оде северно од Саве.

Али само неколико дана касније, 9. сктобра у зору, штаб Трећег украјинског фронта је издао наређење Четвртог гардијском механизованом корпусу да из Зајечара одмах крене ка Великој Морави да би се код Велике Планае и Смедеревске Паланке спојио с трупама Прве армијске групе Народноослободилачке војске Југославије и заједно с њима почео битку за Београд.

Баш тога дана је и врховни командант Народноослободилачке војске маршал Тито упутио телеграм команданту Прве армијске групе Пеку Дачевићу којим га је обавештавао да ће совјетске трупе врло брзо избити на Велику Мораву и да ће затим преко Смедеревске Паланке и Младеновца продужити да наступају ка Београду. У телеграму је, сем тога, стајало:

„Лево крило твоје групе која се креће ка Великој Плани нека се оријентише ка Београду“.

Већ истог дана увече на Велику Мораву су избили предњи делови Шездесет осмог стрељачког корпуса Црвене армије који су почели да форсирају реку стварајући мостобран на другој обали. Исте вечери су две дивизије Народноослободилачке војске — Пета (крајишка) и Двадесет прва (српска) — кренуле ка Великој Морави из Аранђеловца, Рудника и Горњег Милановца. Тако су се већ сутрадан, 10. октобра, у Смедеревској Паланци састали делови Трећег украјинског фронта и Прве армијске групе Народноослободилачке војске. Тенкисти гардијске 36. бригаде и борци Прве крајишке ударне бригаде полетели су једни другима у загрљај.

Тиме је у ствари прекинута комуникација у долини Велике Мораве, па трупе групе армија „Е“ у Грчкој и Македонији, које су дејствима јединица Шеснаестог корпуса већ биле одсечене јужно од Лесковца, нису ни покушавале да се Моравском долином повлаче на север. Остало им је да иду много тежим, једва проходним путевима, преко планинских гребена у западној Србији и у Санаџу ка долини реке Босне.

ИЗМЕНАЂЕЊЕ КОД ЂУНИСА

Готово у исто време збивају се значајни догађаји и у долини Јужне Мораве: јединице Тринаестог корпуса, Друге пролетерске и Четрдесет пете дивизије Народноослободилачке војске су, у садејству с јединицама Црвене армије и деловима бугарске Друге армије, водиле борбе за Ниш и околна места. Значај тих операција био је утолико већи што се ослобађањем Ниша коначно пресеца пут немачкој групи армија „Е“ на север и уклања опасност од тога да немачке снаге из те групе угрозе позадину Прве армијске групе Народноосло-

бодилачке војске и јединице Трећег украјинског фронта које су наступале ка Београду.

За време тих дејстава, тачније — 9. октобра, Трећа српска бригада је добила задатак да, код Ђуниса, сиђе на железничку пругу између Сталаћа и Ниша, да је што више поруши и да на погодне тачке постави заседе које ће бити у могућности да спрече непријатеља у покушају да оправља комуникације и упућује било какве снаге у Ниш, у помоћ својим јединицама.

„Наоружани“ кључевима за одвртање завртњева на шинама, крамповима, секирама, тестерама, ашовима, гвозденим полугама и свим другим што се могло употребити за рушење пруге, борци бригаде су, када је почео падати мрак, кренули на задатак.

Сутрадан, 10. октобра, у штаб дивизије је стигао извештај:

„Четврти батаљон уништио 70 метара пруге и мост код Ђуниса. Непријатељ није протеран из Ђуниса, јер је јако утврђен. Батаљон изгубио два борца, а тројица су рањена.

Трећи батаљон уништио један пропуст дугачак осам метара и пругу у дужини од 30 метара. Ликвидирао непријатељево упориште у Доњем Љубешу, у којем је било 150 белогардејаца и нешто четника. Непријатељ изненађен. Војници бежали боси и у гаћама. Остало је шест мртвих и један је заробљен. Заплењена двоја кола материјала.

Други батаљон прекопао на неколико места пругу. Први нападао непријатеља у Корману и дошао у додир с јединицама Црвене армије. Још немамо података о исходу напада“.

Дан касније — допунски извештај:

„Први батаљон срушио пругу у дужини од 60 метара. Прекопао насип испод шина. Уништена сва телефонска веза. Бандере се и даље секу.

Трећи батаљон ослободио Трубарево и Ђунис. Непријатељ био упоран. Заплењено 90 сандука експлозива, 100 топовских граната и 4.000 метака“.

На делу пруге који је порушио Трећи батаљон воз је излетео из шина. За њим је стигао и други. У оба воза су били непријатељски војници. Дошли су, свакако, с намером да оправљају пругу. Батаљон им није то допустио. Одбио их је од пруге. А када су борци покушали да преузму железничке композиције, наишли су немачки тенкови.

Још бурнији дан доживео је Други батаљон, који је одбио напад 1.300 четника из три правца и протерао их у Крушевац.

Први батаљон је заузео железничку станицу Корман. Код Доњег ЈБубеша је успоставио везу са деловима Црвене армије.

Одмах после тог првог сусрета бораца Треће српске са црвеноармејцима помоћник комесара бригаде Урош Бајић похитао је у штаб најближе јединице Црвене армије.

Појединости о том сусрету забележене су и у извештају штаба бригаде од 12. октобра:

„Успоставили смо везу с 32. пуком „Црвене заставе“ и са стрељачким пуком 19. вороњешко-шуменске дивизије. Тај се пук налази на сектору Бован — Ресник — Соко Бања. На том положају се ушанчио и укопао артиљерију и теопке бацаче. Има намеру да нападне Алексинац. Интересују их појединости о распореду наше дивизије и бригаде. Распоред бригаде смо им доставили. Траже да одржавамо везу с њима. И, даље, у поверењу: нуде да нам даду неки топ. Уколико је то исправно, да ли да примимо? ...“

Тринаестог октобра, гонећи непријатеља, Трећи батаљон ослобађа Церову и долази до богатог плена. Домогао се једног тенка. У тим борбама је избачено из непријатељевог строја 60 његових војника. Губици батаљона: три друга су рањена.

ОКРШАЈИ КОД КРАЉЕВА И ЧАЧКА

Онда је стигло ново наређење: да Трећа бригада крене преко Трстеника ка Краљеву, тамо где су снаге немачког 34. армијског корпуса држале мостобран ради обезбеђења извлачења јединица немачке групе армија „Е“ с југа долином Ибра и Западне Мораве на леву обалу Дрине. То је био тежак и неповољан правац повлачења, али Немци ку били принуђени да иду тамо, јер им је пут Моравском долином преко Београда већ био пресечен.

Ка Краљеву је Трећа бригада кренула с осталим јединицама Друте пролетерске дивизије и совјетске 223. дивизије. Пошто је мостобраном немачког 34. корпуса био обухваћен и Крагујевац, тамо су упућене Седамнаеста (источнобосанска) и 113. совјетска дивизија. Задатак наших и совјетских дивизија био је да с југа штите јединице које су учествовале у београдској операцији, затим да ослободе Крагујевац, Краљево и Чачак и пресеку пут групи армија „Е“ која је настојала да се извуче долином Ибра и Западне Мораве.

НЕОБИЧНА ТРКА

Десном обалом Западне Мораве према Краљеву су надирале совјетске моторизоване јединице, а левом батаљони Треће бригаде улажући очајничке напоре да не заостану за црвеноармејцима који су

били на точковима. Изгледало је да наше и совјетске јединице нико више не може зауставити. Али Немци су били решени да се у Краљеву одрже по сваку цену. Да би спречили брзо надирање Друге пролетерске и 223. совјетске дивизије, на положаје западно од Трстеника они хитно упућују борбену групу „Бургермајстер“ јачине једног пука и дивизиона. Та група је управо била стигла као појачање 34. корпусу.

Трећа бригада је 17. октобра изненада наишла на око 150 Немаца из те групе. Било је очевидно да се Немци журе да поседну погодне положаје код Јеринин-Града како би с њих тукли совјетске јединице које су, нешто истурене, ишле десном обалом Западне Мораве.

Проценивши ситуацију, командант Другог батаљона је решио да се докопа малог узвишења пре Немаца. Журили су се и успели у томе, и то у последњем тренутку. Немци се нису пријатно осећали испод њих, па су покушали да их отерају. Положај Другог батаљона на поседнутој узвишици није био баш угодан. Борци су једноставно полегали на земљу не успевши да нађу било шта што би личило на заклон. Ипак, Немце су спремно дочекали. Док су одбијали њихове настрaje, Четврти батаљон, који се кретао нешто десно, самоиницијативно је пошао да обухвати Немце.

Заокупљени оним што се дешава на вису, Немци нису ни приметили да им је угрожен бок. Када се на њих сручила бочна ватра, почели су да узмичу. Изложени унакрсним густим рафалима, немачки војници су покушали да траже излаз у бекству на десну обалу реке. Тамо су их дочекали црвено-армејци.

У том краткотрајном али жестоком окршају на попришту је остало 50 Немаца, а њих шездесетак је допало заробљеништва. Губици бригаде: један борац је погинуо, а један је теже рањен.

Група совјетских бораца је прешла чамцем реку, грлећи припаднике Треће бригаде.

У наступању ка Краљеву Трећи батаљон је 17. октобра у селу Рајцу тако изненадио штаб четничке команде Србије да је и сам командант у последњем тренутку једва успео да умакне бежећи ка Чачку.

Нико из Треће бригаде није, разуме се, ни слутио да је у Рајцу четнички штаб. Борци су то сазнали од својих симпатизера из села, који су их обавестили да у селу има и четничких сарадника. Неке од тих симпатизера су борци привели у штаб и почели их саслушавати. Из њихових исказа се сазнало да је у селу сакривена малтене читава моторизација штаба, затим већа сума новца, штампарија са литографијом и други материјал. Све су то четнички официри предали сељацима на чување, разуме се онима који су им били одани.

После тих изјава извиђачка чета бригаде је добила задатак да оде у село и прикупи плен. Показало се да су подаци били потпуно тачни. Заплењено је: 4 камиона, путнички аутомобил, 110 пушака, пушкомитраљез и архива четничког штаба. Од возила заплењених у Рајцу убрзо је формирана прва ауто-чета Друге пролетерске дивизије.

ОБОСТРАНО ИЗНЕНАЂЕЊЕ

Беспућем Гледичких планина, по мрклој ноћи, Први батаљон се спушта у равницу. Пред борцима се кроз тмину назиру светилке. Насеље. Застају испред села чекајући распоред. Штаб батаљона са комором остаје на коси, а Трећа чета се размешта у две-три кућице подно воћњака, крај потока. Био је то заселак села Раванице.

Уморни борци су брзо поспали. Будне су биле само страже.

Разгонећи маглу, сунце је наговештавало леп јесењи дан. Мештани су почели да доносе вруће хлебове и кајмак. Комесар је нашао за сходно да са сељацима попреча и објасни им тренутну политичку и војну ситуацију код нас и у свету, како су тада политички комесари обичавали да кажу. Ту се нашао и командир, па се разговор претворио у прави збор. Мештани су, седећи на спарушеној јесењој трави, пажљиво слушали.

Из потока дотрча средовечна жена:

— Немци! Има их много!

— Какви Немци? Откуда они нама за леђима? Да нису Руси?

Уто је наишло још неколико жена. И оне су тврдиле да иду Немци. Сумње није могло бити.

Командир Милинко Радивојевић је потрчао кућама у којима су били војници.

— Немци! — викнуо је с врата прве куће.

Војници су зграбили оружје и потрчали преко плота у воћњак. И баш када су последњи борци напустили куће, Немци су стигли у двориште.

Изненађена, чета није била спремна да прихвати окршај са око 600 Немаца (толико их је отприлике било), који су се, како се касније сазнало, повлачили из Светозарева ка Краљеву. Не знајући ко је пред њима, Немци су хитро хватали заклоне.

У часу када командир и комесар чете несташе у дубоком усеку пута (иза њих није било више бораца, последњи су изашли), изнад њихових глава су зафијукали куршуми. Потом су грунуле бомбе. Било је касно. Чета је већ била на коси. Тамо је изненада наишла на немачку бочну патролу. У окршају с њом пао је пушкомитраљезац Мића Крушевљанин, пошто је покосио три есесовца. Четвртог је смакао Бошко Алексић.

Док су се командир и комесар журили да стигну чету, крај њих је треснула граната и ранила комесара.

То је био биланс неочекиваног сусрета, у коме је Трећа чета могла приредити Немцима изненађење. Али су и Немци, исто тако, могли да изненаде њу.

ДЕСЕТА РАНА МОМЧИЛА ПОПОВИЋА

Успешним дејствима јединица Друге пролетерске и 223. совјетске дивизије немачка борбена група „Бургермајстер“ одбачена је према Краљеву, али само до Витановца. У покушају да освоји то место Први батаљон бригаде губи шест бораца, а четири су рањена. Немци су изгубили 21 војника.

Немци су били решени да се по сваку цену одрже на положајима на прилазима Краљеву. Чак покушавају да јединице Народноослободилачке војске и Црвене армије одбаце што даље од Ибарског пута. Стога 20. октобра око 700 немачких војника код Витановца напада положаје Четвртог батаљона.

Први немачки напад, подржан бацачком и топовском палбом, био је одбијен. Немци понављају јуриш. Опет су одбијени. Тако и трећи пут.

У сламању тих немачких узастопних напада веома важан задатак је обавила једна чета Другог батаљона Треће бригаде: она је с погодних положаја непрекидно тукла Немце с бока. Само је десетар Миодраг Левајац избацио из строја 12 немачких војника. Укупно је пало 50 Немаца.

Сутрадан Немци понова нападају на положаје код Чукујевца. И опет без успеха. У списак храбрих уписује се и име десетара Бошка Алексића, који сам одбија напад немачке десетине.

На тим положајима борац Момчило Поповић је превио десету рану.

Син сиромашних родитеља из Лике, Момчило је био обалски радник у Београду и већ у седамнаестој години приступио напредном радничком покрету. Одазвао се позиву Партије и на слободној територији Србије приступио шумадијским партизанима. Учествоје у свим борбама Првог шумадијског одреда, Прве шумадијске и Треће српске бригаде. Из рата излази са седамнаест рана. (Последњи пут је рањен 29. новембра 1962. Тада је био домар зграде југословенског представништва у Мелему близу Бона, у Западној Немачкој. Једна наоружана група усташких емиграната напала је тог дана зграду нашег представништва. Момчило Поповић, стари храбри ратник прихватио је борбу с наоружаним усташама и спречавао их да продру у зграду представништва и поубијају наше људе. Том приликом је погођен. Осамнаеста рана по реду била је толико тешка да је после тринаестодневне борбе за живот подлегао). После смрти проглашен је за народног хероја.

ТРИ УЗАСТОПНА ЈУРИША

Ноћ је почела мирно. Немцима је био потребан предах после неколико узастопних јуриша. Уосталом, они су ноћним дејствима прибегавали само у крајњој нужди. Најчешће им је ноћна борба наметана, јер је нашим борцима савезник била ноћ. Те вечери Немци нису очекивали дејства наших јединица. А штаб бригаде је баш зато касно увече упутио два батаљона у напад на непријатеља у Витановцу, на коси изнад села, где су били положаји веома погодни за одбрану. Немачки војници

су се били добро укопали, свуд око њих је био брисан простор, а на куће су поставили митраљезе.

Борци Треће бригаде су, ипак, користећи се мраком, пришли сасвим близу. У дејство су ступили бомбаши, митраљесци и сви борци. Али све је било узалуд. У рововима је било око 1.000 војника из дивизије „Принц Еуген“.

Рачунало се и на дејство Трећег батаљона који је већ у рано јутро пошао у напад на железничку станицу Витковац с намером да продужи дејства ка Витановцу, да би затим ударио у леђа непријатељу на кога су фронтално нападала два батаљона.

Немци су, међутим, противнападом повратили станицу Витковац и главнину Трећег батаљона принудили да се повуче. Само једна чета батаљона продужила је ка Витановцу. Али ни она се није јављала онде где се очекивало.

Ни други напад изведен 23. октобра ради заузимања Витановца није дао веће резултате, јер се оскудевало у тешким оруђима за разбијање немачких утврђења ограђених бодљикавом жицом испред којих се простор пружао као на длану.

Нови напад припремљен је за 26. октобар. Немци су протерани из Мале Борче и Шумарица. Када су створени повољни услови за заузимање Витановца, борци 1. батаљона су невојнички поступили. Њих је занео богат плен. Немци, пак, користећи се тиме, изводе противнапад и поново заузимају изгубљене положаје. Разумљиво, уз осетне губитке. Рачуна се да су само тога дана изгубили око 300 војника, а у свим борбама око Чукујевца и Витановца, у другој половини октобра, бригада је избацила из строја 674 Немца и 15 четника. Рањено је 762, а заробљено 104 Немца и 130 четника. Губици бригаде: 49 мртвих и 138 рањених.

ДИЛЕМА БОЛНИЧАРКЕ МИЛИЈАНЕ

У окршајима око Чукујевца и болничарка Милијана Јовановић је доживела свој тренутак. Док је извлачила рањеног друга Немци су је рафалима приковали за земљу. За тренутак се притајила. Затим је подигла главу да види где је њена чета. На стотинак корака од себе угледала је Немца. Ишао је право на њу. Болничарка се нашла у неприлици: или да остави рањеног друга и тако сачува свој живот жртвујући рањеника, или да остане крај њега макар и по цену жртвовања себе.

Изабрала је ово друго ставила је рањеника на леђа чинећи очајничке покушаје да умакне. Али Немац је био бржи. Прилазио јој је држећи је на нишану. Ништа није могла да учини.

Милијану не збуњује то што је постала заробљеник. Не губи присуство духа. У глави већ има план. Само је чекала прилику да га оствари.

Док је њен чувар палио цигарету, болничарка се домогла резервне митраљеске цеви, замахнула њоме и распалила га. Он се немоћно пружао на земљу, а Милијана је пришла рањенику. Једва је смогла толико снаге да га стави на леђа и крене својима. Била је то велика радост и велико изненађење. У чети су их били прежалили.

Немци су се и даље жилаво бранили. Наизменични напади и противнапади настављају се и првих дана новембра.

Једна чета Четвртог батаљона била је нешто истурена, па се с њених положаја могло видети готово све што се дешавало пред суседним јединицама.

Осматрачевом оку није могло да промакне ни кретање немачких јединица које су се 4. новембра у освит дана спремале да нападну Први батаљон. Командиру чете је најлакше било да обавести штаб батаљона и чека наређење. Али док би се то оба-

вило Немци би учинили оно што су били наумили. Командир је, узимајући на себе сав ризик за оно што би се могло десити на положају који је бранила његова чета, сам одлучио да пре него што Немци стигну на јуришни положај изненада изведе бочни напад на њих.

Времена је било мало. Требало је дејствовати енергично и брзо. Командир је стао на чело чете и повео је у акцију. Када су се Немци кроз јутарњу измаглицу почели приближавати јуришном положају, чета Четвртог батаљона је била спремна да им удари у бок. Чекао се командиров знак. Он је први повукао обарачу. Истог трена „проговорила“ су сва оружја чете.

Неочекивани бочни рафали помрсили су Немцима рачун. Немце је то ошамутило, били су принуђени да се врате.

Предвече нападају делове Четвртог батаљона. Опет су у противнападу одбијени.

Десетар Славко Лепојевић се вратио из те борбе са два аутомата чији су дотадашњи власници заувек остали на витановачким положајима.

И Хрививој Савић је тога дана избацио из строја три Немца који су као осице насртали на њега док је био у заштитници.

Бригада је у саставу дивизије четрдесетак дана остала готово на истим положајима, који су местимично били само 40 метара удаљени од непријатељевих.

Сем тога, одбрана 34. армијског корпуса стално се појачавала јединицама из главне маршевске колоне групе армија „Е“. (После пада Крагујевца, 21. октобра, у Краљево су стигле и снаге које су биле у Крагујевцу). Док се немачка одбрана стално појачавала, снаге Црвене армије су ослабљене, 113. дивизија отишла је на север, а уместо ње уведен је у борбу један пук 93. дивизије. Због тога дејства Друге пролетерске дивизије, уз подршку

совјетске артиљерије — упркос томе што су борбе биле веома оштре и жилаве, у којима су понекад, положаји прелазили неколико пута из руке у руку, а губици обострано били велики — нису могла дати веће резултате.

ИБАР ЈЕ САВЛАДАН

Четрнаестог новембра Трећа бригада је, добивши смену, предала положај и кренула ка Трстенику. Увече је ушла у град.

Батаљони изводе четну обуку према распореду, а слободно време настоје да испуне што садржајнијим политичким и културно-забавним радом. У томе им свесрдно помажу дивизијска и бригадна културна екипа. Оне организују посебне програме за батаљоне и народ.

Средином новембра образована је чета пратећих оруђа. Тако је осетно порасла ватрена и офанзивна моћ батаљона.

До 22. новембра је трајао готово прави мирнодопски живот. Тога дана бригада добија наређење за покрет. Наређено јој је и да изврши доста сложен задатак: да јужно од Краљева пређе Ибар и пресече друм и пругу који долином Ибра воде ка Краљеву.

Бригада је одмах кренула. Али пут је био врло тежак, блатњав. Киша је непрекидно падала. У Матарушку Бању је бригада стигла доцкан. Немци су већ били заузели Жичу. Покушали су да уђу и у Бању, али их је Трећи батаљон осујетио у тој намери.

Бригада је располагала само једним гуменим чамцем. Уз то су се њене јединице затекле на месту које им, строго војнички узев, није поговало за форсирање реке и образовање мостобрана. Времена је било сасвим мало. Због тога је штаб бри-

гаде одлучио да Ибар форсира онде где су се батаљони затекли.

Пионери су почели градити чамце и скеле од приручног материјала. То је ишло доста споро. У бригади се траже друга решења за пребацивање снага на супротну обалу: група бораца је под заштитом ватре својих другова пренела преко реке уже, а затим га причврстила за другу обалу. Тиме је борцима Другог батаљона омогућено да се брзо превезу на леву обалу Ибра. Разуме се, без тешког оружја и без коморе. Они су запосели падине Богutowца поред друма и пруге и зауставили немачку колону која се повлачила с југа на север.

Да би и по дану батаљон могао да настави прелазак преко реке, командант бригаде са члановима штаба и заштитним деловима остаје у Матарушкој Бањи цео дан се бранећи из тврдих зграда. Пошто је на тај начин везао део немачких снага за себе, њихов притисак на јединице које су савлађивале воду био је у многоме ослабљен.

Прелазак преко реке је ипак споро ишао. Двадесет четвртог новембра увече пребачени су сви делови Трећег и пратећа чета Другог батаљона, и то под веома тешким условима. Тако су се на левој обали реке нашла два комплетна батаљона. С њима је био начелник штаба Богосав Митровић.

ИЗНЕНАЂЕЊЕ У БОГУТОВЦУ

Наредног дана у зору Други батаљон се, сазнавши од сељака све појединости о непријатељу који је био у Богutowцу, неприметно приближио немачким положајима и већ у свануће заузео косу која је доминирала околином. Немци су извршили противнапад с намером да поново заузму косу, али се тај покушај завршио неуспехом.

Око Богутовца и на Дебелом брду борбе су настављене целог дана и следеће ноћи.

У нападима и противнападима, који су се наизменично смењивали, често се водила борба прса у прса, ножевима и кундацима. Немци су у тим борбама изгубили више десетина војника, Други батаљон је изгубио једног борца, а 13 бораца је рањено.

Трећи батаљон је, исто тако, учествовао у жестоком окршају. Немци су извршили јуриш. Батаљон их је дочекао. Борба се водила чак и ножевима. Немци су одбијени. Изгубили су 60 војника. Губици батаљона: један борац је погинуо, а 18 је рањено.

Док се све то дешавало на левој обали, Немци су прешли на десну, заузели место на коме је прелазила бригада и извршили напад на њене делове који су били на тој обали. Први батаљон је одбио Немце, али их никако није могао протерати јер су их штитили тенкови с леве обале. У исто време противник је из манастира Жиче вршио снажан притисак на Четврти батаљон. Заокупљен сталним нападима на немачке камионе и колоне које су пролазиле друмом, Први и Четврти батаљон нису могли да пређу реку. Настављајући борбу на десној обали, уништили су девет камиона и два мотоцикла и избацили из строја око 60 Немаца.

У ноћ између 25. и 26. новембра штаб бригаде чамцем упућује два извиђача на леву обалу да би успоставили везу с Другим и Трећим батаљоном. Тек што се чамац отиснуо са обале, Немци су га приметили. Око извиђача су запљуштали меци. Извиђачи су за тренутак легли на дно чамца да би убрзо затим, пошто су њихови другови с обале ућуткали Немце, још снажније завеслали. Докопавши се леве обале, отшпли су Немцима иза леђа и, између осталог, на друм између Краљева и Рашке поставили две нагазне мине.

ПОРУКА ЉУБИШЕ КОСТИЋА

Двадесет осмог новембра су сви делови бригаде били на левој обали Ибра. У сам освит кишног магловитог дана чета Првог батаљона којом је командовао Милован Вучетић изненадила је Немце који су се били оклонили у куће на Врдилачкој коси. То је била немачка предстража од око шездесет војника. Чети је пошло за руком да им пресече пут до резерве муниције и оружја који су били утоварени на двоја шпедитерска кола под вајатом куће. Немци су поискакали из кућа. Развио се жесток окршај.

Командир Вучетић је упутио курира команданту батаљона. Тражио је помоћ. Пуким случајем на Врдилачкој коси се затекла Друга чета Трећег батаљона. Њен командир Драго Вучинић је самоиницијативно похитао у помоћ чети којом је командовао Вучетић. У првом јуришу логинуо је комесар чете Драго Вучинић, два-три борца су рањена, па је чета почела да узмиче. Али притисак Вучетићеве чете је био све јачи. Уто је наишла и чета Другог батаљона. И Немци су се нашли у полуокружењу.

Једини излаз, узак коридор, затворио је Бошко Алексић кога су звали Глуви. С малог одстојања из пушкомитраљеза је тукао Немце који су покушавали да се пробију из окружења. Ниједан се није извукао. Онда је праснула бомба и Бошково оружје је ућутало.

Нашли су га како лежи мртав уз пушкомитраљез.

Тако је пао мало познат јунак који је код Кушића, штитећи јединицу док је прелазила преко друма, с противтенковском пушком дочекао немачке тенкове, пустио их да се приближе на 100 метара, оштетио први а остале принудио да се врате.

Обавивши посао како ваља, прибрано је устао и сустигао другове који су замицали у шуму.

На Врдилачкој коси је остао и син Топлице Љубиша Костић. У његовој торбици био је и дневник. У њему речи посвећене брату:

„Теби, који си без страха за свој живот, без мисли о смрти, међу првима пошао у партизане.. . да се бориш за дичну Топлицу — теби посвећујем ове ретке“.

Мало даље песма, Љубишин последњи рад:

**„Уморни, прозебли,
остајемо на положају целе ноћи.
Мржња према Немцима нас загрева,
док нам се од сна склапају очи ..**

После песме речи:

„Тешко нам је што те изгубисмо, но ипак смо срећни што паде као борац за слободу своје земље, свог народа, као борац за лепшу и срећнију будућност свију нас“.

На положају је остао белег с натписом: Љубиша Костић.

Није ни слутио да је речи које су биле у дневнику и за себе писао.

ТОПОВИ БЕЗ НИШАНСКИХ СПРАВА

Кроз мрклу ноћ делови Првог батаљона се прикрадају железничкој станици у Матарушкој Бањи. Борци иду, погнути, лагано и обазриво. Немачка посада их ипак открива. И жилаво се брани из станичне зграде и с вагона. Док су се носили с борцима који су их фронтално притискивали, група бомбаша је успела да им зађе за леђа, примакне се прозорима зграде и кроз њих убаци бомбе. Тиме је најјачи ослонац Немаца био осетно пољуљан.

Видевши шта се дешава у станичној згради, Немци који су се бранили с вагона почињу да узмичу. Станица је заузета. Немци су се повукли не стигавши да одвуку композицију на чијим је вагонима било седам топова.

Понесен успехом бораца Треће српске, један мештанин, борац са Солунеког фронта, није могао да одоли искушењу, па је још док се пуцњава није била утишала дотрчао до вагона у којима су били топови. Борцима је рекао да је на Солунском фронту био артиљерац, а затим им је показао како се рукује оруђима.

Истог часа су цеви заплењених топова окренуте ка Немцима. Тукли су их брзом паљбом. Муниције је било доста, око 23 вагона. Новопечени артиљерци су и без нишанских справа са блиског одстојања гађали ефикасно. Према казивању сељака, од граната испаљених из тих топови избачено је из строја седамдесетак Немаца.

У Матарушкој Бањи је осим топова и муниције заплењено и седам пушкомитраљеза и много војне опреме.

Већ увече, негде пре поноћи, делови Првог батаљона су прегазили Ибар и ушли у Краљево водећи уличне борбе са заштитницама немачких јединица које су се када је почео падати мрак повукле из града. У борбама за ослобођење Краљева учествовале су и јединице 25. дивизија Четврте пролетерске бригаде, а садејствовали су и делови 223. совјетске дивизије.

Немци се повлаче уз Мораву. Бригада креће за њима дуж пруге. Пролази прву станицу, па другу. На трећој се зауставља. Немци су близу. Чете се развијају у стрељачки строј око пруге.

Противник се оглашава с времена на време. Сељаци обавештавају борце да су Немци у првим кућама у селу Вапи. Стрељачки строј полази напред. С једног прозора се просуо рафал. Зрна су

запарала земљу око бораца. Један је рањен. Други му прилази да би га повукао мало улево, у јарак. И он је погођен. Сада скачу два борца. Рањеници се морају извући.

То је био закон у народноослободилачкој борби. И није се кршио ни по цену најтежих жртава.

БОРБА ЗА МОСТОВЕ НА МОРАВИ

Немачке колоне су се отегле према Чачку. Јаке заштитнице их обезбеђују у повлачењу. Потискивањем заштитница није се могло угрозити одступање Немаца ка Чачку. Стога се Други батаљон заобилазним путем усмерио према граду с намером да пресече непријатељеве колоне. Када је изгледало да је та замисао команданта батаљона остварена, Немци су на угрожено место упутили тенкове. Уз њихову подршку заустављено је надирање бораца Другог батаљона, који оскудним противтенковским средствима нису могли да изађу на крај с оклопним снагама.

А пред Трећим батаљоном је била Жежевица. Када се почео спуштати мрак, батаљон је пошао у обухват ради продора у село. Приликом одређивања бомбашких група није било тешкоћа — скојезци и комунисти су се, као и увек у таквим приликама, листом јављали да изврше најтеже и најопасније задатке.

Настојали су да се што више приближе непријатељевим положајима. Спречавала их је јака ватра из бункера и кућа. Чета која је обухватала десно крило прикована је за земљу. Изгледало је да је први налет пропао. С времена на време светлеће ракете су осветљавале цео положај. То је борцима помогло да се боље оријентишу. Двобој из аутоматских оруђа и међусобно нападање ручним бомбама потврдили су ранију претпоставку да

је пред батал>оном опасан противник и да неће ићи лако.

Борци су се ипак прибравили и још јаче су притисли. Прва чета се, најзад, пробила у прве куће и бункере. Готово више од сата трајао је драматичан окршај. Опет је чета морала да застане. Из осталих кућа и пушкарница Немци су сипали такву ватру да је било немогуће подићи главу.

Ноћ је одмицала. То је борце узнемиравало. Бомбаши су заузели још два митраљеска гнезда, и отпор се почео сламати на свим тачкама. Тридесетог новембра, до сванућа, све куће на левој обали Жевице биле су у рукама Трећег батаљона.

Следећег дана непријатељ већ у зору полази у противнапад да би главнини створио време за повлачење из Чачка. Противнапад је осујећен и бригада је 2. децембра на прилазима Чачку. Ужурбано се обављају припреме за напад. Командант је одлучио да Други и Четврти батаљон нападају фронтално, а да Трећи пође у обилазак преко Чукаре, да зађе Немцима за леђа, у рејон ватрених лоложаја њихових тешких оруђа.

Касно увече, негде око 22 часа, батаљони су пошли одређеним правцима. Немци су у почетку били веома упорни. Бранили су сваку кућу. После поноћи — нагли преокрет у корист бригаде. До тога је дошло захваљујући, пре свега, подвигу бораца Трећег батаљона који су се, енергично дејствујући у бок немачких снага, добили ватрених положаја њихових оруђа и запленили два тешка минобацача, потпуно исправна, с нишаноким справама. То је било пресудно. Немци су нагло почели да узмичу.

Приликом повлачења Немци су рушили све објекте који су могли бити од користи јединицама Народноослободилачке војске. Тако су журили да што пре дигну у ваздух и мост на Морави. Борци Треће бригаде су настојали да их у томе спрече. Учинили су све што су могли, а ипак нису успели

да спасу мост. Немци су га срушили у последњем тренутку.

Жесточе уличне борбе трајале су цео дан. Тек увече, пред поноћ, град је ослобођен.

Шеста српска бригада наставља да гони непријатеља према Пожеги, а Трећа остаје у Чачку и околини. Њен је задатак: да успостави ред и очисти терен од заосталих непријатељевих група.

Три дана после ослобођења града отворене су све радње и продавнице. Почео је мирнодопски живот. Борци бригаде су крстарили тереном, тукли остатке четника и немачких група. На том послу остали су до краја месеца. То време су искористили и за сређивање јединица, обуку, политички и партијски рад.

На народном збору у Чачку подељена су прва одликовања припадницима Треће бригаде. Окупљеном народу и постројеним јединицама говорио је помоћник политичког комесара Урош Бајић, а борцима и старшинама је одликовања уручио командант Друге дивизије Средоје Урошевић.

У БЕОГРАДУ

Последњег дана у месецу Трећа бригада с осталим јединицама Друге дивизије прелази у Крагујевац. Тек што су стигли у град, ново наређење: продужити у Београд.

Утовар је почео 31. децембра увече. Већ сутрадан бригада је стигла у Београд. За њом су остала блатњава поља валовите Шумадије, заседе, многи рањеници.

Први батаљон је смештен у гимназију на Топчидерском брду, Други у школу Краљ Дечански и фабрику шећера на Чукарици, Четврти у зграду у Симиној бр. 29, пратећа чета у касарну на Топчидеру, а штаб бригаде у хотел „Праг“. Из тог хотела

потекле су наредбе о дисциплини, реду, борбеној обуци јединица, ратној служби штабова.

Одмах се успоставља додир са градским организацијама ради сарадње у обављању послова. Тако неколико дана поеле доласка у Београд око три еготине бораца бригаде одлази с културном екипом у фабрику у Раковицу на заједничку приредбу с радницима.

Укратко, живело се помало градским животом. Готово сваке вечери покоја јединица би ишла у биоскоп Народноослободилачке војске (данас биоскоп Београд). Трагало се за књигама о раду органа власти и Другом заседању Авноја, за Титовим делом „Борба народа поробљене Југославије“, за Лењиновим делима и за букварима како би се што успешније радило с неписменима. И за папиром и свескама. Све се то куповало да би се што боље радило.

Пред зграде у којима су биле јединице често би наишли стари Београђани да би по двојицу-тројицу бораца одвели у своје домове на ручак и пријатан разговор.

НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ

Почетком 1945. године биле су потпуно ослобођене Србија, Македонија, Црна Гора, Далмација и већи део Босне и Херцеговине. Јединице Југословенске армије (Народноослободилачка војска је преименована у Југословенску армију) образовале су фронт са чврстом позадином који се протезао од Дунава преко Срема, јужне Лике до Јадранског мора. У Хрватској и Словенији су и даље постојале слободне територије и с њих су јединице нападале на непријатељеве комуникације и гарнизоне.

Будући да су били сазрели услови за коначно уништење немачких и издајничких снага хоје су се налазиле на југословенском тлу и да је Генералштаб (Врховни штаб је преименован у Генералштаб), у складу са замисли врховног команданта маршала Тита разрађивао план о пробоју Сремског фронта и о брзом продору јединица Југословенске армије на северозападне границе, где су имале да затворе обруч око непријатељевих снага, оредином јануара Немци почињу офанзиву између Илока и Шида. Седамнаестог јануара Друга дивизија добија наређење да се из Београда најхитније пребаци на Сремски фронт код Илока и заустави надирање Немаца.

Са осталим јединицама дивизије и Трећа бригада је, по јануарској студени, у отвореним вагонима, кренула на Сремски фронт. Хладан ветар је шибао прозобле војнике. Зуби су им цвочотали Песма ипак није престајала.

Из воза се бригада искрцала 18. јануара код Чортановаца и почела да маршује друмом до Шаренграда, а затим преко непрегледних сремских поља кроз необране кукурузе, сунцокрет.

Док се бригада примицали фронту у сусрет су јој стално долазиле жолоне народа. Људи су напуштали села близу фронта. А када су дознали да је стигла Друга пролетерска дивизија, многи су стали, а затим смело пошли натраг гласно изражавајући уверење да ће пролетери сигурно вратити Немце. Таква вера је у свим борцима и старшинама распламсала решеност да ће радије сви изгинути него што ће Немцима дозволити да напредују један једини корак.

Друга дивизија је у одиста тешким окршајима зауставила Немце код Бапске Новак. Трећа бригада није учествовала у тим борбама, али је одмах након борби, касно увече, посела положај на сектору Илок — Шаренград.

Борцима су ровови постали куће. То је била новост за њих, јер су били навикли на чуке. Раније им је било лакше. Овде: нигде узвишице. Ни заклона. Мора се дубоко у земљу. Као кртице.

Храна се делила ујутру и касно увече. Највише се оскудевало у води. Земља је била покривена снегом. Било је и поледице. Температура се кретала око 15 степени испод нуле.

Крајем јануара грануло је сунце. Ровови су почели да попуштају. Крунила се земља. Један такав дан непознати аутор је овако описао у бригадном листу:

„Вече се осећа по свежини. Месец повисоко огрејао. Кувари журе да што пре разнесу вечеру, да им Швабе не пробуше казан. Погурено трче од заклона до заклона. У рову у коме је Стојан Сокић прекидају деобу хране. Непријатељ их је засуо ватром“.

НОВА ИСКУСТВА

Почев од 28. јануара батаљони сваке ноћи нападају непријатеља. Најпре је то пало у део Другом батаљону.

Још једанпут су десетари прегледали оружје и муницију, припремили ручне бомбе и шапатам саогаптели борцима задатке, показујући им правце и објекте напада. Утначавају садејство.

Под заштитом ноћи полазе у напад. Неприметно се између непосечених стабљика кукуруза привлаче непријатељевим рововима и одједном га засипају ручним бомбама и рафалима из митраљеза и аутомата.

Почеле су заглушујуће експлозије. Немци су намах ракетама осветлили стрељачки строј батаљона и просто га прекрили густим унакроним рафалима. Ступили су у дејство и њихови минобаци. Веома брзо су покренули снаге из дубине и одбацили батаљон противнападом.

Сутрадан у штабу бригаде покушавају да процене распоред непријатеља. Многа његова оружја дејством су се открила. Обогаћени новим сазнањима увече су, борци бригаде поновили напад. Сада Први батаљон. Стигли су до самих немачких ровова. Опет су засути бамбама, пушчаном и аутоматском ватром, али се опет све завршило без резултата. Немачка одбрана је била просто начичкана митраљезима који су били распоређени по дубини у чврсте заклоне и бункере. Батаљон није био у могућности да их ућутка. Његови борци су бомбама разнели поједина митраљеска гнезда, али то није било довољно.

У тим борбама се недвосмислено потврдило то да је Сремски фронт био нешто сасвим ново у додашњем ратовању бригаде. До тада су се борци борили углавном на брдовитом и испресецаном земљишту, а у Срему је равница испресецана рово-

вима и каналима пуним воде. За успешно вођење рата у таквим условима преко су потребни артиљерија и тенкови, а бригада тиме није располагала. Имала је само неколико артиљеријских оруђа. Зато су више него икада раније били потребни висок морал и висока свест. И, разуме се, изванредна физичка снага. Борци и старешине су имали и једно, и друго, и треће.

Ту су се припадници бригаде срели и с необичним минским пољима. Немци су приликом повлачења остављали разне привлачне предмете од вредности које су повезали с минама, тако да када би неко узео са земље, на пример, пиштољ, налив-перо, сат, ранац или нешто слично, грунула би експлозија. Гдегде се наилазило на минирана врата, прозоре. Али борци су убрзо сазнали за све то, па су били веома обазриви и тежих губитака није било.

Немци су, уз то, испред својих положаја уковали мине у тзв. шаховском поретку, и међуообно их повезивали жицом на неких десетак сантиметара изнад земље. И када би борци ноћу кренули у напад, закачили би жицу и тако активирали мине које би ланчано експлодирале. Поједине старешине су се сналазиле: оне су за време напада терале испред себе овце или свиње, па је стока активирала мине.

У равници су и услови за дејство бомбаша били много неповољнији, јер су се бомбаши тукли с непријатељем у чијој одбрани није било никаквих међупростора и откривених бокова. Његова одбрана је била потпуно развијена и организована на принципима пољске фортификације. Није се могао применити маневар који се темељи на обиласцима и ударима по боковима браниоца, односно сада се најпре морала пробити одбрана па се тек онда могло дејствовати из позадине и на бокове. Нови начин борбе је већ у првим сукобима присилио старе-

ШИНЕ да проналазе погодан начин дејства како би лакше и уопешније решавали задатке који су стајали пред њиховим јединицама.

Али непознавање таквог начина ратовања и немање искуства учинило је своје. Бригада је трпела тешке губитке. Само у једној борби изгубила је 40 бораца. Уколико су се старешине и борци вшпе навикавали на рововско-позициони рат, да се користе шанчаним алатом и да се укопавају — утолико је губитака било мање.

Једном су се борци морали вратити из јуриша на полазни положај. Када су се прегруписавали, приметили су да једног борца нема. Водник је питао где је. Борац који је у борби био најближи несталом одговара:

— Друже водниче, мислим да је рањен и да је остао тамо где смо јуришали.

— По цену живота мора се извући — рекао је кратко водник. — Ко се јавља да то учини?

— Ја ћу — јавио се Живко Николић.

С њим су кренула још четири друга. Најпре су ишли кроз трску. Онда су се нашли пред брисаним простором. Ту су застали. Пошто је било очевидно да се не могу неприметно провући, Живко је на ивици трске зауставио другове и преко чистине продужио сам. Иако је био почео да се хвата мрак, Немци су приметили Живка и стали га тући из митраљеца. Знајући да се задатак не може извршити на други начин, Живко је и даље журио кроз унакрсну ватру.

Последњих неколико метара је прешао пузећи. Када се примакао рањеном другу узео га је на леђа и потрбушке кренуо натраг. Брисани простор је срећно савладао. А после, кроз трску, било је лакше.

Ни демонстративни напади које су батаљони предузимали сваке ноћи наизменично нису давали очекиване резултате. Непријатељ се није могао из-

ненадисти. Уз то се упорно бранио са доминантних положаја, из дубоких ровова покривених снегом.

Пошто се насилним извиђањем није могло постићи оно што се желело, обавештајни официр Првог батаљона Василије Миловановић добио је задатак да се убаца у непријатељеву позадину и ухвати живог Немца.

Око 21 час Миловановић је, по мраку, кренуо са својим извиђачима. Немци су их одмах уочили и засули ватром. Покушај је пропао. Извиђачи су тада јурнули на оближњи бункер и пришли му толико близу да их Немци из бункера нису могли тући. Кроз отвор су убацили десетак бомби. Затим су ускочили кроз улазна врата. Унутра су нашли пет мртвих, али живих није било.

Оно што није пошло за руком Василију Миловановићу, и његовим друговима успео је да оствари бомбаш Руњевац са два друга. Под заштитом својих другова из Прве чете Трећег батаљона он се убацио у непријатељеву позадину и отуд се вратио са везаним Немцем, од кога су затим обавештајци добили драгоцене податке о распореду и јачини немачких снага.

У ДОЛИНИ ДРИНЕ

Трећег фебруара бригада се смењује и са Сремског фронта одлази у Илок. У том месту остаје шест дана. Онда преко Ердевика одлази на обалу Саве. Без сметњи прелази реку код Сремске Митровице и дванаестог фебруара поседа положај изнад Бање Ковиљаче.

На новим положајима добија наређење да насилно пређе преко Дрине да би на другој обали онемогућила Немцима да се повлаче долином реке. Немачка 22. дивизија се у то време пробијала од Власенице ка Зворнику да би се што пре извукла у рејон Бијељине и спојила с немачком борбеном групом која је тада била у Бијељини.

Прелазак је почео ноћу између 13. и 14. фебруара код Орашја. Прелаз је био широк око две стотине метара. Река је била брза и дубока око 8 метара. Бригада је имала на располагању скелу и два чамчића.

Делови Првог и Четвртог батаљона су ипак брзо савладали водену препреку, изненадили непријатељеве јединице на левој обали реке и нанели им велике губитке: 64 непријатељева војника су погинула, 158 је рањено.

Искуство с тог преласка показује: и са мало средстава се може савладати свака препрека, разумљиво ако се пребацивање добро изведе. У том преласку се потврдила важност одличног удара, самоиницијативе и хладнокрвности.

Ред је дошао на Трећи батаљон. Многи његови борци су и раније били у Босни. Неки први пут.

Сви нестрпљиво чекају да се докопају првих чука. На њима су некако сигурнији него у равници.

— Сад је лако — шворили су грабећи уз стрмен.

Пре сванућа сменили су Први батаљон. Одмах су прихватили борбу и у првом налету протерали Немце с њихових положаја. До свитања су се утврдили на освојеном вису. У цик зоре командант Пеко Поповић је пошао да обиђе борце. Били су бодри и спремни за нове подвиге. Један је рекао:

— Друже команданте, хоћемо ли нагарити? Време је!

Уто је осматрач са чуке која је доминирала околином јавио:

— Камиони на видiku!

Командант пожури до оближњег дрвета да би, заклањајући се иза његовог стабла, одатле боље осмотрио. Уместо камиона уочио је тенк. Иза њега су били оклопни аутомобили. Ишли су врло брзо. Борци су их присебно чекали.

Тенк и оклопни аутомобили су сасвим близу. Охрабрани њиховим доласком, немачки војници што су били испред батаљона притискају обараче. Онда се дижу и полазе ка положајима батаљона. Зауостављени су јаком ватром аутоматичара и пушкомизраљезаца.

Командант Поповић стоји крај једног противтенковца и посматра борбу издајући потребне команде. Најкритичнији тренутак је настао онда када су тенк и оклопни аутомобили пришли на неких стотину метара. Тукући из свих оруђа, Немци настоје да збуне противтенковце. Али они и даље присебно туку противничке оклопнике.

Учестали погоци у оклоп приморавају возача да застане. И да крене назад. Још један погодак и— опет је тенк стао. Сада заувек. Послуга искаче из тенка. Митраљесци су их сачекали рафалима.

S T A B
III Srpske NOU Brigade
br.sl.
12.oktobra 1944 g.
čas. 13

STABU II PROLETERSKE DIVIZIJE, P O L O Z A J

Dostavljamo vam izveštaj o akciji našeg III bataljona.

U toku prole noći likvidirano je neprijateljско uporište u grubarevu i Djunisu. Neprijatelj je bio uporan. Broj neprijatelja nije nam tačno poznat, uglavnom bilo je Nemaca, Belogardjaca i nešto četnika.

Neprijateljski gubitci su 15 mrtvih od kojih su 7 Nemci a ostalo Belogardjci, ovo je ostalo na bojnóm polju dok se jedan voz uspeo da odvuče izvestan broj ranjenih i mrtvih neprijateljskih vojnika. Smatramo da je neprijatelj imao oko 60 mrtvih i mnogo veći broj ranjenih.

Ovo je najviše doprinelo naše teško orudje koje do maksimuma je iskorišćeno. Dejstvovao je protivkolski top sa dve puške i jedan teški bacač i mitraljez.

Plenjeno: 90 sanduka eksploziva (dónamit 1) koji mere po oko 20 kgr. 5 sanduka fitilja sa kapislama, jedan radio aparat, 100 topovskih granata bez upaljača, troja kola telefonske žice i troja kola raznog ratnog materijala, nešto pušaka i 4.000 italijanske municije koja je razdeljena borcima.

Neprijatelj se je povukao preko Južne Morave za s. Cerovo i za sobom digao most, preko kojega prelazi pruga a ispod njega put od Stalaća. Neprijatelj se zadržao u s. Cerovo, Naša četa ih je jurila do Cerovačkog mosta i tu se zadržala, gde se i sada nalazi.

Naše dve čete su se prebacile preko Južne Morave i sada se nalaze na položajima kod manastira Sv. Romana.

Borba se čuje kod Stalaća a takodje duž cele komunikacije u pravcu Niša, većinom artiljerijska paljba a kod Stalaća se čuje i mitralješka. Ove dve čete III Bataljona koje su prebačene preko Morave još nemaju vezu sa Crvenom Armijom, ali su blizu.

Drugih novosti nema.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU !

Za Stab
Načelnik, Kapetan

P.S. U toku noćasnih borbi mi nismo imali gubitaka. Plen ćemo uputiti tom Stabu.

Факсимил извештаја штаба бригаде

Штаб Треће српске бригаде, децембра 1944. године у Чачку. Слева на десно: Михајло Гавриловић, команданат бригаде, Аброш Бајић, помоћник политичког комесара и Живојин Јерemiћ, политички комесар

Смотра Треће српске бригаде, 6. априла 1945. године

Окршај се наставља несмањеном жестином. Притисак Немаца је почео да попушта. По деловима почињу да узмичу остављајући на бојишту и два оклопна аутомобила.

Трећа чета, која је била на најистуренијем делу положаја, докопава се богатог плена. Борцима је, између осталог, добродошао дуван, наш дуван који су Немци отели нашим људима.

БОМБАШ СИРЧА

Сутрадан су се у рано јутро опет појавиле нападачке колоне противника. У поновном судару двеју војски до израза су дошле, више него претходног дана, бомбашке групе. Најпознатија, Сирчина група је, извршивши свој задатак, угледала на чистини два рањена борца којима се никако није могло прићи. Није било изгледа да ће се убрзо изменити ситуација. А рањеници би, ако дуже остану без икакве помоћи, могли и подлећи ранама. Преко њихових глава стално су летели меци који су сваког часа могли коначно пресећи два млада живота.

Сирча, иако му то није био непосредан задатак, одлучује да их спасе. Под заштитом митраљесца Миленка спретно је почео да пузи преко чистине коју су засипали све гушћи ројеви зрна. Пузећи у цик-цак довукао се до друга који је био теже рањен, пажљиво га ухватио испод мишица и опет кроз густу ватру кренуо ка својима.

Пошто га је с муком довукао до погодног заклона, још једанпут се вратио трчећи погнут.

Командант га опомиње да се чува, а он ће:

— Не погађа сваки, команданте.

У критичном тренутку, када су око његових ногу почела да рију зрна, бацио се на земљу и, пузећи, пришао рањеном другу.

После два дана је у зидним новинама Треће чете ратничким речима, у неколико шкртих реченица, описан и подвиг бомбаша Сирче. Тако се готово после сваке борбе о њему понешто писало.

То је био седамнаестогодишњи младић из села Сирче код Краљева. Име му је Момчило Марић. До јесени четрдесет четврте живео је у свом селу чувајући стадо. И ништа необично није се дешавало у животу неписменог сељачета. Онда су у село дошли борци Треће српске. Било их је у свакој кући. И у Момчиловој. Посматрао је како живе борци и заволео их. Дошао је дан када су борци морали да напусте село. На поласку дечак их упита да ли може да пође с њима. „Не може“, одговорио му је комесар Трећег батаљона. „Превише си млад“. Дечак је био упоран и комесар је, да би га се некако решио, казао: „У реду. поћи ћеш с нама, али се најпре ошишај“. Комесар је рачунао да до поласка батаљона дечак неће успети да се ошиша. Момчило одјурџи до комшије, на брзину се ошиша, стигне батаљон и комесар, немајући куд, прими га.

У првој борби дечак замало није умро од страха. Кад зарежа пушкомитраљез он одмах к земљи. Чинило му се да сваки метак лети право у њега. „Да сам могао“, говорио је касније, „читав аршин бих потонуо у земљу“.

Сутрадан, после борбе на Метикошу борци Трећег батаљона су гађали мете. Залепили папир на тарабу удаљену једно две стотине корака, али свако не погоди.

Посматра то Сирча, па ће другу поред себе: „Види. богати, не могу мртву тарабу да потоде, а како ће тек мене у трку“. Од тада се Сирча тако рећи није плашио куршума. У борби га командант опомиње да се чува, а он одговара: „Не погађа сваки, команданте“.

Али Сирча никако није могао да проникне у тајну храбрости бомбаша. Ни да се осмели да се добровољно јави за бомбаша.

После ослобођења Чачка Сирча се обрати најпознатијем бомбашу батаљона Душану Николићу, познатом под именом Београђанин, и замоли га да га научи руковању бомбама.

— Просто ти је то — вели му Београђанин као стари бомбаш. — Видиш ли ово? — упита Сирчу.

— Видим.

— Е, то ти је такозвани осигурач. То повучеш јако и затим бациш бомбу. Право у ров. Јеси ли разумео?

— Јесам.

— Како?

— Ево како.

Сирча тргне осигурач и баци бомбу преко пута у ограду. Бомба тресну, а гелери зазвиздаше...

— Јеси ли луд? — повика Београђанин сав мудар од љутине, претећи рапортом.

— Немој, славе ти — замоли Сирча и Београђанин одустаде од претње.

— Зашто бар ниси легао?

— Не знам... — слеже Сирча раменима.

Већ увече се Сирча добровољно јави за бомбаша. Био је спокојао. Бринуо се једино о томе да не баци бомбу ван рова па да му се другови смеју. Привукао се Швабама на десетак корака и све је испало боље него што су његове старешине очекивале.

Отада муницију није волео да носи. Напунио би торбу и цепове бомбама и тако се осећао најсигурнијим.

Једном пред јуриш командир је вршио смотру.

— Колико метака имаш? — упита Сирчу.

— Пуних пет оквира — спремно одговара Сирча.

Командир отвори торбу, кад тамо — само два добоша, а пуно бомби.

— Зашто не носиш више? — упита га командир.

Он стоји мирно и одговара:

— Друже командире, боља је једна бомба него 50 рафала.

Муке је с њим било око описмењавања. Друг му прича о слову „Р“, а он мисли како његов помоћник „шиша“ москвом (тако је звао руски пушкомитраљез). Чезнуо је за четом, смишљао да побегне. Чинило му се да је много лакше освојити два бункера него научити једно слово. Напокон је прегао на посао и за 12 дана научио да пише.

Некако одмах после течаја Сирча је на Дрини имао да извиђа с једне чуке док десетина пређе поток. Непријатељ га примети и поче да оре чуку. Искусни бомбаш се није збунио. Остао је да извиђа. Тек када је прешао и последњи борац, повукао се са чуке и стигао десетину. Другови не могу да се начуде како је Сирча, који је надимак добио по селу у ком се родио, издржао такву, паклену ватру.

КОРЧАГИНОВ ПОСЛЕДЊИ ЗАДАТАК

Вешто се прикривајући, борци иду напред. Пушке и пушкомитраљезе држе спремне, тако да их сваког часа могу употребити. Непријатељ је пред њима у добро утврђеном Муслиманском Шепку. Осећајући се сигурним иза дебелих зидина, мировао је све док стрељачки строј није пришао на стотинак метара. У једном трену проговорила су сва његова оружја. Густе ројеви зрна сручили су се на борце Треће бригаде. Морали су да застану. Где се ко затекао ту је и легао. И само што би неко покушао да се дигне, или да макар пузећи

крене напред, на њега би се сручио прави пљусак челика.

Фронтално се даље није могло ићи. Команда одлучује да обухватним дејствима слева и здесна опколи Муслимански Шепак и одсече непријатељеве снаге које су биле у њему. Према замисли штаба бригаде, две колоне су удолицама заобишле упориште, затварајући око њега обруч.

Иако је био окружен, непријатељ се веома живо бранио. Испред бункера и утврђених зграда имао је тако логодан брисан простор да ни најискуснији бомбаши нису успевали да се приближе на домет бомбе.

После неколико покушаја упорни Владимир Васиљевић Корчагин, чувени бомбаш бригаде, домогао се зидина најтврђег немачког бункера. После предаха у мртвом углу убацио је неколико бомби кроз уске отворе пушкарница. Тресак. Тишина. Више није било живих. Корчагин се упутио другом бункеру, али само што је кренуо пао је покошен рафалом из суседног митраљеског гнезда.

Бригада је остала без борца који се оне новембарске ноћи (четрдесет четврте испред Жежевице код Краљева), док је свуда око њих кључало, док је цео строј лежао прикован за земљу убитачном ватром фашиста, одједном придигао:

— Идемо, ја правим пут.

И ватрена лепеза из његовог аутомата сасула се кроз ноћ.

Упали су у последње куће из којих се бранили Немци. То је био крај немачке одбране у Жежевици.

У строју бригаде остало је упражњено и место водника Душана Димитријевића. У једном од последњих јуриша на Муслиманску Шепку оборио је неколико Немаца, али је и сам погођен. Рана је била тешка и није могао да је преболи.

Неколико тренутака касније пресечен је још један живот. Пао је и Драгољуб Алексић, искусни и храбри борац из Чачка.

Онда је кроз пуцњаву која ни за тренутак није престајала болничарка Милица ЈБубисављевић чула команду да **пође** напред. Један борац је показао руком куда треба да иде. Милица је, погнуто, потрчала кроз плусак челика. Онда се спустила на земљу и наставила пут пузећи. Грабила је ка месту на коме је био рањеник. Један Немац ју је, очевидно, држао на нишану, јер чим би се помакла засуо би је рафалом. Ипак, бауљајући је дошла до рањеног друга који је, блед као крпа, лежао на леђима и јаукао.

— Стрпи се, — умирује га болничарка — кад превијем биће лакше.

Затим вади први завој из торбице, маказама сече ногавицу да би рану ослободила и боље је завила. Док то ради Немци стално туку. Али она, као да ни на шта више не мисли, испира рану и ставља завој.

Подвиг вредан пажње учинио је на положајима код Муслиманског Шепка и млади борац Трећег батаљона петнаестогодишњи Момчило Тодоровић. Политички делегат вода у коме је био Момчило одредио је три друга да униште немачки бункер. Младом бомбашу Момчилу је било жао што и он није одређен за ту акцију. Преклињао је делегата да пошаље њега уместо једног од оне тројице. Делегат није хтео да мења одлуку и одговорио је да не може.

— Онда ме пусти да идем сам — рекао је Момчило.

Наљућен, делегат је одговорио:

— Ако си такав јунак — иди!

Момчило је напунио цепове бомбама, упутио се ка бункеру, вешто му се примакао, убацио бомбе у њ и вратио се рапортирајући да је бункер уништен.

У Муслиманском Шепку су били заустављени предњи делови немачке 22. дивизије која је продирала ка Бијељини. Та је дивизија била доведена у врло тежак положај: остала је без погонског горива, с мало муниције, па је зато из Бијељине хитно упућен 734. ловачки пук. Јединице тог пука су у ноћ између 18. и 19. фебруара — док се Трећа бригада носила са окруженим јединицама 22. дивизије — неочекивано продрле са севера.

Пошто су Немци дошли с леђа, бригада се по наређењу штаба дивизије, по мраку, вратила на десну обалу Дрине.

ЗАРОБЉЕНИЦИ СА ОСТРВА

Непријатељ је на комуникацији између Бијељине и Зворника, а Трећа бригада на самој обали Дрине, одакле је тежим оруђима тукла немачке колоне садејствујући на тај начин осталим јединицама Друге пролетерске дивизије које су остале на левој обали Дрине. У спречавању немачке 22. дивизије да се извуче била је веома активна и авијација Народноослободилачке војске.

На положајима од Циганлије до Шакића-аде Трећа бригада је дочекала 5. март.

Дан је освануо мутан. Дувао је ветар. Снег је засипао земунце. Понеки борац је тремо одлазио на реку да се умије.

Одједном се пронела вест да су се четници пребацили на речно острво Пајића-аду. Обавештење су донела два борца која су преживела драму одељења које је било на обезбеђењу острва.

Негде око поноћи, онда када се томе нико није надао, око сто четника, претежно официра и подофицира, нечујно се пребацило на острво. Небудни стражари их нису приметили. Четници су изненадили одељење и заробили га.

Два друга су ипак успела да умакну. Дошли су у штаб Четвртог батаљона и обавестили о томе шта се десило на острву. Обавештење је стигло у штаб бригаде. Он је брзо реаговао. Наредио је Трећем и Четвртом батаљону да одмах пређу рукавац Дрине, опколе четнике на острву и на сваки начин ослободе заробљене другове.

Ворци су убрзо били спремни. На обали их је чекао чамац. Пребацивали су се по четворица. Како је који излазио из чамца, јурио је у одређеном правцу.

Видевши да им прети опасност, четници пуштају заробљене борце и покушавају да се чамцима врате на обалу. Али први делови батаљона који су се докопали острва дејствовали су тако брзо и енергично да четници нису стигли да одмакну од обале. Нису ни покушали да се бране. У краткотрајној пуцњави двојица су пала, а 91 се предао. Само тројица су успела да умакну.

Тада нико није ни слутио како је то био значајан и крупан успех. Јер заробљеници су били људи који су завршили немачке диверзантске течајеве и упућени с радио-станицама да би се распоредили по разним крајевима Србије и организовали борбу против снага Југословенске армије.

Брижљивом истрагом обавештајних органа код заробљеника је, између осталог, пронађен и материјал о симпатизерима четника, о људима на које су рачунали и који су имали да уреде базе за скривање и дејство, затим штампан пропагандни материјал у коме се Срби упозоравају да су градови и села окупирани и да стога беже у слободне српске планине.

Хватање те групе четника допринело је искорењивању остатака четничке организације у Србији.

Четири дана је било релативно мирно. У ноћ уочи 10. марта непријатељ опет покушава да се

дскопа десне обале. У глуво доба ноћи двадесетак Немаца и два пута више четника нечујно је код Грутањића-аде прешло реку с намером да обезбеде мостобран за убацивање командоса у Србију. Они који су били на обезбеђењу бригаде приметили су их тек када су изашли на копно. Стали су их тући свим расположивим средствима, али противник се већ био средио и спремио да се и даље огорчено брани, до последњег. Терену око непријатеља није се без великих жртава могло прићи. Решено је да се две чете пребаце на речно острво да би га отуда с бока тукли. То је одмах и учињено, али није помогло, јер су Немце и четнике подржавала сва оруђа са друге обале, нарочито противтенковски топови.

Ипак, они нису могли ништа добро очекивати, па су се почели припремати за повлачење. Заштићени високим брегом, најпре су део оружја утоварили у један чамац, а у друга два су ушли војници. Пошто за све није било места, неки су запливали.

Чим су чамци изашли из мртвог угла, проговорили су партизанска оруђа. Први чамац, онај са оружјем, погодила је бацачка мина и потопљен је. Друга два су негде на средини матице изрешетана. Тридесет осам немачких војника и четника је заувек нестало у брзацима реке. Бригада је изгубила два борца, а девет је лакше рањено.

ПОБЕДНИК У БРЗОМ ПРЕВИЈАЊУ

Једанаестог марта бригада је добила смену. Затим је кренула у кантоман око села Белотича. Тамо се јединице сређују, попуњавају новим људством и петнаестак дана обучавају према програму. Задатак им је да се припреме за продор преко Дрине

у Семберију да би спречиле убацивање четничких група преко Дрине у Србију.

Време је брзо пролазило. Борци су поваздан били заузети морално-политичким и војним припремама за предстојеће задатке. Некако баш у то време у јединицама дивизије је почела кампања за прикупљање помоћи за пострадале крајеве. Иако је вођена у ратним условима, та кампања је дала за оно време изванредне резултате. Одричући се трећине дневног obroка, борци бригаде су за 15 дана прикупили 9.719 килограма брашна, 180 литара зејтина, 50 кг шећера, 50 кг пасуља, 50 кг мармеладе, 5.000 цигарета, 228 пари ципела, 567.796 динара и 10.240 куна.

У исто време је обављен још један посве мирнодопски задатак: у склопу Светске омладинске недеље одржан је дан физкултуре. Двадесет другог марта су била физкултурна такмичења у свим јединицама дивизије. Најпре су одржана батаљонска па пуковска такмичења у брзом ходању на 200 м, трчању на 100 и 400 м, у скоку удаљ са залетом и без залета, скоку увис, бацању камена са залетом и без залета, фудбалу и надвлачењу конопцем. Неке јединице су се такмичиле и у дисциплинама које нису биле предвиђене: трчању на 200 м и брзом превијању.

Победник у пешачењу на 200 м био је Витко Бранковић из Трећег батаљона (65 сек), у трчању на 100 м Васа Миловановић из приштапских јединица (13 сек), у трчању на 400 м Спасоје Љубенко из Другог батаљона (1,11 мин), у скоку удаљ (из места) Рајко Перовић из Другог батаљона (2,60 м), Перовић је победио и у скоку удаљ са залетом (4,73 м). У скоку увис победио је Драгутин Богојевић из приштапских јединица (1,40 м), у бацању камена из места Пеко Поповић, командант Трећег батаљона (камен од 7,5 кг бацио је 9,64 м). У над-

влачењу конопцем победила је екипа приштапских јединица.

У фудбалу је победио Други батаљон (финалну утакмицу против екипе приштапских јединица добио је с резултатом 5 :2), а у брзом превијању победила је Драгица Рајковић из приштапских јединица (70 сек).

ПОДВИГ ИЗВИЋАЧА САВЕ

Последњег дана марта бригада је (увече) кренула познатим стазама ка Дрини.

На обали су на брзину наложене ватре. Борци су грејали промрзле прсте. После поноћи почео је прелазак преко реке. Док се једни пребацују други седе у врбаку. Врбе расцветале па миришу. Борци причају првоаприлске шале.

Бригада је добила још један, „узгредан“ задатак: на правцу наступања разбити усташку власт и милицију, очистити семберијска села од непријатеља. Тај задатак је извршен готово без губитака, Отпор непријатеља је био слаб и неорганизован.

Трећег априла је Други батаљон примио у Ратковићу положај од Двадесет прве српске бригаде. Истурио је предстражарска одељења и извиђачки вод ка Забрђу ради прикупљања података о непријатељу.

Док су групе извиђача обављале посао, део вода је остао у Забрђу, месташцу у које је изненада бануло више стотина четника.

Извиђачи су се брзо снашли иако су се били раскомотили. Већина је кренула према команди места, у Угљевље, а појединци се пробијали како је ко стигао. У најтежој ситуацији нашао се извиђач Саво. Пут су му пресекла петорица четника тражећи од њега да се преда. Саво је, међутим, хитро потегла пушку и оборио једног противника.

То је био почетак неравноправне борбе. У њој је Саво испољио све одлике спретног и присебног извиђача. Служећи се познатим варкама и потежући обарач само онда када је био сигуран да ће погодити, из часа у час је мењао однос снага у овоју корист. Напослетку је остао само један четник. Двобој с њим Саво је лако могао да избегне и готово безбедно крене пут својих другова, али је био решен да се и с њим обрачуна. А четник је био, изгледа, спретнији од осталих, па се Саво доста намучио док и њега није изазвао да му стане на нишан.

Исто тако срећно пробали су се до својих и остали извиђачи, решивши у своју корист ситуацију која је изгледала безизлазна.

ПОСЛЕДЊИ ДАНИ РАТА

Трећи је дан како батаљони иду од Дрине. У даљини се већ назире Сава. Најзад додир с непријатељем. Код села Буквика. После четворочасовне борбе, којој је претходила артиљеријска припрема, противник узмиче.

Гонећи оне што одступају, што готово беже, борци бригаде су се толико занели да нико није приметио како се група непријатељевих војника провукла западно од села Доњег Рахића с намером да бригади зађе иза леђа. Добра замисао је била на добром путу да се оствари. Али Трећи батаљон је то на време приметио и самоиницијативно кренуо у сусрет непријатељу, зауставио га, а затим протерао ка селу Полонци.

Свијени у колоне, борци батаљона су се све више приближавали Босанском Шамцу. У једном тренутку Трећи батаљон је изненада нападнут. Командири ипак развијају чете у стрелце. Усташе покушавају да нападима на бокове збуне и опколе батаљон. Нарочито су наваљивале на десно крило, онде где је била прва чета. Њен командир Станко Станојевић упућује на најугроженије место одељење пушкомитраљезаца и они заустављају надирње непријатеља.

Видевши, затим, да је Трећа чета највише истурена према непријатељу и да је изложена ватри из једног бункера, командир Станко, мада му то нико није наредио нити му је то била непосредна дужност, упућује један свој вод заобилазним путем непријатељу иза леђа. Ступивши у дејство

онде где нико није очекивао, вод је скренуо на себе пажњу непријатеља који су били у бункерима. Тако је ослабљена ватра на Трећу чету, те јој полази за руком да поседне погодније положаје.

Пошто је успешно обавио задатак, вод из Прве чете се вратио из непријатељеве позадине без губитака.

ТРИ САТА У ПРЕДВОРЈУ СМРТИ

У посавским селима кроз која је бригада пролазила од Брчког до Шамца — порушени и спаљени домови, опљачкана домаћинства. Нигде стоке и живине. Борци улазе у Горњу Слатину.

На крају села троспратна кућа. До ње дом ковача Јована Лукића. Домаћин, жена, двоје деце и шегрт раскомадани. Најмлађа жртва — дете од годину дана. Исечено на комаде. Десило се то пет часова пре уласка бригаде. Преплашени људи беже испред бригаде. А када су видели како партизани поступају, једна жена им прилази и каже:

„Никог не дирате к’о да нисте војска“!

Кроз ноћ, априлску, колона корача ка Ашићу. Далеко напред, у помрчини, испред села се назиру људске прилике. Претходница бригаде прилази ближе и пита:

— Ко је тамо?

Уместо одговора — пуцањ.

Командант Првог батаљона брзо распоређује чете: прва десно, друга лево, трећа кроз средину. Разгара се борба. Непријатељ не може да издржи притисак. Напушта село. Само неки његови делови остају у великом троспратном бункеру. Заштићени дебелим зидинама, огорчено се бране.

Сунце је огрејало партизана који су били полегали по мокрој трави. Свуд око бункера. Поку-

шају ли да придигну главу, на њих се сручују густе рафали.

Крај бункера камара сламе. Неколико **залаљивих** метака у њу и — букну пламен. Из сламе искачу непријатељеви војници и ускачу у бункер.

Борба се све жешће наставља. Али све је узалуд. Не помажу митраљези. Ни противтенковске пушке. Али оно што њихова зрна не могу, могу човекове мишице. Командир Треће чете тражи добровољца бомбаша. Јавља их се много. Избор је пао на Борисава Станковића.

Другови га штите ватром, а он, пузећи, полази напред. Његов задатак је изузетно тежак. Требало је савладати простор на коме нема никаквих заклона и стићи до зидина кроз чије отворе сипа челик. Борисав ипак смело наставља да пузи, осваја стопу по стопу. Напоследку, он је на седам-осам метара од зидина. Окреће се на бок, спрема бомбу. Хитнуо ју је преко главе. Погађа отвор на другом спрату. Друга бомба — и из бункера покуља дим измешан с прашином.

На вратима бункера указа се војник. За њим други. Покушавају да беже. Првог узима на нишан Борисав. Остале обарају другови из чете.

Под априлским сунцем бомбаш Борисав се зноји. О повратку не мисли, јер унутра, иза зидина, још има живих. Мало се придиже и примећује пушку која га из бункера тражи. Тек што се припи уз земљу, пушка у бункеру клону. Њен власник је, вероватно, погођен. Тукли су га Данте и Мецо — два брата пушкомитраљесца.

Борисав убацује последњу бомбу. Чека. Тишина не потраја дуго. Пресече је експлозија, сада од бомбе избачене из бункера. Пада седам-осам метара од бомбаша. Једино што је осетио од бомбе био је мирис експлозива. За првом полетеше још две бомбе бачене на другу страну бункера. Они из

бункера не знају где је бамбаш, те бацају бомбе насумице.

Упорно се и даље бране, очајнички туку кроз пушкарнице. Партизанске противтенковке грме, њихови се меци одбијају од зидина. Прашина од цигала засипа бомбаша. И он, у предворју смрти, остаје пуна три сата.

Не преостаје му ништа друго него да покуша да се пробије кроз врата бункера. Тек што је кренуо непријатељеви војници га приметише. Један са пушкомитраљезом полази му у сусрет. Борцима из чете застаје дах. Неизвесност прекида комесар. Непогрешиво нишани и рањени војник се враћа у бункер. Други покушава да га замени. И он пада.

Негде око 16 часова борац Андрија Васиљевић добија задатак да однесе бомбе Борисаву који је још лежао под зидинама бункера заклоњен од непријатељевог ока и зрна. Наши непогрешиво туку преко Борисављеве главе.

Под заштитом другова, Андрија стиже до Борисава. Дотура му бомбе. Онда почиње двобој бомбама. Оне из бункера падају далеко од Борисава.

Мрак је почео да пада када је са свих страна одјекнуло:

„Напред, ура!“

Борци Треће чете су полетели ка бункеру. Али тамо више није било способних за борбу.

Призор у бункеру био је ужасан. Гомила телеса закрчила је улаз. На све стране крај улаза лешеве оних који су покушали да траже спас у бекству. Било је тешко рањених. Један од њих је још био при свести. Од њега су партизани сазнали да је у бункеру било око 50 војника.

И Друга чета Другог батаљона дуго се носила с посадом једног бункера. Негде после поноћи омладинац Жарко Марић је под заштитом другова допузао на неких пет-шест метара од тврдих зидина. Када се после напорног пузања преко по-

гибелне чистине нашао у мртвом углу, одахнуо је. Онда се лагано окренуо на бок, спремио бомбу и хитнуо је право кроз прорез на бункеру. Рука је клонула под ударом рафала испалених из даљине, са суседног положаја.

На повратак није ни помишљао, јер би га на чистини свакако сасекли рафали из противничког оружја. Ни другови му нису могли прићи. Остало му је да се притаји и чека док бункер не падне. Остао је без прве помоћи пуних пет часова, све док његови другови нису сломили посаду бункера начетог екопложом бомбе коју је Жарко хитнуо кроз отвор зидина.

УПОРНИ МИТРАЉЕЗАЦ

Газећи преко орошене траве, борци се приближавају Босанском Шамцу. Иза њихових леђа чује се пуцњава. То се група омладинаца бомбаша обрачунава са опкољеним зликовцима који се бране из тврдог бункера у Брвнику. Са бомбашима је заменик команданта Првог батаљона Жа/рка Васиљевић. У једном тренутку придиже се иза заклона:

— Дајте овде противтенковку! — показује руком омладинцима.

Око њега звижде зрна. Једно га погађа у груди.

— Наставите, другови, рањен сам! — рекао је кратко.

Болничарка дотрча. Рана је била тешка. Син Топлице јој је подлегао.

Ту, пред бункером, недалеко од Шамца, завршио се његов борбени пут започет у Топлици, у његовом родном селу Балчаку код Прокупља. У бившој Југославији завршио је грађанску школу и радио као службеник у дуванској станици. После капитулације земље прекида посао не желећи да служи окупатору. Од четрдесет друге је члан сеоске месне

партизанске десетине која је била под командом Пасјачког одреда. Јула идуће године с групом скојеваца ступа у Први јужноморавски одред.

Пред бункером код Брвника пало је још 7 другова, међу њима и најмлађи борац бригаде тринаестогодишњи Мојсије Вујичић из Мојсиња код Чачка, а 28 је рањено. Непријатељеви губици су били много већи: 90 мртвих и 150 рањених.

Босански Шамац се једва назире кроз густо дрвеће. Под крошњама дрвета, у дубоким рововима и бункерима, непријатељеви војници. Спремали су се за упорну, дужу одбрану, а њихов отпор је сломљен за неколико часова.

У току борбе за варошицу Прва чета Трећег батаљона је била на десном крилу. Њен задатак је био да спречи одступање непријатеља десном обалом Саве. Сектор је био широк, и командир на крајње десно крило упути пушкомитраљесца Старчевића. Док је стигао на одређено место, иза њега се изненада нашла група непријатељевих војника. Старчевић јој, без двоумљења, упути у сусрет рафал. Застала је за тренутак, али је непријатељевих војника било толико да је претила опасност да га опколе.

Нашавши се у таквој ситуацији, Старчевић упути свог помоћника командиру да му овај одобри да се повуче или да му се упути појачање.

Док је помоћник хитао командиру Старчевић се упорно бранио. Око њега се ипак почео затварати обруч. Али он се није дао. На прекид борбе или предају није ни помишљао. Најпре се бранио из места. А онда, пошто му је помоћник дао знак да се може повући, рафалима је прокрчио себи пут, а групу непријатељевих војника протерао ка Сави.

Друга два борца, Драган Дробњак и Миленко Змијанац, у борби за Шамац су били на ивици нута заштићени бедемом. Имали су преглед целог

пута. И ко год би покушао да прође — сасекли би га.

Кад је почео јуриш Драган је из стојећег става тукао из пушкомитраљеза. Ишао је тако спретно и брзо да противнички нишанција бреде није стигао да понесе своје оружје. Драган је уз помоћ свог друга Миленка запленио бреду и неколико пушака и први ушао у Босански Шамац. Осим те бреде запленио је 10 пушкомитраљеза, 45 пушака, један бацач мина, два митраљеза и један аутомат. Губици непријатеља у људству били су: 25 војника је остало на улицама града, 15 је рањено, а више од стотину је, бежећи испред бораца Треће бригаде, заувек нестало у таласима Саве.

У варошици је, другог дана по њеном ослобођењу, бригада дала приредбу. Четрдесет осам другова је певало борбене песме. Било је рецитација и изведен је скеч Мати. После програма — уобичајено весеље.

Сваки задатак и предак између окршаја искоришћује се за политички и културно-просветни рад, за спремање програма за приредбе, издавање бригадног листа, батаљонских билтена и четних цепних новина. Чланци су писани тако рећи на ногама, или у заклону. Једино тако су билтени и цепне новине могли редовно излазити.

Готово у сваком селу кроз које је бригада пролазила давале су приредбе. Само Први батаљон је за петнаест априлских дана дао 11 приредби, а Трећи само у Корају пет. Мештани би ушли у читаоницу, а преко пута ње била је порушена кућа са тремом који је био позорница.

После краћег одмора у села око Шамца стиже наређење за покрет ка Брчком. Почиње трагање за четницима који су одбегли у подножје Мајевице. Потерна одељења претресају терен, а остали борци се припремају за првомајски дефиле у Биљини. Улицама вароши, које су биле окићене

заставама и зеленилом, тог лепог мајског јутра су продефиловале јединице бригаде.

Борбе у Босни су завршене. Народ се враћа редовном послу. Бригада је свој задатак извршила, и 3. маја, преко Сремске Раче, одлази у Мартинце и Кузмин. Одатле возом до Бежанијске косе крај Београда. Ту су борци сазнали радосну вест — да ће опет у родну Шумадију. После краћег одмора, возом настављају пут у Крагујевац. Затим се упућују према Книћу.

Вратила се бригада опет у Србију, у срце Шумадије, онде одакле потиче готово сваки други њен борац, сваки други од оних који су стајали у првом строју бригаде на дан њеног формирања у Пониквама. Многи од њих су, заједно са својим саборцима, прекаљеним ратницима из Топлице, Јабланице и Пусте реке, заувек остали на поприштима бригаде — у источној Босни, Црној Гори, Срему и западној Србији. Вратила се без народних хероја Војислава Манојловића и Божидара Стојановића Дренничког, без Владимира Васиљевића Корчагина и толиких других бораца јунака који су уградили себе, своје животе у нашу најлепшу творевину; вратила се без оних које кресе врлине садржане у појму Корчагин.

То име носио је један припадник Треће српске. Корчагина је било много у њеној ратној колони, међу бомбашима, пушкомитраљесцима, куририма, међу онима који су били у првом најистуренијем строју.

ЛИТЕРАТУРА

Материјал који се припрема за књигу о Првој јужно-моравској бригади.

Централна Србија у народнослободилачкој борби, издање Нолита и Просвете, Београд, 1967.

Јужна Србија у народнослободилачкој борби, издање Нолита и Просвете, Београд, 1961.

Миливоје Станковић: Први шумадијски партизански одред, издање Војног дела, Београд, 1963.

САДРЖАЈ

	Страна
ТРАГОМ ПРВЕ ШУМАДИЈСКЕ БРИГАДЕ —	7
Прва смотра — — — — —	8
Окршај у сеоској кафани — — — — —	11
Батаљонске формације Првог шумадијског од- реда — — — — —	13
Препад на Рудник и Страгаре — — — — —	15
Буктиња на Светињи — — — — —	18
Офанзива на слободну територију — — — — —	20
Упад у Аранђеловац — — — — —	23
Формирање Прве шумадијске бригаде — — — — —	26
Мотка буши гранит — — — — —	28
Порука преко „Нове Југославије” — — — — —	29
Пријепољска епопеја — — — — —	32
Вечност на брисаном простору — — — — —	36
Комесаров пример — — — — —	39
Десетковани батаљони спречавају продор дивизије — — — — —	40
Одисеја штаба бригаде — — — — —	42
Сусрет у Челебићу — — — — —	46
ОД ГРУПЕ ПАРТИЗАНА ДО ПРВЕ ЈУЖНОМО- РАВСКЕ БРИГАДЕ —	49
Топлички одред — — — — —	50
Борци пред макетом града — — — — —	51
Смела одлука штаба одреда — — — — —	53
Спремали клопку другоме, а сами у њу упали	56
Победа у Бојнику — — — — —	58
Два ударца у празно — — — — —	61
Први јужноморавски одред — — — — —	63
Обрачун с паликућама — — — — —	64
Два нова батаљона — — — — —	65
Формирање Прве јужноморавске бригаде — — — — —	66
Препад с леђа — — — — —	69
Обруч око Шилеговца — — — — —	71
Преко Шумадије у Босну — — — — —	72
Драма на Деветакү — — — — —	75
Десетковани батаљон — — — — —	78
Последњи задатак команданта бригаде — — — — —	79
ОСАМДЕСЕТ ДАНА НЕПРЕКИДНИХ МАРШЕВА И БОРБИ —	83
Штаб бригаде у обручу — — — — —	83
Херојев отац и саборац — — — — —	87
На снежним врховима Муртенице — — — — —	90
Подвиг Друге чете Трећег батаљона — — — — —	92

	Страна
Раденков плен — — — — —	94
Јабуре из Заглавка — — — — —	96
Дан проведен у непосредној близини — — — — —	98
Успело лукавство — — — — —	100
У ЦРНОЈ ГОРИ	104
Сваки трећи — члан Партије — — — — —	105
Сусретни бој — — — — —	108
Трагови насиља — — — — —	109
ПРОДОР У СРБИЈУ — — — — —	112
Више заробљеника него бораца — — — — —	116
Херој Дренички — — — — —	118
Упад у Прокупље — — — — —	121
Ватром из пушке оборио авион — — — — —	123
Командант Тома — — — — —	125
Велики успех противтенковаца — — — — —	127
Битка за Моравску долину — — — — —	129
Изнађење код Ђуниса — — — — —	131
ОКРШАЈИ КОД КРАЉЕВА И ЧАЧКА	134
Необична трка — — — — —	134
Обострано изнађење — — — — —	136
Десета рана Момчила Поповића — — — — —	138
Три узастопна јуриша — — — — —	139
Дилема болничарке Милијане — — — — —	141
Ибар је савладан — — — — —	143
Изнађење у Богутовцу — — — — —	144
Порука Љубише Костића — — — — —	146
Топови без нишанских справа — — — — —	147
Борба за мостове на Морави — — — — —	149
У Београду — — — — —	151
НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ — — — — —	153
Нова искуства — — — — —	155
У ДОЛИНИ ДРИНЕ — — — — —	159
Бомбаш Сирча — — — — —	161
Корчагинов последњи задатак — — — — —	164
Заробљеници са острва — — — — —	167
Победник у брзом превијању — — — — —	169
Подвиг извиђача Саве — — — — —	171
ПОСЛЕДЊИ ДАНИ РАТА — — — — —	173
Три сата у предворју смрти — — — — —	174
Упорни митраљезац — — — — —	177

Рецензија

ПЕТАР БИШЊИЋ пуковник
ВОЈО ШИЉЕГОВИЋ пуковник

★

Језичка редакција
МИЛИНКО ЛУКОВИЋ

★

Насловна страна
ЂОРЂЕ ГОРБУНОВ академски сликар

★

Техничка опрема
ЂОРЂЕ РАКИЋ
МИЛУТИН ШИЈАКОВИЋ

□

Коректура
ДЕСАНКА ТАРАВИЋ
РАДМИЛА РИСТИЋ

★

Штампа
БЕОГРАДСКИ ГРАФИЧКИ ЗАВОД
БЕОГРАД